

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ОБОРОНА

№ 10 (104)

2008

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
Макет Олександр Шаптала
Техніко-комп'ютерна
підтримка Володимир Кекух

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво КВ № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:

01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua

веб-сторінка: <http://www.razumkov.org.ua>

При використанні матеріалів
поширення на журнал
"Національна безпека і оборона"
обов'язкове

Фотографії:

І.Шваякова, А.Карпов – обкладинка

© Центр Разумкова, 2008

Проект виконується Центром Разумкова спільно
з Інститутом Європи Університету Базеля за
підтримки Державного секретаріату з питань освіти
і досліджень Швейцарської Конфедерації.

Видання журналу стало можливим
завдяки фінансовій підтримці Посольства
Швейцарської Конфедерації в Україні.

З М І С Т

АР КРИМ: ЛЮДИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

(Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини
в Автономній Республіці Крим)

(Аналітична доповідь Центру Разумкова) 2
Розділ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ДОМІНУЮЧИХ В АР КРИМ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ ГРУП 3

ДОДАТОК 1

ПЕРСПЕКТИВИ АР КРИМ: СТАТУС РЕГІОНУ;
"КРИМСЬКІ СЕПАРАТИСТИ": ШТРИХИ ДО СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТА 19
Розділ 2. МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В АР КРИМ 23
Розділ 3. ЖИТЕЛІ АР КРИМ ПРО ПРОБЛЕМИ РЕГІОНУ, ВЛАСНІ ПОТРЕБИ,
ВЛАДУ І ПОЛІТИКУ 35
Розділ 4. ВИСНОВКИ 48

ДОДАТОК 2

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 51

АР КРИМ СЬОГОДНІ І ЗАВТРА: ТЕРИТОРІЯ РИЗИКУ ЧИ ЗОНА КОНФЛІКТУ?

(Виступи учасників фахової дискусії) 73

ЧОГО МИ У ШВЕЙЦАРЦІВ ПОВИННІ ВЧИТИСЯ — ТАК ЦЕ ПАТРІОТИЗМУ
Геннадій УДОВЕНКО 73
УКРАЇНСЬКА МОВА В УКРАЇНІ МАЄ ВИКОНУВАТИ ОБ'ЄДНАВЧУ РОЛЬ
Юрій ГНАТКЕВИЧ 74

ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО ДОЛЖНО ВОССТАНОВЛИВАТЬ НАРУШЕННЫЕ ПРАВА,
А НЕ ЗАКРЕПЛЯТЬ РЕЗУЛЬТАТЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННОГО
ТОТАЛИТАРНЫМ РЕЖИМОМ

Мустафа ДЖЕМІЛЄВ 76
НЕОБХІДНО ЗМІНИТИ ЯК ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТОСОВНО КРИМУ,
ТАК І ФІЛОСОФІЮ ВІДНОСИН АВТОНОМІЇ І ЦЕНТРУ
Анатолій ТКАЧУК 78, 88

ФОРМУВАТИ ЕФЕКТИВНУ РЕГІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ЦЕНТРУ
Ігор ЖДАНОВ 79

ВІДБУВАЄТЬСЯ "СОЦІАЛІЗАЦІЯ" ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ КРИМЧАН,
ПИТАННЯ МОВИ, ТОПОНІМІКИ ТОЩО ВІДХОДЯТЬ НА ДРУГИЙ ПЛАН
Віталій КУЛИК 80

УСІ АКАДЕМІКИ СВІТУ НЕ ДАДУТЬ "НАУКОВО ОБГРУНТОВАНОГО РЕЦЕПТУ", ЯК ВІДНОВИТИ
ІСТОРИЧНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ. ЦЕ ПИТАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАКТИКИ
Євген БИСТРИЦЬКИЙ 81

ГОЛОВНА ПРИЧИНА НАПРУЖЕНОСТІ У КРИМУ — БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ
Віктор КОТИГОРЕНКО 82

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПІДМІНЯЄТЬСЯ КУРАТОРСТВОМ НАД КРИМОМ З БОКУ
ПОЛІТИКІВ З ПЕВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
Юлія ТИЩЕНКО 84

ДЛЯ УЛУЧШЕННЯ СИТУАЦІЇ В КРИМУ НУЖНО, ПРЕЖДЕ ВСЕГО, ОТКАЗАТЬСЯ
ОТ ПОЛИТИКИ ПРИНУДИТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРНОЙ И ЯЗЫКОВОЙ АССИМИЛЯЦИИ...
Володимир СТУС 85

СИТУАЦІЮ У КРИМУ МОЖНА ВИЗНАЧИТИ ЯК ПОЧАТКОВУ СТАДІЮ КОМУНАЛІЗМУ.
ВИХІД ОДИН — ДІАЛОГ...
Сергій ДАНИЛОВ 86

ХОТІЛОСЯ Б, ЩОБ ДОСЛІДЖЕННЯ СИТУАЦІЇ В КРИМУ БУЛИ НАДБАННЯМ
СУСПІЛЬНОГО ЗАГАЛУ І ПРЕДМЕТОМ ПУБЛІЧНИХ ДИСКУСІЙ
Тетяна ХАЗИР-ОГЛИ 87

ВИРІШАЛЬНОЮ ПЕРЕДУМОВОЮ РОЗВ'ЯЗАННЯ КРИМСЬКИХ ПРОБЛЕМ Є
ПОДОЛАННЯ ЗАГАЛЬНОПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ
Володимир ФЕСЕНКО 87

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.razumkov.org.ua/magazine>

АР КРИМ: ЛЮДИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

(Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в Автономній Республіці Крим)

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в Автономній Республіці Крим (АРК) постійно перебувають серед чинників, що суттєво впливають не лише на ситуацію в Україні, але й на її зовнішньополітичний курс, відносини з іншими країнами.

В умовах постійної політичної нестабільності в країні протягом останніх років та наявності для неї серйозних зовнішньополітичних викликів (насамперед, через погіршення відносини з Росією та дефіцит безпеки, який став очевидним після російсько-грузинського збройного конфлікту в серпні 2008р.), специфіка Криму, в першу чергу, його соціокультурна, етнічна та конфесійна розмаїтість, робить його особливо вразливим до внутрішніх конфліктів. З огляду на особливий статус АРК у складі України, такі конфлікти стають потенційною загрозою для стабільності в державі в цілому.

За оцінками Центру Разумкова, ще на початку 2000-х років кримську ситуацію можна було охарактеризувати як у цілому стабільну. Однак причина цієї стабільності полягала не стільки у розв'язанні найбільш важливих проблем автономії, скільки в ефективності системи президентського контролю над місцевою владою, вмінні дотримуватися балансу у відносинах з нею та опозиційними їй силами, насамперед – з політичним керівництвом кримських татар. У 2005р. ситуація в АРК увійшла в нову фазу, що триває до цього часу. Її характеризує наявність таких тенденцій:

- загострення суперечностей між центральною і кримською владою, зменшення впливу центральної влади на ситуацію в автономії;
- зростання напруженості в міжнаціональних і міжконфесійних відносинах;
- активізація проросійських політичних сил і громадсько-політичних об'єднань;
- зростання присутності радикальних ісламістських угруповань;
- суттєве зростання зовнішнього впливу, насамперед, з боку Росії¹.

Подальший розвиток зазначених тенденцій містить ризик переростання латентних чи локальних конфліктів у різних сферах у відкриті та широкомасштабні.

На вивчення можливості такого розвитку подій спрямований українсько-швейцарський проект “Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в Автономній Республіці Крим – стан, проблеми, шляхи вирішення”, що здійснюється спільно Центром Разумкова та Інститутом Європи Університету Базеля².

Проект передбачає створення адекватної картини суспільно-політичних, міжнаціональних та міжконфесійних відносин у Криму, аналіз найбільш конфліктогенних сфер, виявлення джерел і причин конфліктів, мотивів залучених до них сторін. Практичною метою дослідження є вироблення, з урахуванням міжнародного досвіду, пропозицій, спрямованих на зменшення гостроти існуючих протиріч, запобігання ескалації конфліктів.

Представлена аналітична доповідь, що є першою з двох запланованих, – це спроба системного дослідження різних аспектів ідентичності жителів АРК, що впливають на міжнаціональні та міжконфесійні взаємини в автономії, зовнішньополітичні, політичні та ідеологічні орієнтації представників домінуючих національно-етнічних груп, а також вивчення пріоритетних проблем і потреб, як їх бачать кримчани.

Головною інформаційною базою доповіді є: результати соціологічних досліджень Центру Разумкова, як проведених раніше, так і виконаних спеціально в рамках проекту – загальнонаціональних і загальнокримських опитувань, опитувань цільових груп, серед яких представники домінуючих національно-етнічних спільнот, віруючі найбільш чисельних релігійних організацій, груп, виділених за їх особливим соціально-демографічним статусом³.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

У першому розділі

У другому розділі

У третьому розділі

У четвертому розділі

окреслюються особливості соціально-культурної і громадянської ідентичності кримчан загалом і зокрема – представників домінуючих у Криму національно-етнічних спільнот.

досліджуються особливості сприйняття жителями АРК міжнаціональної та релігійної ситуації в автономії, взаємного ставлення представників різних національно-етнічних і конфесійно-церковних груп, оцінок імовірності та можливих причин міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів.

розглядається бачення кримчанами головних проблем регіону, ієрархія їх потреб, ставлення до центральних і місцевих органів влади, ідеологічні орієнтації та політичні симпатії.

наводяться стислі висновки стосовно головних особливостей ідентичності кримчан, їх сприйняття ситуації в різних сферах суспільного життя, відносин між різними національно-етнічними та конфесійно-церковними групами, причин існуючих в автономії конфліктів; а також окреслюються завдання наступного етапу дослідження.

¹ Це визнається і вищими владними інституціями країни. Див., наприклад: Указ Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 вересня 2006р. “Про виконання Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 лютого 2006 року “Про суспільну ситуацію в Автономній Республіці Крим” №822 від 9 жовтня 2006р.

² Центр Разумкова щиро дякує професору Г.Крейсу (Інститут Європи Університету Базеля) за його ґрунтовні та корисні коментарі, висловлені ним під час роботи над цією доповіддю.

³ У доповіді використані результати загальнонаціональних і загальнокримського соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова:

- 20 квітня - 12 травня 2006р. (опитано 11 216 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%);
- 31 травня - 18 червня 2007р. (опитано 10 956 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%);
- 18 жовтня - 9 листопада 2008р. (опитано 6 891 респондент віком від 18 років в АР Крим і м.Севастополі, теоретична похибка вибірки не перевищує 1,2%).

Опитування цільових груп проведено 18 жовтня - 9 листопада 2008р. (10 груп виділених за національними, конфесійними, соціально-демографічними критеріями).

1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОМІНУЮЧИХ В АР КРИМ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ ГРУП*

Існують підстави стверджувати, що дослідження суспільної ситуації у Криму доцільно розпочинати з окреслення особливостей ідентичності жителів автономії, точніше – ідентичності найбільш чисельних (домінуючих) національно-етнічних груп. Це пов'язано з тим, що для двох таких груп – росіян і кримських татар – національно-етнічна свідомість має особливе значення та в багатьох аспектах визначає громадянську ідентичність, а відтак і громадянську поведінку¹.

Сучасні українські реалії свідчать також про кореляцію національно-етнічної, громадянської і релігійної (точніше – конфесійно-церковної) ідентичності та її вплив на ставлення до інших національно-етнічних і конфесійних груп, отже – на міжнаціональні та міжконфесійні відносини, які є особливо важливими в умовах багатонаціонального та багатоconfесійного Криму.

У цьому розділі наводяться характеристики соціально-культурної і громадянської ідентичності кримчан загалом і домінуючих в автономії національно-етнічних груп зокрема. Вікові та гендерні відмінності характеристик та оцінок вказуються в тексті лише в тому випадку, коли вони мають статистичну і змістовну значимість².

Узагальнені результати соціологічного опитування наведені в таблиці “Особливості соціально-культурної і громадянської ідентичності домінуючих національно-етнічних груп АР Крим” (с. 12).

1.1. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: САМОВИЗНАЧЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ, МОВНИХ, КУЛЬТУРНИХ, КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНИХ КООРДИНАТАХ

Дослідження особливостей соціально-культурної ідентичності передбачає з'ясування таких аспектів, як віднесення себе особою до певної національно-етнічної групи, її мовна ідентифікація, яка виявляється у визнанні рідної мови та мовній поведінці (вживанні певної мови в повсякденному спілкуванні, володінні мовами), належність до певної культурної традиції. Важливим аспектом соціально-культурної ідентичності є релігійна та конфесійно-церковна ідентичність, яка має розглядатися у взаємозв'язку з ідентифікацією за іншими ознаками, зокрема, національною належністю, мовою та культурою.

Національно-етнічна ідентичність

Згідно з результатами опитування, 60,1% жителів Криму вважають себе росіянами; 24,9% – українцями; 9,1% – кримськими татарами³. Ці три національно-етнічні групи становлять абсолютну більшість (94%) населення Криму, отже – переважною мірою визначають

особливості суспільної ситуації, суспільних настроїв і громадської думки автономії. Проте, враховуючи значну чисельну перевагу росіян та українців, їх культурну близькість, а також їх незначне взаємне соціальне дистанціювання (про що йтиметься нижче⁴), в багатьох випадках можна говорити про позиції слов'янської спільноти (росіян та українців) Криму, з одного боку, і кримських татар – з іншого. У цих випадках загальнокримські настрої і громадську думку визначає зазначена слов'янська спільнота.

Привертає увагу демографічний склад домінуючих національно-етнічних груп Криму. Так, серед росіян відносно більше осіб старшого віку; серед кримських татар – молодшого. Відповідно, мірою зменшення віку зменшується чисельність тих, хто визнає себе росіянином, і збільшується – тих, хто ідентифікує себе як кримського татарина⁵.

Число тих, хто визнає себе українцем, фактично від віку не залежить. Тобто, можна припустити, що група етнічних українців у Криму не зазнає кількісних змін, відтворюючись у постійних кількісних вимірах. Натомість, група етнічних росіян має тенденцію до зменшення (проте, важко сказати – за рахунок природного скорочення,

* У зв'язку з тим, що завдання проекту передбачають дослідження громадської думки всього населення Криму, в тексті та діаграмах результати для АР Крим охоплюють також відповіді респондентів Севастополя.

¹ Ідеться про те, що акцентуація національно-етнічної ідентичності була для кримських татар в умовах депортації і є для росіян після розпаду СРСР, фактично, умовою виживання та відтворення як окремої етнічної спільноти. Особливо чутливим це питання є для росіян, адже, якщо кримські татари повернулися на Батьківщину і в будь-якому випадку бачать Україну як “свою”, то росіяни – навпаки, опинилися в державі, яка є не “своєю”, а “чужою”. Таку ситуацію більшість росіян переживають досить хворобливо, і це впливає, фактично, на всі аспекти їх поведінки.

² Повний виклад результатів соціологічного дослідження включно з розрізами за віковою і гендерною ознаками див. Додаток 2 до цієї доповіді.

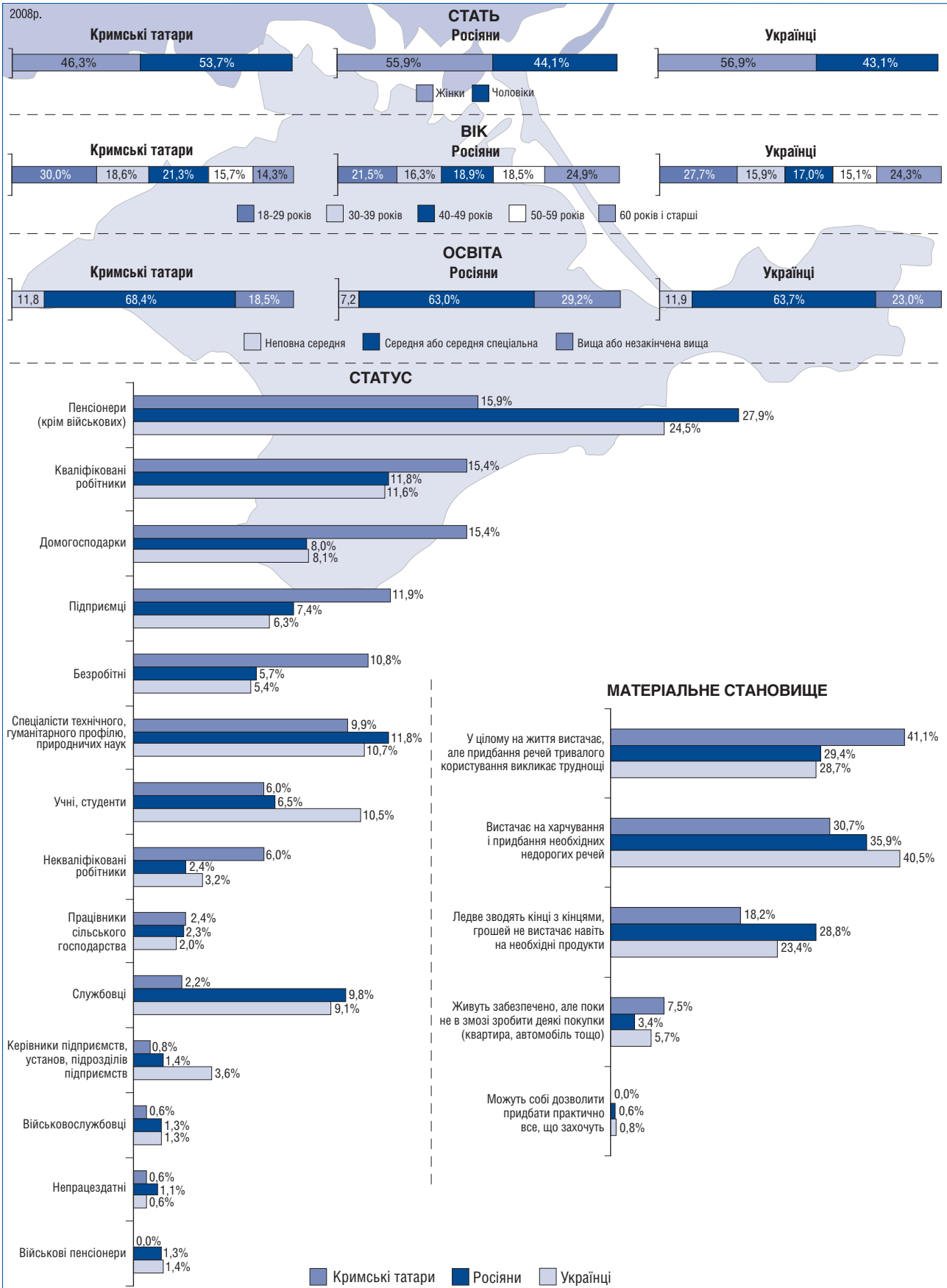
³ 4,9% – відносять себе до інших національно-етнічних груп; 1% опитаних – не змогли визначитися або відмовилися від відповіді. Надалі ці групи позначатимуться відповідно як “росіяни”, “українці”, “кримські татари” та “представники інших національно-етнічних груп”.

⁴ Див. Розділ 2 цієї доповіді.

⁵ Це підтверджується статистичними даними: за даними перепису населення у 2001р., кримські татари віднесені до наймолодших етносів України: питома вага осіб віком, молодшим від працездатного, складала 25,6% (серед українців – 19,3%; росіян – 13,3%); коефіцієнт старіння становив лише 14,5% (проти 20,8% в українців і 23,7% у росіян). Середній вік – 33,4 року (проти 38,2 – українців, і 41,9 – росіян).

Соціально-демографічні характеристики домінуючих національно-етнічних груп АР Крим,
% опитаних у кожній національній групі

зовнішньої міграції молоді, чи за рахунок ідентифікації себе з титульною нацією). Є також відмінності в гендерній структурі національно-етнічних груп: частка чоловіків серед кримських татар є вищою, ніж серед українців і росіян⁶. Особливості освітніх і соціально-статусних характеристик національно-етнічних груп наведені на діаграмі “Соціально-демографічні характеристики домінуючих національно-етнічних груп АР Крим”.

Мовна ідентичність і мовна поведінка

Дані, що характеризують мовну ідентичність та особливо – мовну поведінку кримчан, свідчать про безумовне домінування в автономії російської мови, якій у побутовому спілкуванні віддають перевагу абсолютна більшість етнічних росіян та українців і значна частина кримських татар. Крім того, саме російська мова виконує в автономії роль мови міжнаціонального спілкування, оскільки нею вільно володіють абсолютна більшість українців і переважна більшість кримських татар.

Мовна ідентичність (рідна мова). Мовна ідентичність кримчан не повною мірою збігається з їх національно-етнічним самовизначенням, насамперед, це стосується українців і росіян. Так, переважна більшість (81,3%) кримчан визнають рідною російську мову (проти 60,1% тих, хто вважає себе етнічним росіянином); кримськотатарську – 9,4% (проти 9,1%); українську – лише 6,4% (проти 24,9%).

Російську мову назвали рідною абсолютна більшість (95,7%) росіян, переважна більшість (76,7%) українців і досить значима частина (9,1%) кримських татар.

Кримськотатарську мову визнають рідною абсолютна більшість (86,5%) кримських татар, а також невеликі частки українців (2,2%) і росіян (0,9%).

Українська є рідною для 17,9% українців і незначних часток кримських татар (2,5%) та росіян (2,1%).

За віковою ознакою, мірою зменшення віку зменшується частка тих, для кого рідною є російська мова (з 84,3% групи літніх до 79,6% наймолодшої групи), та водночас збільшується – тих, хто визнає рідною кримськотатарську (відповідно з 5,2% до 12,2%). Визнання рідною української мови від віку фактично не залежить. Ці дані корелюють з даними про віковий склад домінуючих національно-етнічних груп.

Привертає увагу та обставина, що можливість спілкування та отримання інформації рідною мовою є найбільш важливою для росіян – представники цієї національної групи оцінили її у 4,81 бала за п'ятибальною шкалою (до речі, значно вище, ніж можливість домогтися приєднання Криму до Росії, яку росіяни оцінили в 4,50 бала). Дещо менш важливою вважають зазначену можливість кримські татари (4,73), ще менш важливою – українці (4,57).

Мовна поведінка (вживання мови в побутовому спілкуванні). Вживання мови вдома корелює з визнанням рідної мови. Абсолютна більшість (86,5%) кримчан послуговуються в побуті переважно російською мовою, а саме: абсолютна більшість (97,3%) росіян, так само абсолютна більшість (86,4%) українців і більш ніж кожен п'ятий (20,8%) кримський татарин.

Українською розмовляють лише 8,1% українців. Натомість, переважна більшість (75,5%) кримських татар користуються в побуті кримськотатарською мовою.

Отже, серед українців і кримських татар, які визнали рідними відповідно українську і кримськотатарську мови, певна частина не послуговується цими мовами в домашньому спілкуванні, віддаючи перевагу російській.

Особливості домашнього вжитку мов для вікових і конфесійно-церковних груп є подібними до тих, що відзначалися вище стосовно визнання рідної мови.

Володіння мовами. Абсолютна більшість представників усіх національно-етнічних груп (97% росіян,

91,5% українців, 79,9% кримських татар) вільно володіють російською мовою.

Українською – відносна більшість (43,9%) українців, 20% росіян, 16,2% кримських татар. Зовсім не володіють українською мовою 6,7% українців, 12% росіян, 18,9% кримських татар.

Кримськотатарською мовою вільно володіють абсолютна більшість (87,3%) кримських татар. Водночас, абсолютна більшість росіян (93,6%) та українців (85,8%) не володіють нею зовсім, але 12,9% українців і 5,5% росіян – тією чи іншою мірою її розуміють, у т.ч. можуть нею розмовляти 7,1% і 2,3%, відповідно.

Таким чином, сьогодні роль мови міжнаціонального спілкування в автономії відіграє не державна мова, а мова найбільшої національно-етнічної групи – російська.

Рідна мова / знання мов, поширених в АР Крим

Серед тих жителів Криму, для кого рідною є українська мова, вільно володіють нею 86,2%. Серед тих, хто вважає рідною мовою російську, понад половина (53,8%) або вільно володіють українською (22,2%), або розуміють її і можуть розмовляти (31,6%). Абсолютно не володіють українською – 11,1%. Громадяни, для яких рідною є кримськотатарська мова, засвідчують дещо нижчий рівень знання української мови: 45,4% можуть спілкуватися вільно або з певними труднощами; 19,2% – зовсім не володіють українською.

Ступінь володіння російською мовою серед представників різних мовних груп є вищим. Серед громадян, для яких рідною є російська, вільно володіють нею 96,6%; серед тих, для кого рідною є українська, – 87,5% володіють російською вільно, 9,5% – в обсязі, достатньому для спілкування. Серед громадян, для яких рідною є кримськотатарська мова, 72,9% – володіють російською вільно, 23,5% – в обсязі, достатньому для спілкування.

Кримськотатарську мову знають і можуть використовувати у спілкуванні переважно громадяни, для яких вона є рідною; ступінь знання кримськотатарської мови представниками інших національно-етнічних груп є незначним.

Таким чином, є підстави стверджувати, що російська мова на цей час є засобом міжнаціонального спілкування на території АР Крим.

За такої ситуації, значне число кримчан є потенційно неконкурентоспроможними в умовах державної одномовності та перспективи домінування української мови в усіх сферах професійної діяльності. Тому не дивно, що нинішній конституційний статус української і російської мов у 2007р. підтримували лише 8,6% жителів Криму; 20,6% – вважали, що українська повинна бути державною мовою, а російська – офіційною в окремих регіонах України. Більшість (62,6%) – виступали за те, що обидві мови повинні бути державними.

Вікові відмінності. Відмінностей у володінні російською мовою серед різних вікових груп немає, проте українською, кримськотатарською та англійською мовами молодь володіє дещо краще, ніж представники найстаршої вікової групи.

Самовизначення в координатах культурної традиції

Так само, як російська мова домінує в мовному середовищі Криму, в суспільній свідомості кримчан превалює російська культурна традиція – до неї відносять себе понад половина (55,5%) жителів Криму. Ще 14,6% – вважають себе послідовниками радянської культурної традиції. Натомість, до кримськотатарської традиції відносять себе 8,3% кримчан, до української – 8,6%.

За національною ознакою, до російської культурної традиції відносять себе переважна більшість (69,9%) росіян і відносна більшість (43,5%) українців. До української традиції віднесли себе дещо більше п'ятої частини (21,6%) українців і по 4% росіян та кримських татар.

⁶ За даними перепису 2001р., серед українців - жителів АР Крим віком від 16 років частка чоловіків становила 44,2%, серед росіян – 44,3%, а серед кримських татар – 48,5%.

І серед українців, і серед росіян досить значним є відсоток тих, хто асоціює себе з радянською культурною традицією – 16,5% і 15%, відповідно. Серед українців також порівняно значний відсоток (10,7%) тих, хто відносить себе до загальноєвропейської культурної традиції (серед росіян – 6%).

Серед кримських татар абсолютна більшість (84,2%) засвідчили свою прихильність до кримсько-татарської культурної традиції. Лише незначні частки представників цієї національно-етнічної групи визнали свою належність до інших культурних традицій: приблизно по 4% – до російської, радянської та української, близько 3% – до загальноєвропейської.

Що стосується вікових груп, то виразними є тенденції зменшення, мірою зменшення віку, числа послідовників радянської культурної традиції (з 23,8% серед найстаршої вікової групи до 5,3% – наймолодшої) і навпаки – зростання числа прихильників російської культурної традиції (відповідно з 51,4% до 59,4%). Таким чином, можна припустити, що радянська традиція у Криму є затухаючою; проте, її місце заступає переважно російська (а не українська) культурна традиція.

Водночас, на думку самих кримчан, переважання російської культурної традиції у майбутньому буде зменшуватися, насамперед – на користь загальноєвропейської.

Так, лише 40,6% кримчан (проти нинішніх 55,5% послідовників російської культурної традиції) вважають, що російська культурна традиція переважатиме у Криму і в майбутньому. Другу позицію посіла загальноєвропейська культурна традиція: її переважання прогнозують 13,9% кримчан; третю – українська (6%).

При цьому, переважання російської культурної традиції в майбутньому передбачають майже половина (49,7%) росіян і відносна більшість (34,6%) українців. Натомість відносна більшість (35,9%) кримських татар переконані, що переважатиме кримськотатарська культурна традиція.

Друге місце за чисельністю в кожній національній групі посідають ті, хто вважає, що в майбутньому у Криму переважатиме загальноєвропейська культурна традиція – 16,8% українців, 11,1% росіян, 16,5% кримських татар. Переважання української культурної традиції передбачають 12,1% українців і лише 3,7% росіян та 3,1% кримських татар.

Вікові відмінності. Серед молоді найнижчим є відсоток тих, хто відносить себе до радянської культурної традиції (найвищий він у старших вікових групах). Зі зменшенням віку зростає частка тих, хто відносить себе до російської, кримськотатарської і загальноєвропейської культурних традицій. Що стосується кримськотатарської і загальноєвропейської культурних традицій, то серед молоді більшою, ніж у найстаршій віковій групі, є частка тих, хто вважає, що ці традиції переважатимуть у Криму в майбутньому.

Отже, на цей час в АР Крим домінує фактично російська культурна традиція, до якої відносять себе абсолютна більшість кримських росіян і більшість українців. Слід відзначити, що більшість кримчан

(насамперед, росіян та українців) упевнені, що ця традиція переважатиме у Криму і в майбутньому. Лише відносна більшість кримських татар вважають, що переважатиме кримськотатарська культурна традиція. Думку про переважання в майбутньому української культурної традиції поділяють незначна частина кримчан, у т.ч. – лише 12% українців. Натомість, майже 14% кримчан прогнозують переважання у Криму загальноєвропейської культури.

Релігійна та конфесійно-церковна ідентичність⁷

Особливість церковно-релігійної ситуації АР Крим, порівняно з іншими регіонами України, полягає в наявності чисельної мусульманської громади, яка виникла порівняно недавно, одночасно з поверненням на батьківщину кримських татар. Ця громада підпорядковується Духовному управлінню мусульман Криму, керівництво якого є виборним, але на вибори великий вплив має Меджліс кримськотатарського народу, який фактично і визначає кандидатуру глави цього органу.

Найчисельнішою конфесією в Криму є православ'я, представлене головним чином Сімферопольською і Кримською єпархією УПЦ і Кримською єпархією УПЦ-КП.

Відносини між Духовним управлінням мусульман Криму та Сімферопольською і Кримською єпархією УПЦ коливалися від нейтральних до напружених, хоча випадків гострих масштабних конфліктів на релігійному підґрунті між ними не було. Водночас, іноді виникали локальні конфлікти між вірними УПЦ та мусульманами, зокрема – з приводу спірних земельних ділянок або деяких ініціатив керівництва єпархії⁸.

Самовизначення в координатах віри/невір'я і належності до конфесії. Ставлення кримчан до релігії в цілому відповідає загальноукраїнським тенденціям, включно з переважанням серед віруючих жінок та осіб старшого віку.

Так, віруючими визнали себе 67,9% кримчан (проти 73% в Україні загалом), невіруючими – 25% (проти 22%)⁹. Привертає увагу досить значне число тих, хто вважає себе віруючим, але не відносить до жодної з конфесій – 36,9%. Отже, серед дорослого населення Криму особи, які ідентифікують себе з певною конфесією, становлять менше третини (31%).

З числа тих, хто ідентифікує себе з певною конфесією, майже половина (49,8%) віднесли себе до УПЦ, 15,4% – до послідовників ісламу, 11% – до УПЦ-КП. Майже кожен десятий (9,8%) з опитаних – засвідчив належність до інших конфесій та/або церков¹⁰.

При цьому, як показують результати опитування, **конфесійно-церковне самовизначення кримчан пов'язане з національно-етнічним.** Так, більшість представників кожної з національно-етнічних груп (65% кримських татар, 59,4% росіян, 56,6% українців) засвідчили ту чи іншу міру впевненості в тому, що етнічна та конфесійна належність людини повинні бути пов'язані згідно з традиційними уявленнями¹¹.

Відповідно, переважна більшість віруючих українців (76,6%) і росіян (76,5%), які ідентифікують себе

⁷ Найбільш чисельними в АР Крим є такі конфесії, як православ'я та іслам. Проте, православ'я представлене в автономії (як і в Україні загалом) переважно двома церквами: Українською православною церквою (УПЦ), яка перебуває в юрисдикції Московського патріархату, та Українською православною церквою - Київський Патріархат (УПЦ-КП). Тому тут вжито термін "конфесійно-церковне самовизначення", який позначає ставлення жителів Криму до питань релігійної віри (віруючий/невіруючий) та віднесення себе не лише до певної конфесії, але й церкви.

⁸ Зокрема, встановлення в різних населених пунктах АР Крим, в т.ч. й поруч з кримськотатарськими селищами, великих хрестів, що викликало негативну реакцію місцевих мусульман.

⁹ 7,1% – не змогли визначитися в питанні віри (проти 5%). Дещо нижчі показники релігійності у Криму, порівняно з Україною загалом, пояснюються тією обставиною, що найвищий рівень релігійності (понад 90% населення) притаманний жителям Західного регіону країни.

¹⁰ 14% – не визначилися в питанні про належність до конфесії, церкви, або не відповіли на нього. Таким чином, до названих конфесійно-церковних груп віднесена також частина респондентів, які вагалися з відповіддю на загальне питання стосовно віри/невір'я і належності до "певної конфесії", але визначилися з конфесійно-церковною належністю, відповідаючи на питання, де були конкретизовані конфесії і церкви. Частина респондентів, які в обох випадках не визначилися, та ті, хто відніс себе до відносно не чисельних в АРК конфесій і церков, об'єднані в категорії "інші".

Надалі групи, виокремлені за ознакою конфесійно-церковного самовизначення, позначаються як "віруючі", "невіруючі", "вірні УПЦ", (на діаграмах – УПЦ) "мусульмани" (іслам), "вірні УПЦ-КП" (УПЦ-КП) та "інші".

¹¹ Для віруючих кримських татар, які ідентифікують себе з ісламом, цей показник є вищим – 74,6%.

з певною конфесією, засвідчили свою належність до православ'я – тоді як 86,6% аналогічної групи кримських татар вважають себе послідовниками ісламу. З іншого боку, лише менше 1% віруючих українців і росіян визнали себе мусульманами, і лише 2,6% кримських татар – вірними різних православних церков.

Привертає увагу виразна кореляція між національно-етнічною і мовною ідентичністю, а також мовною поведінкою – і належністю до певної конфесії, а серед православних – до певної церкви.

Так, серед мусульман кримськотатарську мову визнають рідною 97%; група тих, для кого є рідною українська мова, серед вірних УПЦ-КП становить 19,9%, серед вірних УПЦ – лише 4,3%. У побутовому спілкуванні мусульмани віддають перевагу кримськотатарській мові; вірні УПЦ та УПЦ-КП – російській (хоча частка тих, хто говорить українською, серед вірних УПЦ-КП є помітно більшою, ніж серед вірних УПЦ і мусульман).

Можна відзначити також кореляцію між культурною і релігійною ідентичністю. Так, російська культурна традиція переважає в усіх конфесійних і конфесійно-церковних групах, за винятком мусульман; водночас, привертають увагу досить значні частки послідовників радянської культурної традиції серед невіруючих (18%), вірних УПЦ (17,5%) та “інших” (13,8%). Натомість, серед вірних УПЦ-КП значною (24%) є частка послідовників української культурної традиції.

Найбільші частки тих, хто прогнозує переважання російської культурної традиції в майбутньому, – серед вірних УПЦ (48,7%) та “інших” (44,2%), найменше – серед мусульман (1,3%). Останні переконані в переважанні в майбутньому насамперед кримськотатарської (38,1%) і загальноєвропейської (17,4%) культурних традицій.

Гендерні особливості. Як зазначалося вище, ступінь релігійності жінок помітно вищий, ніж чоловіків. При цьому, більшість віруючих жінок засвідчили свою належність до УПЦ (тоді як серед віруючих чоловіків дещо вищою, ніж серед віруючих жінок, є частка прихильників ісламу).

Вікові відмінності. З віком зростає частка тих, хто вважає себе віруючим, а серед віруючих – частка вірних УПЦ, тоді як частка віруючих мусульман у найстаршій віковій групі є нижчою, ніж у молодшій і середній вікових групах.

Узагальнюючи наведене, можна відзначити, що більшість жителів Криму вважають себе віруючими, хоча для багатьох громадян проблематично визначитися з власною належністю до певної конфесії. При цьому ступінь релігійності жінок є помітно вищим, ніж чоловіків. Найбільш поширеними на півострові релігіями є православ'я та іслам.

Жителі півострова схильні пов'язувати своє конфесійно-церковне самовизначення з національно-етнічним, мовним і культурним, що може мати наслідком формування цілісних ментальних комплексів, притаманних прихильникам певних конфесій і церков.

1.2. ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЖИТЕЛІВ КРИМУ

До аспектів, які характеризують особливості громадянської ідентичності жителів Криму, можна віднести, насамперед, сприйняття держави, громадянами якої вони є, ставлення до свого українського громадянства,

рівень патріотизму, а також зовнішньополітичні орієнтації кримчан, які відбивають, зокрема, їх геополітичне та геокультурне тяжіння до тих чи інших країн.

Ставлення до України

Ставлення жителів Криму до України формувалося під впливом особливих обставин, не притаманних іншим регіонам країни (зокрема, зміни адміністративно-територіального статусу Криму за часів СРСР, спроба набуття незалежності на початку 1990-х років). Важливим чинником є також дії української влади, що відбуваються на соціально-економічному становищі жителів автономії, ступені задоволення їх життєвих потреб¹². Впливають на ставлення кримчан до України і особливості їх соціально-культурної ідентичності, про які йшлося вище.

Сприйняття України як Батьківщини. У 2006р. переважна більшість (74%) жителів Криму сприймали Україну як свою Батьківщину, не сприймали – 22,2%¹³. До 2008р. позиції кримчан змінилися. На цей час сприймають Україну як Батьківщину 40,1% жителів автономії, не сприймають – 32,9%.

У ставленні до України як Батьківщини між національно-етнічними та конфесійно-церковними групами спостерігаються значні відмінності. Так, сприймають Україну як Батьківщину 51,9% українців, 44,5% кримських татар і 34,4% росіян. Росіяни – єдина національно-етнічна група, де переважають ті, хто не сприймає Україну як Батьківщину (36,3%).

За церковно-конфесійною ознакою: сприймають Україну як Батьківщину 47,7% вірних УПЦ-КП (проти 18,1% тих, хто не сприймає), 41,1% – мусульман (проти 37,8%), 36,7% вірних УПЦ (проти 31%).

Патріотизм. У 2007р. патріотами України вважали себе дві третини (66,7%) кримчан; не вважали себе такими – 26,9%¹⁴. На цей час ситуація змінилася. У 2008р. визнали себе патріотами України лише 28,6% жителів Криму, не визнали – майже половина (49,3%).

Порівняно більше тих, хто визнає себе патріотом, – серед українців (40,2%) і кримських татар (39,6%); відповідно – за конфесійно-церковною ознакою, серед вірних УПЦ-КП (40,7%) і мусульман (36,6%). Менше – серед росіян (22,4%) та вірних УПЦ (27,8%).

Водночас, визнали себе не патріотами: серед українців – 40,4%; кримських татар – 42,6%; росіян – 53,3%. За конфесійно-церковною ознакою: серед вірних УПЦ-КП – 32,3%; мусульман – 45,9%; вірних УПЦ – 50,8%.

Отже, в усіх виокремлених групах, включно з віковими, частки патріотів і не-патріотів є або приблизно однаковими, або в них переважають ті, хто не вважає себе патріотом; винятком становлять вірні УПЦ-КП, де спостерігається значима перевага тих, хто визнає себе патріотом України.

Ставлення до українського громадянства

Ставлення до громадянства є одним з важливих аспектів громадянської ідентичності, оскільки опосередковано характеризує ставлення особи до держави, громадянином якої вона є. Це ставлення виявляється через такі виміри, як сприйняття власного громадянства, готовність змінити його чи отримати подвійне громадянство.

Почуття, що їх викликає українське громадянство. Для переважної більшості (68,3%) кримчан наявність громадянства України є питанням суто практичним і не викликає ні позитивних, ні негативних почуттів. Другу

¹² Докладно див. Розділ 3 цієї доповіді.

¹³ Однак тих, хто обрав би її Батьківщиною, якби мав можливість вибору, було значно менше – 57,1%; число тих, хто не зробив би вибору на користь України становило майже третину (31%).

¹⁴ У цьому підрозділі відповідь “патріот” на питання “Чи вважаєте Ви себе патріотом України?” є сумою відповідей “так” і “скоріше так”, відповідно “не патріот” – сума відповідей “ні” і “скоріше ні”.

позицію посіло ставлення до українського громадянства як до обтяжливої необхідності, пов'язаної з неможливістю змінити країну проживання (цю позицію відзначили 13% жителів Криму). І нарешті, лише незначна частка (10,3%) кримчан пишуться тим, що вони є громадянами України.

Ставлення до українського громадянства як до обтяжливої необхідності посіло другу позицію серед росіян, вірних УПЦ та невіруючих.

Пишаються українським громадянством 19,2% українців (проти 9,2% тих, хто вважає його "обтяжливою необхідністю") і 15,6% кримських татар (проти 5,8%); 20,3% вірних УПЦ-КП (проти 7,7%) і 16,4% мусульман (проти 5%).

Ставлення до зміни громадянства. Якби трапилося можливість, то 48% кримчан погодилися б змінити українське громадянство на інше. З них 80% обрали б замість українського громадянство Росії.

За національно-етнічною ознакою, змінили б українське громадянство на інше 54,7% росіян (проти 22,8% тих, хто не зробив би цього), 38,7% українців (проти 40,1%) і лише 28,6% кримських татар (проти 46%). При цьому, 86,5% тих росіян, які хотіли б змінити громадянство, і більшість (76,7%) українців віддали б перевагу громадянству Росії; 40,6% кримських татар – громадянству Туреччини, 35,6% – громадянству Росії.

Що стосується груп за конфесійно-церковною ознакою, то привертає увагу та обставина, що єдиною групою, в якій виразно домінує небажання змінювати громадянство, є мусульмани: лише 22,9% з них могли б змінити громадянство – проти 48,6% тих, хто цього не зробив би. Натомість, частки згодних на зміну громадянства серед вірних обох православних церков

є майже однаковими: 46,9% – серед вірних УПЦ, 47,9% – УПЦ-КП. Щоправда, серед останніх є виразно вищою частка тих, хто не бажає змінювати громадянство: 38,1% проти 22,8% серед вірних УПЦ.

Отже, найбільшою мірою схильні до зміни громадянства росіяни, найменшою – кримські татари.

Ставлення до подвійного громадянства. Більшість (70,1%) кримчан підтримують запровадження в Україні інституту подвійного громадянства. З них 73,8% обрали б другим громадянство Росії.

За національно-етнічною ознакою, найбільшою мірою підтримують такий крок росіяни, найменшою – кримські татари; за конфесійно-церковною, найбільшою мірою – вірні УПЦ, найменшою – мусульмани; за віковою – підтримка знижується мірою зростання віку респондентів.

Отже, інститут подвійного громадянства підтримали б 75,5% росіян, 62,8% українців і 55,3% кримських татар. При цьому, 82,2% росіян і 68,1% українців, які підтримують запровадження інституту подвійного громадянства, обрали б другим громадянство Росії. Серед кримських татар 34,2% обрали б як друге громадянство Туреччини, 29,3% – Росії.

Таким чином, у ставленні більшості кримчан до українського громадянства переважає формальний підхід – воно є питанням суто практичним, меншість демонструє ціннісне ставлення до нього (позитивне чи негативне). Тому не дивно, що майже половина жителів Криму, за можливості, змінили б громадянство України на громадянство іншої держави, а також те, що 70% кримчан підтримали б

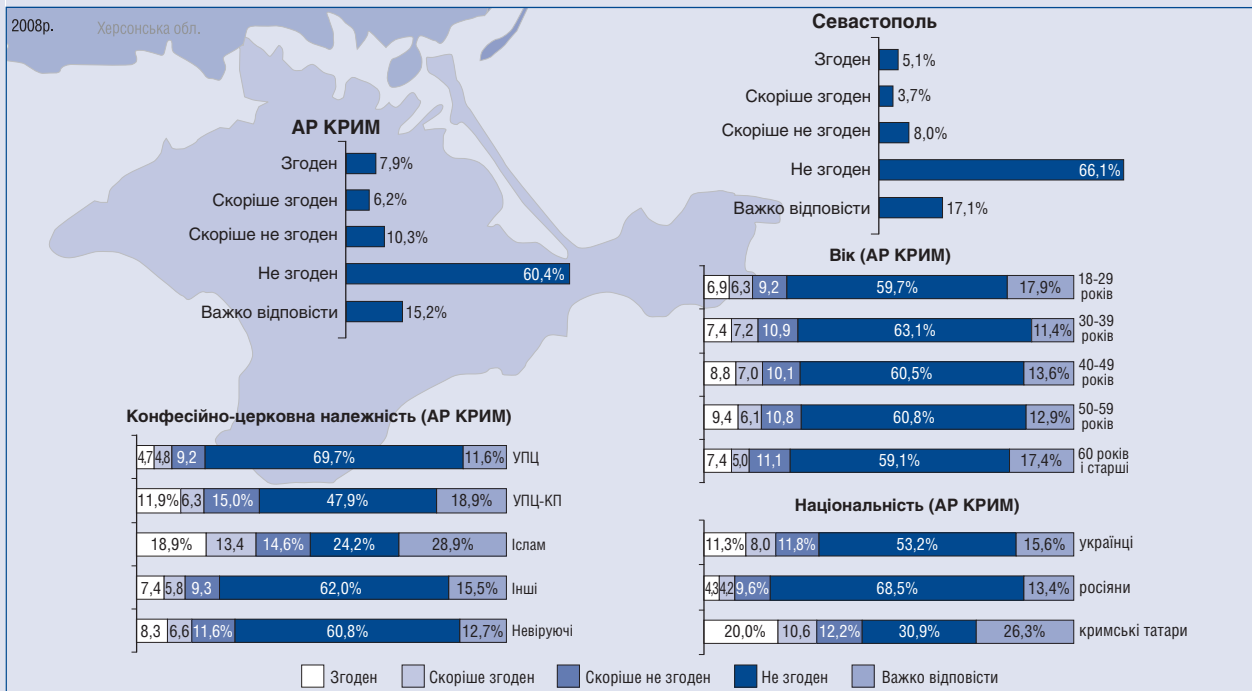
Чи може подвійне громадянство становити загрозу національній безпеці України?

З огляду на серпневі події у Грузії, які показали, що подвійне громадянство або громадянство сусідньої держави може бути використане в політичних цілях чи навіть як привід для силових дій, респондентам було поставлене

питання: Чи згодні Ви з тим, що надання Росією свого громадянства громадянам України становить потенційну загрозу національній безпеці і територіальній цілісності України?

Чи згодні Ви з тим, що надання Росією свого громадянства громадянам України становить потенційну загрозу національній безпеці і територіальній цілісності України?

% опитаних

Як видно з даних, наведених на діаграмі, переважна більшість кримчан (70,7%) тією чи іншою мірою переконані, що в наданні Росією свого громадянства українським громадянам потенційної

загрози для України немає. Таку позицію поділяють 78,1% росіян (проти 8,5% тих, хто дотримується протилежної думки), 65% українців (проти 19,3%) і 43,1% кримських татар (проти 30,6%).

запровадження інституту подвійного громадянства, тим більше – не вбачаючи в ньому загрози національній безпеці та територіальній цілісності України. Водночас, у питаннях ставлення до громадянства між різними національними і конфесійними групами існують помітні відмінності.

Зовнішньополітичні орієнтації

Зовнішньополітичні орієнтації жителів Криму значною мірою є наслідком специфіки їх соціально-культурної, насамперед, національно-етнічної ідентифікації, особливостей геополітичного становища Криму після розпаду колишнього СРСР (зокрема, базування на його території військових флотів двох країн – України і Росії), а також результатом дії низки інших чинників, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Пріоритетний напрям зовнішньої політики України. У 2007р. переважна більшість (75%) жителів Криму вважали, що пріоритетним напрямом зовнішньої політики України мають бути відносини з Росією, 12,9% – надавали перевагу країнам ЄС, 4,3% – іншим країнам СНД. І практично ніхто не вважав, що пріоритетним напрямом мають бути відносини зі США.

У 2008р. картина дещо змінилася: відносини з Росією вважають пріоритетним напрямом 69% кримчан, з країнами ЄС – відповідно 9%, з іншими країнами СНД – 6,7%, з США – 2,2%.

Відносини з Росією вважають пріоритетними переважна більшість (80,8%) росіян, більшість (59,8%) українців і лише 26,2% кримських татар. При цьому, майже стільки ж кримських татар (25,5%) і 13,6% українців вважають пріоритетними відносини з країнами ЄС.

Є відмінності в думках з цього приводу між конфесійно-церковними групами. Так, переважна більшість (82%) вірних УПЦ і відносна більшість (46,3%) вірних УПЦ-КП вважають пріоритетними відносини з Росією; натомість, відносна більшість (29,9%) мусульман – відносини з країнами ЄС, а відносини з Росією – лише 18,6% представників цієї групи.

Таким чином, серед українців і кримських татар спостерігається більша різноманітність думок з приводу пріоритетних напрямів української зовнішньої політики, ніж серед росіян. Така сама різноманітність думок спостерігається і серед вірних УПЦ-КП і мусульман, порівняно з вірними УПЦ.

Вступ України до міждержавних об'єднань. Оцінки пріоритетності напрямів зовнішньої політики корелюють із ставленням кримчан до вступу України до ЄС чи Союзу Росії і Білорусі.

Переважна більшість (78,6%) жителів Криму вважають таке приєднання потрібним.

Цю позицію поділяють переважна більшість росіян (86,9% проти 3,4% тих, хто так не думає) та українців (74,3% проти 10,1%), а також відносна більшість (38%) кримських татар (проти 28,3%); за конфесійно-церковною ознакою: 86,7% вірних УПЦ (проти 3,6%), 73,8% вірних УПЦ-КП (проти 10,8%). Серед мусульман частки тих, хто виступає “за” і “проти”, є фактично рівними – 32,5% проти 30,2%, відповідно. Слід відзначити, що серед кримських татар і мусульман Криму відсоток тих, хто не зміг визначитися з цього питання, є найбільшим – відповідно 33,7% і 37,3%.

Підтримка вступу України до ЄС серед жителів Криму є відчутно нижчою. Зазначений вступ підтримують 25,9% жителів Криму; протилежної думки дотримуються відповідно 52,1%.

За національно-етнічною ознакою: вступ до ЄС підтримують близько половини (48,3%) кримських татар (не підтримують – 23,5%), 30,6% українців (проти 47,2%) і 19,5% росіян (проти 59%).

За конфесійно-церковною ознакою: 51,4% мусульман (проти 18,1%), 18,6% вірних УПЦ (проти 57,3%). Серед вірних УПЦ-КП частки прихильників і противників вступу є однаковими – по 36%.

Зі ставленням жителів Криму до вступу України до ЄС певним чином корелює їх самовідчуття в координатах “європейці – не європейці”. Так, у 2007р. більшість (52,2%) кримчан заявили, що не відчують або скоріше не відчують себе європейцями (у 2006р. таких було ще більше – 68,5%). Від третини до понад половини опитаних пояснили, що їм заважають відчувати себе європейцями низький рівень добробуту (57,6%), соціально-культурні умови життя (41,5%), низький рівень культури та освіти (39,9%), “невсерепейська свідомість” (30,8%). Лише 11% назвали причиною те, що вони відчують себе представниками іншої культури.

Вікові відмінності. У молодших вікових групах, порівняно з найстаршою, більший відсоток тих, хто вважає, що пріоритетним напрямом зовнішньої політики України мають бути відносини з країнами ЄС, водночас дещо менше тих, хто вважає пріоритетними відносини з Росією (хоч у всіх вікових групах переважають ті, хто віддає перевагу відносинам з Росією).

Зі зменшенням віку зростає частка тих, хто вважає, що Україні потрібно вступити до ЄС, і дещо знижується число противників вступу до НАТО (хоча проти вступу до НАТО висловлюються переважна більшість представників усіх вікових груп). Так само серед молоді дещо менша частка тих, хто вважає за доцільне приєднання України до Союзу Росії і Білорусі.

Ставлення жителів Криму до ініціатив стосовно НАТО і ЧФ РФ

У 2007р. для 76,9% кримчан НАТО був насамперед агресивним військовим блоком, і лише для 4,7% – оборонним союзом. У миротворчий характер цієї організації вірили 6,3% жителів автономії. Відповідно, 72,6% оцінювали вплив НАТО на політичну ситуацію у світі як негативний; 79,5% – не підтримували процес розширення НАТО на Схід.

Як видно з діаграми “Якби наступної неділі відбувався референдум стосовно вступу України до НАТО, то як би Ви проголосували?” (с.10), у 2007р. 74,6% кримчан проголосували б проти, і лише 5,9% – за.

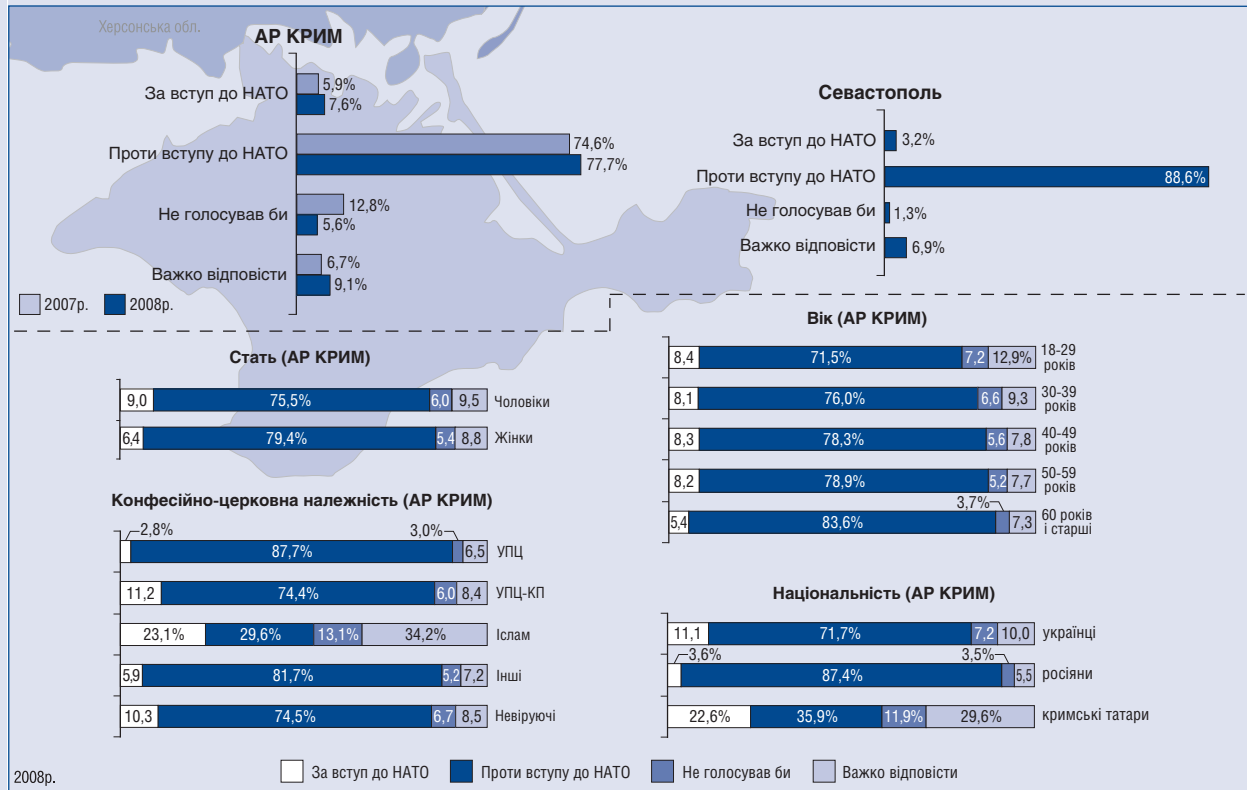
У 2008р. цей референдум мав би практично такі самі результати: проти – 77,7% опитаних; за – 7,6%.

На цьому референдумі абсолютна більшість (87,4%) росіян і більшість (71,7%) українців, а також відносна більшість (35,9%) кримських татар проголосували б проти вступу України до НАТО. Підтримали б вступ 22,6% кримських татар, 11,1% українців і лише 3,6% росіян.

Проти вступу України до НАТО голосували б 87,7% вірних УПЦ, 74,4% вірних УПЦ-КП і 29,6% мусульман. За вступ: 23,1% мусульман, 11,2% вірних УПЦ-КП і лише 2,8% вірних УПЦ.

У 2007р. серед можливих наслідків, які мав би для України її вступ до НАТО, більшість жителів Криму назвали погіршення відносин з Росією (64,6%) та участь українських солдатів у військових операціях в інтересах США (60,1%). Близько половини – вважали, що це стане причиною запровадження проти України економічних санкцій з боку Росії (48,9%) і збільшить напруженість в українському суспільстві (49,1%). 40% опитаних були переконані, що вступ до НАТО призведе до втрати Україною політичної незалежності.

Процес розширення НАТО 79,3% кримчан оцінили як несприятливий, причому 44,5% так його оцінили тому, що через це, на їх думку, Україна може бути втягнута у протистояння Росії з НАТО.

Якби наступної неділі відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, то як би Ви проголосували?
 % опитаних

Серед інших мотивів негативної оцінки фігурували побоювання посилення залежності України від західних держав та гіпотетичної загрози Україні від посиленого блоку НАТО.

Натомість переважна більшість (70,7%) кримчан виступали за вступ України до оборонного союзу з Росією та країнами СНД як найкращий варіант забезпечення її національної безпеки. 23,4% дотримувалися думки, що Україна має залишатися позаблоковою державою.

На думку більшості (59,8%) жителів Криму, у випадку конфлікту між Росією і НАТО Україна безумовно повинна стати на сторону Росії. За дотримання нейтральної позиції висловилися 20,5% опитаних, а 15,3% – за те, що Україна в цьому випадку повинна стати посередником у подоланні конфлікту.

Несприйняття кримчанами НАТО переважає їх проросійські симпатії: 64% не підтримали б вступ України до блоку, навіть якщо б Росія увійшла до його складу.

* * *

На тлі масового неприйняття НАТО цілком логічним виглядає ставлення кримчан до перспектив перебування на території України російського Чорноморського флоту. У 2008р. 69,9% кримчан вважали, що домовленості між Україною і Росією про його базування в Севастополі слід подовжити.

За подовження терміну перебування ЧФ на території України висловилися абсолютна більшість (80,6%) росіяни, більшість (62%) українців і 28,4% кримських татар.

Водночас 20,7% кримських татар і 8,6% українців вважають, що слід вимагати перебазування ЧФ з території України після завершення дії домовленостей. Такої думки дотримуються лише 2,6% росіяни.

9,8% кримських татар вважають, що слід розірвати домовленості між Україною і Росією про перебування ЧФ на території України до закінчення терміну їх дії. Серед українців і росіян – таких значно менший відсоток.

Серед тих, хто вважає що після 2017р. ЧФ має перебазуватися із Севастополя, порівняно з тими, хто дотримується думки, що домовленості про базування ЧФ потрібно подовжити, вищою є частка тих, хто вважає себе патріотом України (відповідно 47,2% і 24,4%), більше тих, хто сприймає Україну як Батьківщину (відповідно 50,7% і 36,8%), і більше тих, хто відмовився б змінити українське громадянство на якесь інше (42,0% і 25,2%).

Отже, простежується зв'язок між поглядами на цю проблему та певним ціннісним ставленням до України (патріотизм, громадянство, ставлення як Батьківщини).

Ставлення жителів Криму до проблеми ЧФ-2017 досить помітно залежить від оцінок пріоритетності векторів зовнішньої політики України і ставлення до вступу України до НАТО.

Так, серед жителів Криму, які вважають, що термін перебування ЧФ у Севастополі має бути подовженим, 80,7% визнають пріоритетність російського зовнішньополітичного вектору.

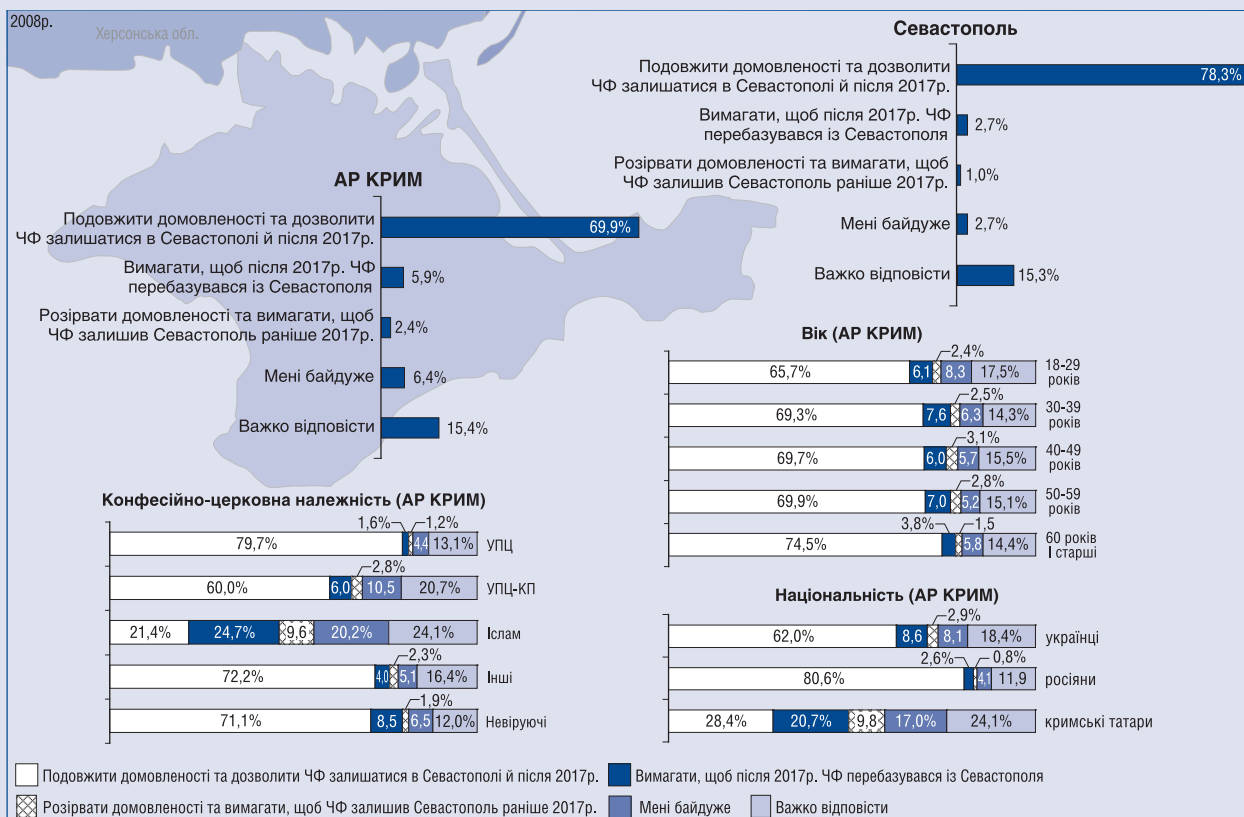
Серед тих, хто вважає, що після 2017р. слід домагатися виведення ЧФ з Севастополя, майже половина (48,2%) вважають пріоритетними відносини України з ЄС, 20,7% – з Росією, 7,3% – із США.

Серед тих, хто вимагав би дострокового виводу ЧФ, 26,5% вважають пріоритетом відносини з країнами ЄС; відносини з Росією – 18,1%, США – 12%, іншими країнами СНД – 12%.

Як відомо, в Севастополі базується Чорноморський Флот РФ. Згідно з міжурядовими домовленостями між Україною та Росією ЧФ РФ має там базуватися до 2017р. Яким чином українська влада має вирішити це питання?

% опитаних

Ставлення до проблеми, залежно від прихильності до НАТО, є більш однозначним. Серед тих, хто бажає подовжити термін перебування ЧФ на території України, 90% – противники її вступу до НАТО, тоді як серед прихильників виводу ЧФ після 2017р. понад половина (51,8%) підтримують вступ України

до Альянсу, серед прихильників дострокового виводу такої думки дотримуються 41,8% опитаних. Серед прихильників двох останніх варіантів частка респондентів, які виступають за вступ до НАТО, приблизно в півтора рази перевищує частку тих, хто виступає проти цього.

Більшість жителів Криму вважають пріоритетним вектором зовнішньої політики України відносини з Росією, хоча частка прихильників такого вибору протягом останнього часу дещо зменшилася.

Переважна більшість жителів Криму підтримують вступ України до Союзу Росії і Білорусі. Кожен четвертий кримчанин – за вступ України до ЄС, однак противників цього кроку вдвічі більше. Останнє є цілком логічним, оскільки більшість кримчан не відчувають себе європейцями.

Не користуються підтримкою більшості кримчан ідея вступу України до НАТО (проти – 77,7%). Натомість, більшість жителів півострова – за подовження перебування на його території ЧФ Росії після 2017р.

Водночас, в оцінках зовнішньополітичних пріоритетів та окремих ініціатив існують досить помітні відмінності між різними національними і конфесійними групами, а також певні вікові відмінності. Так, серед українців і кримських татар спостерігається більша різноманітність думок з приводу пріоритетних напрямів української зовнішньої політики, а також вищий (різною мірою) рівень підтримки вступу України до ЄС і НАТО, ніж серед росіян. Така сама різноманітність думок спостерігається і серед вірних УПЦ-КП і мусульман, порівняно з вірними УПЦ.

Молоді жителі Криму частіше, ніж представники старших вікових груп, виступають за розвиток відносин з країнами ЄС, за вступ України до цього об'єднання, меншою мірою опонують вступу України до НАТО, ніж представники старших вікових груп.

Наведені дані дозволяють стверджувати, що на цей час певна “кримська ідентичність” як усталений, цілісний ментальний комплекс, притаманний більшості жителів Криму, не склалася.

Водночас, слід відзначити, що за ментальними характеристиками, а також оцінками та позиціями у ставленні до України, українського громадянства, перспектив Криму тощо переважна більшість українців і росіян, які живуть в автономії, становлять єдину соціокультурну спільноту. Ця спільнота, з одного боку, в певному сенсі протистоїть кримськотатарській громаді автономії, з іншого – виразно дистанціюється від України: для неї жителі Росії є більш близькими за характером, звичаями і традиціями, ніж жителі більшості українських регіонів. Відповідно, для неї є характерним загалом низький рівень патріотизму та виразне тяжіння (як у геокультурному, так і геополітичному сенсі) до сусідньої країни.

Така ситуація відкриває можливість формування – за певних умов – специфічної загальнокримської ідентичності (з кримськотатарським анклавом), яка може суттєво відрізнитися від соціокультурної і громадянської ідентичності жителів решти регіонів України.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОМІНУЮЧИХ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ ГРУП АР КРИМ				
	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
І. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ				
Мовна ідентичність і мовна поведінка				
Яку мову Ви вважаєте рідною?	Кримськотатарську (86,5%) Російську (9,1%) Українську (2,5%)	Російську (95,7%) Українську (2,1%) Кримськотатарську (0,9%) ...	Російську (76,7%) Українську (17,9%) ... Кримськотатарську (2,2%)	Російську (81,3%) Кримськотатарську (9,4%) Українську (6,4%)
Наскільки важливим для Вас є спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою?*	4,73	4,81	4,57	4,71
Якою мовою Ви переважно розмовляєте вдома?	Кримськотатарською (75,5%) Російською (20,8%) Українською (2,1%)	Російською (97,3%) ... Українською (0,8%) Кримськотатарською (0,8%)	Російською (86,4%) Українською (8,1%) Кримськотатарською (3,0%)	Російською (86,5%) Кримськотатарською (8,6%) Українською (2,9%)
Якою мовою Ви володієте наведеними мовами?				
• Кримськотатарською	Вільно (87,3%) Зовсім не володію (6,7%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (3,8%)	Зовсім не володію (93,6%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (3,2%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (1,4%)	Зовсім не володію (85,8%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (5,8%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (5,1%)	Зовсім не володію (82,6%) Вільно (9,3%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (4,1%)
• Російською	Вільно (79,9%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (17,4%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (1,6%)	Вільно (97,0%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (1,5%) Зовсім не володію (0,9%)	Вільно (91,5%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (5,6%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (1,5%)	Вільно (93,1%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (4,6%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (1,1%)
• Українською	Загалом розумію, але розмовляти не можу (36,6%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (27,5%) Зовсім не володію (18,9%) Вільно (16,2%)	Загалом розумію, але розмовляти не можу (43,9%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (31,3%) Вільно (20,0%) Зовсім не володію (12,0%)	Загалом розумію, але розмовляти не можу (32,4%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (29,7%) Вільно (26,5%) Зовсім не володію (11,0%)	Загалом розумію, але розмовляти не можу (32,4%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (29,7%) Вільно (26,5%) Зовсім не володію (11,0%)

• Англійською	Зовсім не володію (67,2%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (15,7%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (7,9%) ... Вільно (3,8%)	Зовсім не володію (67,0%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (18,4%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (6,4%) ... Вільно (3,0%)	Зовсім не володію (59,6%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (18,3%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (11,5%) ... Вільно (5,1%)	Зовсім не володію (64,4%) Загалом розумію, але розмовляти не можу (18,4%) Розумію і можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю (8,1%) ... Вільно (3,7%)
Культурна ідентичність				
До якої культурної традиції Ви себе насамперед відносите?	Кримськотатарська (84,2%) Російської (4,4%) Української (4,0%) ... Вільно (3,1%)	Російської (69,9%) Радянської (15,0%) Загальноєвропейської (6,0%) ... Української (3,8%)	Російської (43,5%) Української (21,6%) Радянської (16,5%)	Російської (55,5%) Радянської (14,6%) Української (8,6%) Кримськотатарської (8,3%)
Яка культурна традиція переважає в Криму в майбутньому (через 20-25 років)?	Кримськотатарська (35,9%) Важко відповісти (32,9%) Загальноєвропейська (16,5%) ... Українська (3,1%)	Російська (49,7%) Важко відповісти (29,2%) Загальноєвропейська (11,1%) Українська (3,7%)	Російська (34,6%) Важко відповісти (28,6%) Загальноєвропейська (16,8%) Українська (12,1%)	Російська (40,6%) Важко відповісти (29,3%) Загальноєвропейська (13,9%) Українська (6,0%)
Релігійна (конфесійно-церковна) ідентичність				
Чи належите Ви до якоїсь із церков, релігійних конфесій?	Вважаю себе віруючим і належу до певної церкви (конфесії) (65,1%) Вважаю себе віруючим, але до жодної церкви чи конфесії не належу (15,0%)	Вважаю себе віруючим, але до жодної церкви чи конфесії не належу (41,8%) Вважаю себе віруючим і належу до певної церкви (конфесії) (25,9%)	Вважаю себе віруючим, але до жодної церкви чи конфесії не належу (33,5%) Вважаю себе віруючим і належу до певної церкви (конфесії) (30,7%)	Вважаю себе віруючим, але до жодної церкви чи конфесії не належу (36,9%) Вважаю себе віруючим і належу до певної церкви (конфесії) (31,0%)
Вірним якій церкві (конфесії) Ви себе вважаєте?¹	Іслам (96,6%) ... УПЦ (1,2%) УПЦ-КП (1,2%)	УПЦ (66,0%) УПЦ-КП (8,7%) ... УАПЦ (1,8%) УГКЦ (1,3%)	УПЦ (50,8%) УПЦ-КП (21,0%) УАПЦ (4,8%) УГКЦ (3,7%)	УПЦ (49,8%) Іслам (15,4%) ... УПЦ-КП (11,0%) УАПЦ (2,5%)

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає "зовсім не важливо, а "5" – "дуже важливо".
1 На це питання відповідали лише ті, хто вважає себе вірним одній з церков (конфесій).

	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
	Взаємозв'язок національно-етнічної і релігійної належності			
Чи згодні Ви з тим, що національно-етнічна та релігійна належність людини мають бути взаємопов'язаними? ²	Так (56,0%) Ні (23,8%) Баланс ³ (41,2%)	Так (59,4%) Ні (27,1%) Баланс (32,3%)	Так (56,6%) Ні (29,7%) Баланс (26,9%)	Так (58,4%) Ні (28,1%) Баланс (30,3%)
II. ГРОМАДЯНЬСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ				
Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину? ⁴	Так (44,5%) Ні (34,1%) Баланс (10,4%)	Ні (36,3%) Так (34,4%) Баланс (-1,9%)	Так (51,9%) Ні (24,1%) Баланс (27,8%)	Так (40,1%) Ні (32,9%) Баланс (7,2%)
Чи вважаєте Ви себе патріотом України? ⁴	Ні (42,6%) Так (39,6%) Баланс (-3%)	Ні (53,3%) Так (22,4%) Баланс (-30,9%)	Ні (40,4%) Так (40,2%) Баланс (-0,2%)	Ні (49,3%) Так (28,6%) Баланс (-20,7%)
Як Ви ставитесь до свого українського громадянства?	Суто практично (64,4%) Пишаюся (15,6%)	Суто практично (71,3%) Для мене це неприємна необхідність (14,9%)	Суто практично (63,5%) Пишаюся (19,2%)	Суто практично (68,3%) Для мене це неприємна необхідність (13,0%)
Чи змінили б Ви українське громадянство на інше?/Якої країни?	Ні (46,0%) Так (28,6%) Баланс (-17,4%) • Туреччини (40,6%) • Росії (35,6%)	Так (54,7%) Ні (22,8%) Баланс (31,9%) • Росії (86,5%) • Німеччини (3,5%)	Ні (40,1%) Так (38,7%) Баланс (-1,4%) • Росії (76,7%) • США (6,6%)	Так (48,0%) Ні (29,7%) Баланс (18,3%) • Росії (80,0%) • Німеччини (3,8%)
Чи підтримали б Ви запровадження в Україні інституту подвійного громадянства?/Громадянству якої держави Ви віддали б перевагу? ⁵	Так (55,3%) Ні (25,2%) Баланс (30,1%) • Туреччини (34,2%) • Росії (29,3%)	Так (75,5%) Ні (11,7%) Баланс (63,8%) • Росії (82,2%) • Німеччини (2,7%)	Так (62,8%) Ні (22,8%) Баланс (40,0%) • Росії (68,1%) • США (5,3%)	Так (70,1%) Ні (16,2%) Баланс (53,9%) • Росії (73,8%) • Німеччини (3,3%)
Наскільки важливим є для Вас мати можливість отримати друге громадянство? ⁶	4,02	4,39	4,12	4,27
Чи згодні Ви з тим, що надання Росією свого громадянства громадянам України становить потенційну загрозу національній безпеці та територіальній цілісності України?	Не згодні (30,9%) Важко відповісти (26,3%)	Не згодні (68,5%) Важко відповісти (13,4%)	Не згодні (53,2%) Важко відповісти (15,6%)	Не згодні (60,4%) Важко відповісти (15,2%)

Геополітичні орієнтації				
Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?	Відносини з Росією (26,2%) З країнами ЄС (25,5%) ... З іншими країнами (16,4%)	Відносини з Росією (80,8%) З іншими країнами СНД (5,4%) З країнами ЄС (4,5%)	Відносини з Росією (59,8%) З країнами ЄС (13,6%) З іншими країнами СНД (8,8%)	Відносини з Росією (69,0%) З країнами ЄС (9,0%) З іншими країнами СНД (6,7%)
	Так (48,3%) Важко відповісти (28,2%) Ні (23,5%)	Ні (59,0%) Важко відповісти (21,5%) Так (19,5%)	Ні (47,2%) Так (30,6%) Важко відповісти (22,2%)	Ні (52,1%) Так (25,9%) Важко відповісти (22,0%)
Чи потрібно Україні приєднатися до Союзу Росії і Білорусі?	Так (38,0%) Важко відповісти (33,7%) Ні (28,3%)	Так (86,9%) Важко відповісти (9,7%) Ні (3,4%)	Так (74,3%) Важко відповісти (15,6%) Ні (10,1%)	Так (78,6%) Важко відповісти (13,3%) Ні (8,1%)
Наскільки важливим для Вас є допомогтися приєднання України до цього Союзу?	3,12	4,67	4,35	4,43
Якби наступної неділі відбувся референдум щодо вступу України до НАТО, як би Ви проголосували?	Проти вступу (35,9%) Важко відповісти (29,6%) За вступ (22,6%)	Проти вступу (87,4%) Важко відповісти (5,5%) За вступ (3,6%)	Проти вступу (71,7%) За вступ (11,1%) Важко відповісти (10,0%)	Проти вступу (77,7%) Важко відповісти (9,1%) За вступ (7,6%)
Наскільки важливим є для Вас не допустити вступу України до НАТО?	3,41	4,78	4,51	4,57
Бачення перспектив Криму				
Чи хотіли б Ви, щоб Крим...?	Ні (46,8%) Так (30,1%) Баланс (-16,7%)	Ні (35,5%) Так (34,7%) Баланс (-0,8%)	Ні (43,4%) Так (35,2%) Баланс (-8,2%)	Ні (38,8%) Так (34,5%) Баланс (-4,3%)

2 У цьому питанні варіант відповіді "так" складається із суми відповідей "згоден" і "скоріше згоден"; варіант відповіді "ні" – із "не згоден" і "скоріше не згоден".

3 Тут і далі баланс обчислюється як різниця між часткою тих, хто відповідає ствердно на питання, і часткою тих, хто відповідає заперечно.

4 У цьому питанні варіант відповіді "так" складається із суми відповідей "так" і "скоріше так"; варіант відповіді "ні" – із "ні" і "скоріше ні".

5 На це питання відповідали лише ті, хто підтримав би запровадження в Україні інституту подвійного громадянства.

	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
Якими будуть Ваші дії, якщо Крим вийде зі складу України і стане незалежною державою?	Важко відповісти (40,3%) Вітатиму таке рішення (28,6%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (15,1%) Домагатимусь такого рішення (10,3%)	Важко відповісти (41,1%) Вітатиму таке рішення (37,8%) Домагатимусь такого рішення (9,1%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (8,0%)	Важко відповісти (34,5%) Вітатиму таке рішення (31,3%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (13,9%) Домагатимусь такого рішення (13,1%)	Важко відповісти (39,3%) Вітатиму таке рішення (34,9%) Домагатимусь такого рішення (10,6%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (10,2%)
• ... вийшов зі складу України і приєднався до Росії	Ні (68,5%) ... Так (13,8%) Баланс (-54,7%)	Так (75,9%) Ні (13,6%) Баланс (62,3%)	Так (55,2%) Ні (29,7%) Баланс (25,5%)	Так (63,8%) Ні (23,6%) Баланс (40,2%)
Якими будуть Ваші дії, якщо Крим вийде зі складу України і приєднається до Росії?	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (42,3%) Важко відповісти (30,0%) Вітатиму таке рішення (14,3%) ... За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (6,5%)	Вітатиму таке рішення (53,2%) Домагатимусь такого рішення (27,0%) Важко відповісти (13,7%)	Вітатиму таке рішення (43,1%) Важко відповісти (20,3%) Домагатимусь такого рішення (17,0%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (14,3%)	Вітатиму таке рішення (46,4%) Домагатимусь такого рішення (21,8%) ... Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (10,7%)
• ... вийшов зі складу України і приєднався до Туреччини?	Ні (55,3%) Так (27,7%) Баланс (-27,6%)	Ні (93,1%) ... Так (2,1%) Баланс (-91%)	Ні (87,2%) ... Так (5,5%) Баланс (-81,7%)	Ні (87,4%) ... Так (5,8%) Баланс (-81,6%)
Якими будуть Ваші дії, якщо Крим вийде зі складу України і приєднається до Туреччини?	Важко відповісти (33,5%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (31,5%) Вітатиму таке рішення (17,5%) Домагатимусь такого рішення (10,4%)	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (69,6%) ... За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (8,6%) Залишу Крим (6,3%)	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (63,9%) ... За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (8,6%) Залишу Крим (6,5%)	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (63,6%) ... За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (8,3%) Залишу Крим (6,1%)

• ... зберіг свій нинішній статус з існуючими правами та повноваженнями	Ні (51,5%) ... Так (17,9%) Баланс (-33,6%)	Ні (42,7%) ... Так (27,9%) Баланс (-14,8%)	Ні (49,1%) ... Так (21,9%) Баланс (-27,2%)
• ... зберіг свій нинішній статус, але з ширшими правами та повноваженнями	Так (57,6%) Ні (29,7%) Баланс (27,9%)	Так (54,7%) Ні (22,8%) Баланс (31,9%)	Так (53,8%) Ні (27,0%) Баланс (26,8%)
• ... став російською національною автономією у складі України	Ні (75,5%) ... Так (5,9%) Баланс (-69,6%)	Ні (40,7%) Так (33,7%) Баланс (-8,4%)	Ні (39,4%) Так (35,1%) Баланс (-4,3%)
Якими будуть Ваші дії, якщо Крим стане російською національною автономією у складі України?	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (45,5%) Важко відповісти (30,7%) Вітаю таке рішення (11,5%) За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (7,3%)	Вітаю таке рішення (34,4%) Важко відповісти (26,9%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (22,0%) Домагатимусь такого рішення (9,6%)	Вітаю таке рішення (35,1%) Важко відповісти (30,9%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (19,9%) Домагатимусь такого рішення (8,7%)
• ... став кримськотатарською національною автономією у складі України	Так (49,4%) Ні (33,9%) Баланс (15,5%)	Ні (81,3%) ... Так (5,8%) Баланс (-75,5%)	Ні (83,1%) ... Так (7,6%) Баланс (-75,5%)
Якими будуть Ваші дії, якщо Крим стане кримськотатарською національною автономією у складі України?	Вітаю таке рішення (43,9%) Важко відповісти (20,6%) Домагатимусь такого рішення (20,1%) Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (8,8%)	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (54,8%) ... За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (13,2%) Залишу Крим (5,9%) Вітаю таке рішення (5,5%)	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами (53,2%) ... За можливості, боротимусь проти такого рішення зі зброєю в руках (12,8%) Вітаю таке рішення (6,9%) Залишу Крим (5,6%)
• ... став однією з областей України, як це було до 1991р.	Ні (68,3%) ... Так (5,3%) Баланс (-63,0%)	Ні (72,0%) ... Так (4,8%) Баланс (-67,2%)	Ні (67,1%) ... Так (7,9%) Баланс (-59,2%)

	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
Якими будуть Ваші дії, якщо Крим стане однією з областей України, як це було до 1991р.?	Важко відповісти (45,3%) Протестувати проти такого рішення мирними засобами (38,0%) Вітати таке рішення (5,9%) Мені це байдуже (5,9%)	Протестувати проти такого рішення мирними засобами (44,3%) Важко відповісти (41,4%) Вітати таке рішення (4,4%) Мені це байдуже (3,9%)	Важко відповісти (39,9%) Протестувати проти такого рішення мирними засобами (32,8%) Вітати таке рішення (10,1%) Мені це байдуже (6,5%)	Важко відповісти (39,9%) Протестувати проти такого рішення мирними засобами (32,8%) Вітати таке рішення (10,1%) Мені це байдуже (6,5%)
Наскільки важливим є для Вас допомогтися...?				
• більшій автономії Криму від України	3,78	4,47	4,17	4,31
• приєднання Криму до Росії	2,44	4,50	3,94	4,15
• повної державної незалежності Криму	3,36	3,97	3,66	3,82
Ідейно-політичні орієнтації				
Яка ідеологія найбільшою мірою відповідає Вашим переконанням?	Ісламська (34,4%) Я не орієнтуюся в ідеологічних течіях (26,8%) Важко відповісти (13,2%) Жодна (10,8%)	Я не орієнтуюся в ідеологічних течіях (30,9%) Важко відповісти (17,8%) Жодна (16,8%) Комуністична (14,2%)	Я не орієнтуюся в ідеологічних течіях (29,9%) Важко відповісти (16,6%) Жодна (14,6%) Комуністична (9,8%)	Я не орієнтуюся в ідеологічних течіях (29,9%) Важко відповісти (16,8%) Жодна (15,6%) Комуністична (11,7%)
Партійно-політичні орієнтації				
Яким загальноукраїнським політичним партіям (блокам) Ви довіряєте найбільшою мірою?	Не довіряю жодній (29,9%) БЮТ (27,4%) Важко відповісти (15,8%) НУНС (14,2%)	Не довіряю жодній (29,9%) Партії регіонів (29,8%) КПУ (11,0%)	Партії регіонів (25,8%) Не довіряю жодній (21,4%) Важко відповісти (10,6%) КПУ (9,7%)	Не довіряю жодній (27,4%) Партії регіонів (26,0%) Важко відповісти (10,4%) КПУ (9,7%)
Громадсько-політичні орієнтації				
Яким кримським громадським організаціям Ви довіряєте найбільшою мірою?	Меджісу кримськотатарського народу (41,0%) Не довіряю жодній (25,1%) Важко відповісти (19,6%) ГО "Азатлик" (6,8%)	Не довіряю жодній (37,9%) Важко відповісти (28,8%) Руській громаді Криму (18,6%)	Не довіряю жодній (35,2%) Важко відповісти (35,0%) Руській громаді Криму (17,1%)	Не довіряю жодній (35,7%) Важко відповісти (28,3%) Руській громаді Криму (16,6%)

ПЕРСПЕКТИВИ АР КРИМ: СТАТУС РЕГІОНУ

Думки кримчан стосовно бажаних перспектив власного регіону є досить суперечливими та неусталеними, отже – вразливими до будь-яких внутрішніх і зовнішніх впливів. Так, більшість (63,8%) кримчан хотіли б, щоб Крим вийшов зі складу України і приєднався до Росії, і водночас – щоб він зберіг свій нинішній статус, але з ширшими повноваженнями і правами (53,8%). Понад третина (35,1%) – хотіли б, щоб АРК став російською національною автономією у складі України; так само понад третина (34,5%) – щоб він вийшов зі складу України і став незалежною державою.

Як видно з діаграми “*Чи хотіли б Ви, щоб АР Крим...?*” (с.20), така суперечливість і непослідовність є характерною фактично для всіх вікових, національно-етнічних і конфесійно-церковних груп.

Питання бажаного статусу Криму для його жителів залишається відкритим. У підходах до його вирішення кримчани демонструють певну дезорієнтованість, подекуди підтримуючи взаємовиключні альтернативи. Так, із загального числа опитаних половина (50,1%) обрали одночасно хоча б один з варіантів, що передбачають вихід Криму зі складу України, та один із варіантів, які передбачають його перебування й надалі у складі України. Тобто, половина кримчан, залежно від обставин, можуть підтримати як відокремлення Криму від України, так і протилежний сценарій.

Частка тих, хто готовий особисто домагатися реалізації сепаратистських варіантів (утім, як і будь-яких інших), не перевищує чверті опитаних (діаграма “*Якими будуть Ваші дії, якщо АР Крим...?*”, с.21).

Вихід Криму зі складу України і приєднання його до Росії підтримують переважна більшість (75,9%) росіян і більшість (55,2%) українців. Серед кримських татар таку перспективу підтримують лише 13,8%, проти – 68,5%.

Водночас, близько або понад третина представників усіх національно-етнічних груп (35,2% українців, 34,7% росіян, 30,1% кримських татар) хотіли б, щоб Крим вийшов зі складу України і став незалежною державою, хоча можна припустити, що бачення кримськими татарами національного змісту цієї держави є відмінним від бачення українців і росіян.

32,3% українців і 40,1% росіян хотіли б, щоб Крим став російською національною автономією у складі України. Однак цю ідею підтримують лише 5,9% кримських татар (проти 75,5%). Проте ідею того, щоб Крим став кримськотатарською національною автономією у складі України підтримують 49,4% кримських татар і лише 5,8% українців та 2% росіян. Проти цього 81,3% українців, 91,9% росіян і 33,9% кримських татар (остання цифра може свідчити про розуміння значною частиною кримських татар нереальності створення кримськотатарської автономії у складі України, де вони становлять меншість, а більшість вочевидь налаштована проти цього).

При цьому, переважна більшість (72%) росіян, більшість (68,3%) кримських татар і більшість (57,2%) українців – проти того, щоб Крим втратив статус автономної республіки і знову став однією з областей України.

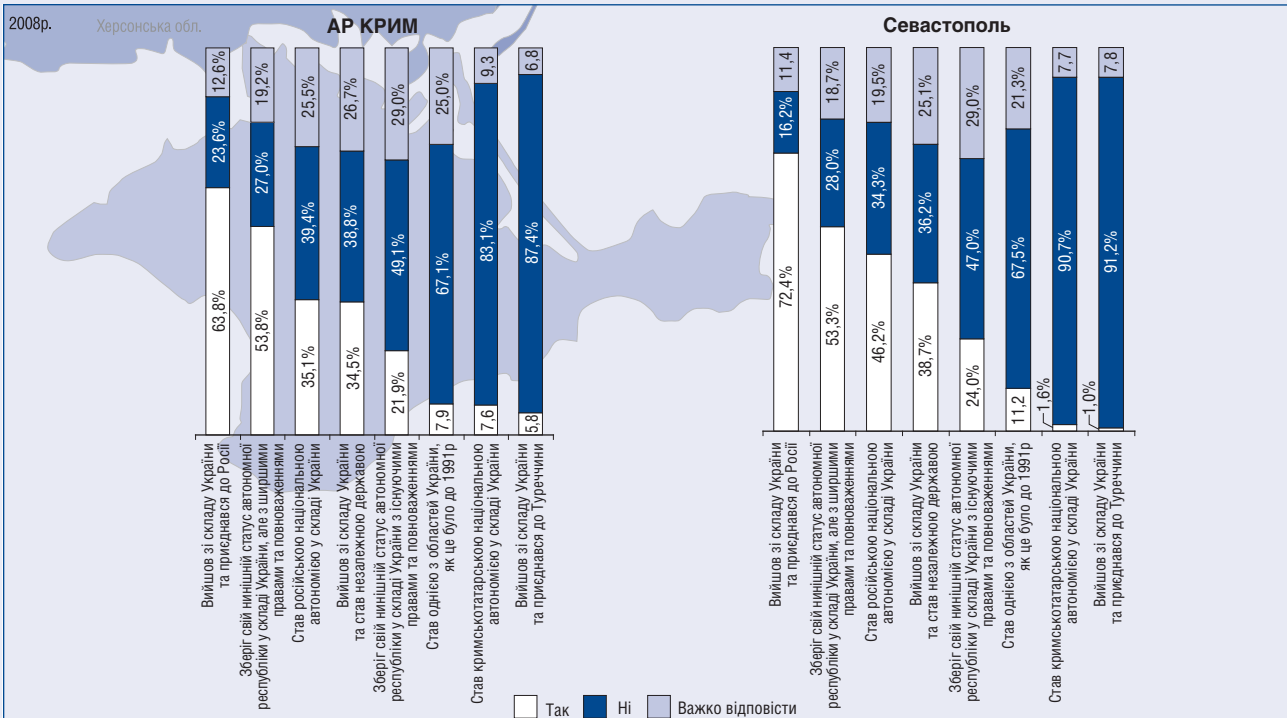
Що стосується можливої реакції кримчан на той чи інший варіант розвитку подій, то вона може бути такою (з урахуванням тієї обставини, що це вербальна готовність до дій):

- найбільше неприйняття викликають перспективи приєднання Криму до Туреччини і перетворення його на кримськотатарську національну автономію у складі України. Проти першого готові, якщо буде нагода, боротися зі зброєю в руках 8,3% кримчан; протестувати мирними засобами – 63,6%. Проти другого: боротися збройно – 12,8%, мирно протестувати – 53,2%;
- проти приєднання Криму до Росії готові, за нагоди, боротися збройно 6,5% кримських татар і 42,3% протестуватимуть проти цього мирними засобами. Проти приєднання Криму до Туреччини готова протестувати мирно більшість українців (63,9%) та росіян (69,6%), однак також і 31,5% кримських татар. Водночас 10,4% кримських татар готові домагатися такого рішення, а 17,5% його вітатимуть. Готові ж, за нагоди, боротися проти нього зі зброєю в руках по 8,6% українців і росіян;
- перетворення Криму на незалежну державу вітали б 31,3% українців, ще 13,1% відповіли, що домагатимуться такого рішення, серед росіян – відповідно 37,8% і 9,1%, серед кримських татар – відповідно 28,6% і 10,3%. 13,9% українців, 8% росіян і 15,1% кримських татар протестували би проти цього мирними засобами;
- рішення про перетворення Криму на російську національну автономію у складі України вітали б 34,4% українців і 38,9% росіян, мирно протестували б проти цього відповідно 22% і 15,2%. Протестували би проти цього мирно 45,5% кримських татар, опиралися б цьому рішенню зі зброєю в руках 7,3%, вітали б його – 11,5%;
- проти перетворення Криму на кримськотатарську національну автономію у складі України готові мирно протестувати 54,8% українців і 60,5% росіян; готові, за нагоди, боротися проти цього зі зброєю в руках відповідно 13,2% і 13,9%. Готові домагатися такої зміни статусу Криму 20,1% кримських татар і 43,9% вітатимуть таке рішення;
- масових мирних протестних акцій можна очікувати в разі повернення Криму обласного статусу. Проти цього готові протестувати 40,4% кримчан. Однак, на збройний опір наважаться лише 3,3%. Проти перетворення Криму на область мирно протестуватиме 32,8% українців, 44,3% росіян і 38% кримських татар. Водночас 4,9% українців домагалися б цього рішення, а 10,1% його б вітали. Серед росіян і кримських татар таких було б значно менше. Але, враховуючи, що 40,8% опитаних вагалися з відповіддю на питання, можна припустити, що реакція кримчан на такий варіант розвитку подій є скоріше невизначеною.

“КРИМСЬКІ СЕПАРАТИСТИ”: ШТРИХИ ДО СОЦІАЛЬНОГО ПОРТРЕТА

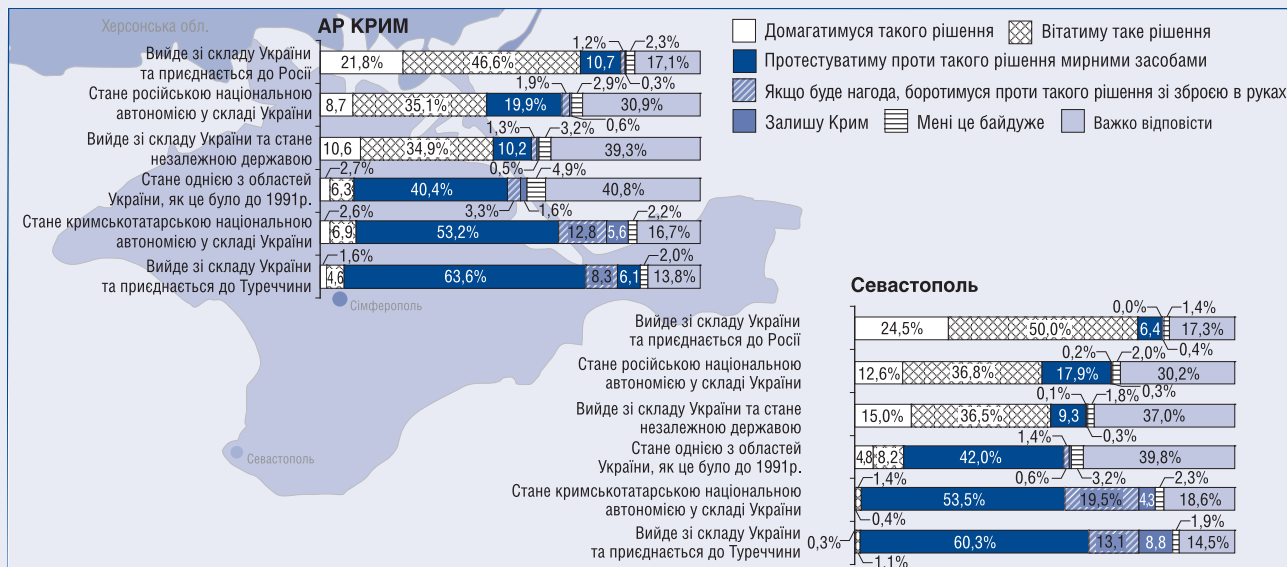
У цьому дослідженні до умовної групи “сепаратистів” були віднесені ті респонденти, які, даючи відповідь на блок питань про бажаний статус Криму, обрали варіанти, що передбачають вихід Криму зі складу України (Крим як незалежна держава,

Чи хотіли б Ви, щоб АР Крим...?
% опитаних

		ВІК (АР Крим)					СТАТЬ (АР Крим)		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Чоловіки	Жінки	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Вийшов зі складу України та приєднався до Росії	Так	60,0	62,6	64,2	64,5	67,5	62,3	64,9	71,2	59,1	7,3	70,5	59,3	55,2	75,9	13,8
	Ні	26,4	24,1	22,6	25,2	19,9	26,2	21,4	14,8	30,4	75,1	18,6	26,5	29,7	13,6	68,5
	Важко відповісти	13,6	13,3	13,2	10,3	12,6	11,5	13,7	14,0	10,5	17,6	10,9	14,2	15,1	10,5	17,7
Зберіг свій нинішній статус автономної республіки у складі України, але з ширшими правами та повноваженнями	Так	52,1	52,7	57,4	56,4	51,8	54,5	53,3	46,9	47,2	56,9	56,8	53,5	54,7	53,0	57,6
	Ні	28,7	27,2	24,7	25,7	27,8	27,9	26,2	31,6	11,2	31,5	27,0	25,4	22,8	28,3	29,7
	Важко відповісти	19,2	20,1	17,9	17,9	20,4	17,6	20,5	21,5	41,6	11,6	16,2	21,1	22,5	18,7	12,7
Став російською національною автономією у складі України	Так	34,0	32,8	36,2	36,1	36,1	34,4	35,6	36,7	44,8	3,0	43,0	25,1	32,3	40,1	5,9
	Ні	39,9	40,2	37,5	40,0	39,5	41,6	37,7	36,7	28,7	82,6	32,2	46,5	40,7	33,7	75,5
	Важко відповісти	26,1	27,0	26,3	23,9	24,4	24,0	26,7	26,6	26,5	14,4	24,8	28,4	27,0	26,2	18,6
Вийшов зі складу України та став незалежною державою	Так	37,3	32,9	35,2	35,5	31,7	34,5	34,6	29,3	53,1	22,4	37,8	32,1	35,2	34,7	30,1
	Ні	36,1	38,8	38,9	39,7	40,8	40,3	37,5	39,0	33,2	49,2	36,8	41,1	43,4	35,5	46,8
	Важко відповісти	26,6	28,3	25,9	24,8	27,5	25,2	27,9	31,7	13,7	28,4	25,4	26,8	21,4	29,8	23,1
Зберіг свій нинішній статус автономної республіки у складі України з існуючими правами та повноваженнями	Так	23,2	19,7	21,2	23,3	21,7	21,6	22,1	18,3	31,8	23,4	22,8	20,1	27,9	17,9	28,3
	Ні	49,3	49,3	48,2	49,8	48,9	50,9	47,6	55,0	31,5	56,9	47,3	49,7	42,7	51,5	53,3
	Важко відповісти	27,5	31,0	30,6	26,9	29,4	27,5	30,3	26,7	36,7	19,7	29,9	30,2	29,4	30,6	18,4
Став однією з областей України, як це було до 1991р.	Так	7,0	7,8	8,1	7,2	9,1	7,6	8,1	7,1	33,9	3,0	7,1	6,8	13,9	4,8	5,3
	Ні	66,9	66,4	67,0	68,1	67,2	69,2	65,3	68,4	35,7	73,0	70,1	64,2	57,2	72,0	68,3
	Важко відповісти	26,1	25,8	24,9	24,7	23,7	23,2	26,6	24,5	30,4	24,0	22,8	29,0	28,9	23,2	26,4
Став кримськотатарською національною автономією у складі України	Так	8,6	8,6	8,3	7,8	5,3	8,9	6,5	1,7	3,1	55,4	5,6	5,5	5,8	2,0	49,4
	Ні	81,7	81,8	81,2	83,7	86,3	82,0	83,9	90,8	85,0	29,5	87,4	81,6	81,3	91,9	33,9
	Важко відповісти	9,7	9,6	10,5	8,5	8,4	9,1	9,6	7,5	11,9	15,1	7,0	12,9	12,9	6,1	16,7
Вийшов зі складу України та приєднався до Туреччини	Так	6,6	6,7	6,4	5,9	3,8	6,1	5,6	2,2	4,2	27,1	5,5	4,4	5,5	2,1	27,7
	Ні	84,8	85,6	86,6	88,5	91,0	87,7	87,1	92,1	88,5	53,0	89,4	87,8	87,2	93,1	55,3
	Важко відповісти	8,6	7,7	7,0	5,6	5,2	6,2	7,3	5,7	7,3	19,9	5,1	7,8	7,3	4,8	17,0

Якими будуть Ваші дії, якщо АР Крим...?
% опитаних

		ВІК (АР Крим)					СТАТЬ (АР Крим)		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Чоловіки	Жінки	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невизначі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Вийде зі складу України та приєднається до Росії	Домагатимуся такого рішення	20,3	21,5	21,9	21,4	23,9	20,8	22,7	23,8	27,4	1,0	28,9	11,4	17,0	27,0	2,9
	Вітатиму таке рішення	44,5	44,1	47,3	49,1	48,0	47,1	46,2	53,5	37,9	8,6	44,5	55,1	43,1	53,2	14,3
	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами	11,2	13,0	10,0	12,3	8,0	11,8	9,8	3,3	15,8	51,4	9,3	8,5	14,3	4,1	42,3
	Якщо буде нагода, боротимуся проти такого рішення зі зброєю в руках	1,0	0,8	1,4	1,3	1,2	1,3	1,1	0,0	0,4	5,8	1,5	0,6	1,2	0,3	6,5
	Залишу Крим	0,2	0,5	0,2	0,2	0,6	0,4	0,3	0,3	1,1	0,0	0,3	0,3	0,8	0,1	0,0
	Мені це байдуже	2,6	2,9	1,7	2,1	2,3	2,1	2,5	2,0	2,5	5,3	1,4	3,5	3,3	1,6	4,0
Стане російською національною автономією у складі України	Важко відповісти	20,2	17,2	17,5	13,6	16,0	16,5	17,4	17,1	14,9	27,9	14,1	20,6	20,3	13,7	30,0
	Домагатимуся такого рішення	8,3	7,4	10,2	8,5	9,0	8,8	8,6	10,9	8,4	0,3	10,0	6,5	9,6	9,6	1,0
	Вітатиму таке рішення	33,4	33,3	35,8	37,9	35,5	35,5	34,8	34,9	46,7	6,3	36,2	37,6	34,4	38,9	11,5
	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами	20,0	20,9	17,3	21,3	20,1	21,4	18,6	11,6	15,8	55,3	19,8	18,6	22,0	15,2	45,5
	Якщо буде нагода, боротимуся проти такого рішення зі зброєю в руках	1,6	2,2	2,4	2,1	1,3	1,9	1,8	1,0	2,5	6,5	2,0	1,1	1,9	0,8	7,3
	Залишу Крим	0,8	0,4	0,3	0,7	0,6	0,7	0,5	0,5	0,7	0,0	0,5	0,9	1,2	0,3	0,0
Вийде зі складу України та стане незалежною державою	Мені це байдуже	3,3	3,8	2,3	2,4	2,9	3,0	2,9	4,2	1,8	3,8	1,7	4,3	4,0	2,4	4,0
	Важко відповісти	32,6	32,0	31,7	27,1	30,6	28,7	32,8	36,9	24,1	27,8	29,8	31,0	26,9	32,8	30,7
	Домагатимуся такого рішення	10,9	10,9	10,6	11,5	9,5	10,7	10,5	8,0	36,0	5,1	11,6	7,7	13,1	9,1	10,3
	Вітатиму таке рішення	36,3	33,2	35,4	35,0	34,0	35,2	34,6	36,5	25,2	26,8	34,4	38,3	31,3	37,8	28,6
	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами	9,1	11,1	10,6	10,6	10,1	10,8	9,7	6,8	11,9	17,4	11,0	9,1	13,9	8,0	15,1
	Якщо буде нагода, боротимуся проти такого рішення зі зброєю в руках	0,7	0,8	1,2	1,3	2,2	1,1	1,4	3,1	0,3	0,0	1,1	0,5	1,8	1,1	0,6
Стане однією з областей України, як це було до 1991р.	Залишу Крим	0,3	1,1	0,5	0,6	0,2	0,6	0,4	0,3	0,7	0,0	0,5	0,9	0,9	0,3	0,0
	Мені це байдуже	3,1	3,7	2,8	2,6	3,5	3,1	3,2	3,8	4,5	5,6	2,0	4,0	4,5	2,3	5,1
	Важко відповісти	39,6	39,2	38,9	38,4	40,5	38,5	40,2	41,5	21,4	45,1	39,4	39,5	34,5	41,4	40,3
	Домагатимуся такого рішення	2,7	2,6	2,2	2,8	2,9	2,7	2,6	2,6	21,0	0,3	1,8	1,8	4,9	1,6	0,6
	Вітатиму таке рішення	4,8	6,7	7,0	6,9	6,4	5,8	6,6	6,7	16,4	4,5	5,5	6,2	10,1	4,4	5,9
	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами	40,6	37,6	39,9	42,7	40,6	41,5	39,4	45,9	17,8	46,4	42,7	34,0	32,8	44,3	38,0
Стане кримськотатарською національною автономією у складі України	Якщо буде нагода, боротимуся проти такого рішення зі зброєю в руках	3,9	2,9	3,2	2,8	3,6	3,6	3,1	1,4	2,1	0,0	5,2	2,3	3,8	3,2	2,1
	Залишу Крим	1,1	2,6	1,8	1,5	1,4	1,5	1,6	0,8	0,7	1,8	2,1	1,3	2,0	1,2	2,2
	Мені це байдуже	5,7	5,7	4,3	4,5	4,2	4,4	5,2	4,7	7,0	4,8	3,4	7,5	6,5	3,9	5,9
	Важко відповісти	41,2	41,9	41,6	38,8	40,9	40,5	41,5	37,9	35,0	42,2	39,3	46,9	39,9	41,4	45,3
	Домагатимуся такого рішення	2,7	3,0	2,6	2,4	2,5	3,2	2,1	0,5	1,7	21,2	1,8	1,6	1,1	0,4	20,1
	Вітатиму таке рішення	8,0	8,2	7,7	7,2	4,0	7,9	6,0	2,6	2,8	51,1	4,3	5,6	5,5	1,9	43,9
Вийде зі складу України та приєднається до Туреччини	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами	49,0	52,7	52,7	56,2	56,1	51,9	54,3	57,5	42,5	5,3	55,6	58,3	54,8	60,5	8,8
	Якщо буде нагода, боротимуся проти такого рішення зі зброєю в руках	13,1	11,8	13,6	11,9	13,0	13,9	11,9	10,9	27,2	0,0	15,6	9,6	13,2	13,9	2,4
	Залишу Крим	6,6	5,4	6,4	5,5	4,0	5,0	6,0	7,3	10,5	0,5	5,2	5,2	5,9	5,3	1,3
	Мені це байдуже	2,8	2,5	1,4	2,3	1,9	1,9	2,4	2,9	1,7	2,5	1,4	3,2	3,0	1,6	2,9
	Важко відповісти	17,8	16,4	15,6	14,5	18,5	16,2	17,3	18,3	13,6	19,4	16,1	16,5	16,5	16,4	20,6
	Домагатимуся такого рішення	1,1	2,0	2,1	2,0	1,3	1,9	1,4	0,5	1,0	9,3	1,5	1,0	1,1	0,4	10,4
Вийде зі складу України та приєднається до Туреччини	Вітатиму таке рішення	5,6	5,5	4,7	4,5	2,9	5,1	4,1	1,6	6,3	20,4	4,0	4,2	5,2	2,1	17,5
	Протестуватиму проти такого рішення мирними засобами	59,2	61,2	62,6	67,8	67,4	62,5	64,5	62,3	58,4	30,5	69,0	62,8	63,9	69,6	31,5
	Якщо буде нагода, боротимуся проти такого рішення зі зброєю в руках	9,4	8,3	8,8	7,2	7,5	9,5	7,3	7,9	15,0	0,5	9,2	7,7	8,6	8,6	1,4
	Залишу Крим	6,2	6,6	7,0	5,7	5,1	5,4	6,6	9,5	8,0	0,5	5,7	5,0	6,5	6,3	1,1
	Мені це байдуже	2,6	2,4	1,4	1,9	1,6	1,9	2,1	2,2	0,3	4,5	1,1	3,1	2,0	1,5	4,6
	Важко відповісти	15,9	14,0	13,4	10,9	14,2	13,7	14,0	16,0	11,0	34,3	9,5	16,2	12,7	11,5	33,5

як територія у складі Росії чи Туреччини), при цьому не обравши ті, що передбачають входження Криму до складу України (збереження нинішнього статусу, автономна республіка з більшими, ніж зараз повноваженнями, російська чи кримськотатарська національні автономії чи одна з областей України). Частка таких респондентів у масиві опитаних – 23%¹.

Переважну більшість представників цієї групи становлять ті, хто орієнтований на входження Криму до складу Росії (88,1%), 39% – підтримали б також статус незалежної кримської держави. При цьому, 30,1% – підтримали б одночасно обидва ці варіанти, що можна оцінювати як свідчення того, що статус незалежної держави найчастіше сприймається ними як “проміжний етап” до приєднання до Росії. Лише 5% “сепаратистів” є прихильниками входження Криму до складу Туреччини. І лише 1,8% одночасно підтримали варіанти незалежності Криму і приєднання до Туреччини.

Хоча переважна більшість “сепаратистів” орієнтовані на входження Криму до складу Росії, лише 24,3% з них відповіли, що готові домагатися цього рішення. Тобто, **“сепаратистські” політичні орієнтації переважно не пов’язані з настановою на активні політичні дії.** Крім того, для “сепаратистів” надзвичайно важливим є “не допустити, щоб Крим став зоною збройного конфлікту (4,89 бала за п’ятибальною шкалою), а також “забезпечення миру у Криму” (4,85).

Ставлення до органів влади України у “сепаратистів” є ще гіршим, ніж у жителів Криму в цілому. Так “скоріше” або зовсім не підтримують діяльність Президента України 93,8% “сепаратистів” (серед кримчан у цілому – 87,6%), Верховної Ради України (відповідно 89,4% і 82,7%), Кабінету Міністрів України (відповідно 87,9% і 81,8%). Так само нижчою, ніж у кримчан загалом, є і підтримка органів влади АР Крим: діяльність Верховної Ради автономії “скоріше” або зовсім не підтримують відповідно 73,2% і 63%, Ради міністрів АР Крим – відповідно 77,5% і 66,2%.

Свідомість частини представників цієї групи має риси “ідеологічної амбівалентності”: 16% її представників вважають себе патріотами України, 25,1% – сприймають Україну як свою Батьківщину. Ті, хто не сприймає Україну як Батьківщину, становлять лише відносну більшість – 48,4% (решта не визначилися з відповіддю на це питання).

Що стосується бачення соціально-економічних проблем Криму, то **представниками цієї групи дещо частіше називаються “національно чутливі” проблеми** (як, наприклад, неможливість навчання рідною мовою – 24,5% проти 15,5% загалом по Криму). Проблему обмеження у використанні російської мови називають надзвичайно актуальною відповідно 61,6% і 48,2%. Частіше представники цієї групи відповідають, що їх культурні потреби не задоволені. Наприклад, у перегляді телевізійних передач рідною мовою (“скоріше” або зовсім не задоволені – 76%, тоді як серед кримчан у цілому – 62,3%); в отриманні освіти рідною мовою (відповідно 52,3% і 43,5%). 88,1% представників цієї групи повністю або “скоріше” згодні з тим, що населення Криму піддається українізації (загалом – 75,2%).

Хоча “сепаратисти” на статистично значимому рівні частіше, ніж загалом жителі Криму, відзначають існування проблем у міжнаціональних відносинах (відповідно 18,4% і 15,4%

вважають, що існують досить гострі проблеми у відносинах різних національно-етнічних груп), кількісно ця різниця не є настільки великою, щоб говорити про те, що саме оцінка стану міжнаціональних відносин могла бути чинником, який стимулює сепаратистські настрої. Частка ж тих, хто вважає, що в Криму може відбутися гострий міжнаціональний конфлікт, у цій групі є меншою, ніж по масиву опитаних у цілому (відповідно 20,7% і 24,4%). Так само, меншою є частка тих, хто стикався з випадками дискримінації за національною ознакою під час прийому на роботу чи навчання (відповідно 7,1% та 11,1%).

Помітним є “культурне дистанціювання” цієї групи від представників певних регіонів України. Насамперед це стосується Західного регіону – середній бал, яким оцінюється культурна близькість з його жителями, становить лише 3,33, що значно менше, ніж по масиву в цілому (4,18 бала).

За політичними симпатіями представники цієї групи практично не відрізняються від загалу жителів автономії – найчастіше вони висловлюють довіру до Партії регіонів (27%) і КПУ (11,4%), серед громадських організацій – до Російської громади Криму (13,7%).

Серед “сепаратистів” є вищою, ніж серед населення Криму, частка етнічних росіян (відповідно 70,8% і 60,1%), а частка українців (відповідно) і кримських татар – меншою (українців – відповідно 19,6% і 24,9%; кримських татар – відповідно 4,8% і 9,1%).

Хоча 19,6% “сепаратистів” назвали себе українцями, лише 1,5% віднесли себе до української культурної традиції (в цілому – 8,6%). Переважна більшість із них віднесли себе до російської культурної традиції (що більше, ніж серед жителів Криму в цілому – відповідно 67,7% і 55,5%). Лише 2,8% віднесли себе до кримськотатарської культурної традиції (у Криму в цілому – 8,3%). **Слід відзначити дуже малу частку серед “сепаратистів” тих, хто відносить себе до радянської культурної традиції** (лише 2%, тоді як серед кримчан загалом – 14,6%). Можливо, це можна розглядати як свідчення того, що “радянські” соціокультурні стереотипи погано поєднуються із “сепаратистськими” політичними установками.

Рівень володіння українською мовою серед “сепаратистів” є помітно нижчим, ніж серед населення Криму в цілому, – серед перших 62,6% або не володіють нею зовсім, або лише розуміють, але не можуть розмовляти, тоді як серед жителів Криму в цілому – 43,4%.

За конфесійною належністю серед “сепаратистів” більше, ніж серед населення Криму в цілому, віруючих УПЦ (відповідно 27,7% і 18,7%).

Отже, можна констатувати, що, з одного боку, група громадян із сепаратистськими орієнтаціями є у Криму достатньо чисельною, щоб впливати на суспільно-політичне життя автономії. З іншого – сепаратистські орієнтації у переважній більшості представників цієї групи не поєднані з прагненням чи готовністю до активних дій з досягнення своїх цілей.

“Ідеологічну основу” сепаратизму в Криму складають переважно ідеї возз’єднання Криму з Росією, що дозволить уникнути українізації, яка, на думку більшості кримчан, відбувається в автономії. Водночас, мало представлена вмотивованість сепаратистських настроїв загрозою міжнаціональних конфліктів чи дискримінацією на національному підґрунті.

¹ За віком, статтю, рівнем освіти “сепаратисти” не відрізняються від кримчан у цілому. Лише дещо вищою серед них є частка міських жителів (67,5% проти 62,1% серед кримчан у цілому).

2. МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В АР КРИМ

Стан міжнаціональних і міжконфесійних відносин – один з головних чинників, що впливають на суспільно-політичну ситуацію в автономії, і саме в цих сферах у 2005-2008рр. спостерігалися певні негативні тенденції. Тому становить інтерес окреслення головних характеристик міжнаціональних взаємин, ступеню культурної і соціальної близькості чи відчуження між домінуючими національно-етнічними групами, рівня їх релігійної толерантності, а також – особливостей розуміння зазначеними групами проблем одна одної, готовності до їх спільного розв'язання.

Об'єктивна оцінка ситуації, що склалася у відносинах між національно-етнічними групами автономії, вимагає також обов'язкового врахування спільного та відмінного в баченні їх представниками тих чи інших аспектів міжнаціональних і міжконфесійних проблем, в їх визначенні ймовірності та можливих причин міжнаціональних конфліктів.

У цьому розділі наводяться стислі характеристики стану міжнаціональних і міжконфесійних відносин в АР Крим. Їх аналіз дає підстави для висновків про наявність досить значної відчуженості між слов'янською і кримськотатарською спільнотами та про вищу ймовірність загострення міжнаціональних відносин, порівняно з міжконфесійними.

Узагальнені результати опитування наведені в таблиці “Особливості оцінок міжнаціональних і міжконфесійних відносин та ризиків конфлікту” (с.30).

2.1. МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ В ПОКАЗНИКАХ КУЛЬТУРНОЇ БЛИЗЬКОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОГО (НАЦІОНАЛЬНОГО) ДИСТАНЦІЮВАННЯ

Певну картину міжнаціональних взаємин в автономії можна скласти на підставі, *по-перше*, самооцінок представників національно-етнічних груп їх культурної близькості з жителями інших регіонів України та сусідніх (референтних) країн¹, *по-друге* – визначення рівня їх дистанціювання від представників інших етносів і жителів інших регіонів (країн) за шкалою соціальної дистанції Е.Богардуса². Узагальнені дані про зазначені самооцінки та рівні дистанціювання наведені на діаграмах “Культурна близькість національних груп Криму до жителів регіонів України та референтних країн” та “Рівень соціальної дистанції (за шкалою Е.Богардуса)” (с.24).

Культурна близькість. Насамперед слід відзначити, що високий рівень культурної близькості до Росії демонструють не лише етнічні росіяни, але й українці. Причому їх близькість до Росії виражена більшою мірою, ніж до України (хоч оцінки рівня близькості до жителів цих двох країн у українців відрізняються помітно менше, ніж у росіян). Значною мірою це може пояснюватися домінуванням у Криму російської (та/або російськомовної) культури.

Самооцінка культурної близькості кримських татар до Росії є помітно нижчою, ніж у росіян та українців, також нижче вони оцінюють і культурну близькість до України, хоча показник близькості до України у кримських татар є вищим, ніж до Росії.

Що стосується самооцінки культурної близькості до жителів різних регіонів України, то представники

всіх національно-етнічних груп найближчими до себе вважають жителів “південних областей” України, а найменш близькими – жителів “західних областей”. Тут слід звернути увагу на наступні особливості:

- росіяни найбільшою мірою диференціюють своє ставлення до жителів різних регіонів України. Якщо близькість до жителів “південних областей” вони оцінюють в середньому у 8,01 бала, то близькість до жителів “західних” – лише у 3,74. При цьому, свою близькість до жителів “східних областей” вони оцінюють вище, ніж українці;
- оцінки українців є менш “поляризованими” за регіонами, ще менше це проявляється у кримських татар, які, наприклад, оцінюють рівень своєї близькості до жителів “південних областей” нижче, ніж росіяни, проте вище оцінюють рівень близькості до жителів “західних областей”³.

Самооцінка рівня культурної близькості з країнами ЄС є невисокою. Особливо це стосується росіян, які оцінюють цю близькість у 3,66 бала (кримські татари – 4,66, українці – 4,74). І кардинально різняться самооцінки представників етнічних груп культурної близькості з жителями Туреччини – для кримських татар жителі цієї країни є так само близькими, як і жителі України, тоді як українці оцінюють цю близькість лише у 2,17 бала, росіяни – в 1,34.

Соціальне (національне) дистанціювання. Загалом, серед усіх опитаних найнижчим є рівень соціальної дистанції стосовно груп “росіяни, які живуть у Криму” (2,31 бала) та “українці, які живуть у Криму” (2,61), найвищі показники соціальної дистанції – стосовно циган (5,88), американців (5,78), турків (5,52) і грузинів (5,38).

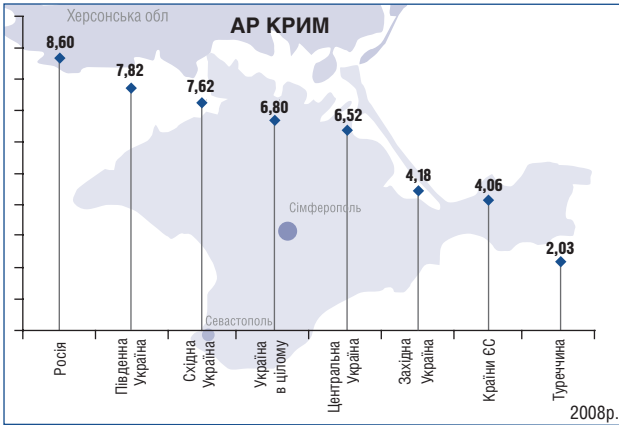
¹ Оцінка здійснювалася за 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає, що жителі певного регіону чи країни не мають нічого спільного з респондентом у характері, звичаях, традиціях, а “10” – що жителі регіону чи країни максимально схожі на респондента за характером, звичаями, традиціями.

² Шкала апробована та модифікована в Україні Н.Паніною; має такі значення: “1” – готові прийняти представників певної групи в якості членів родини, “2” – близьких друзів, “3” – сусідів, “4” – колег по роботі, “5” – жителів Криму, “6” – відвідувачів Криму, “7” – взагалі не допускали б до Криму. Отже, чим вище значення шкали, тим вищим є рівень соціального дистанціювання стосовно певної групи.

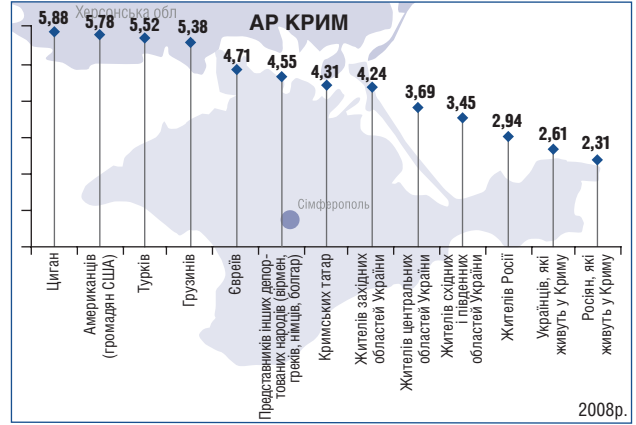
³ Це може бути свідченням того, що на оцінку культурної близькості має вплив політичний чинник, а саме стереотипне пов'язування західних областей України з “націоналістичним” політичним курсом, що трансформується в демонстрування росіянами високого рівня культурного дистанціювання від його жителів.

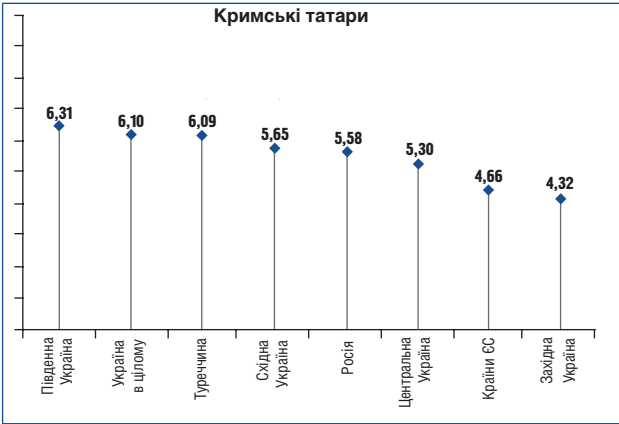
Культурна близькість національних груп Криму до жителів регіонів України та референтних країн*, середній бал

Рівень соціальної дистанції (за шкалою Е.Богардуса)*, середній бал

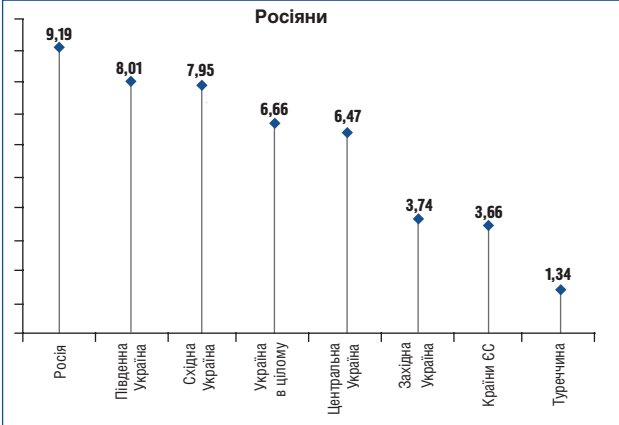
Кримські татари

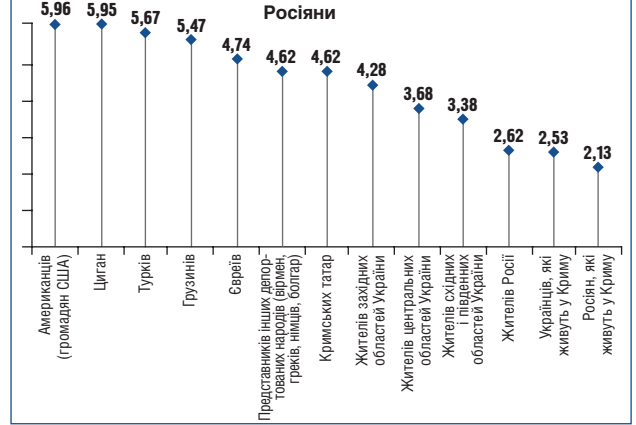
Кримські татари

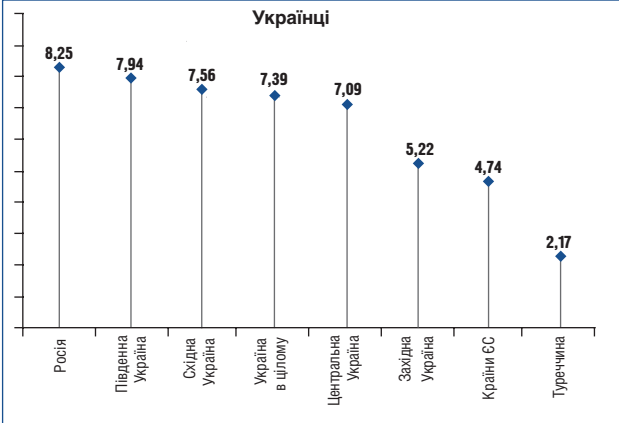
Росіяни

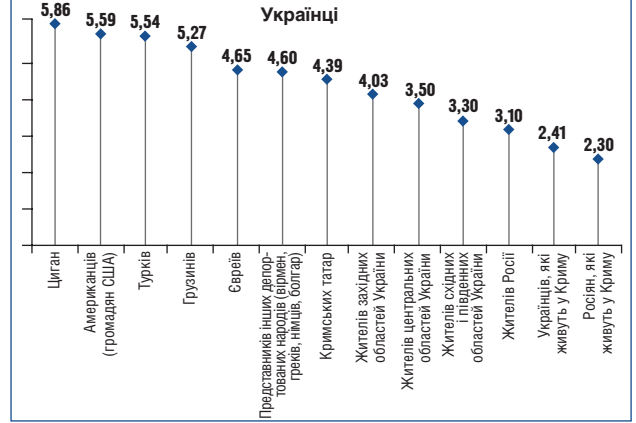
Росіяни

Українці

Українці

* За 11-бальною шкалою, де "0" означає, що жителі цього регіону (країни) не мають нічого спільного за характером, звичаями, традиціями, а "10" – жителі цього регіону (країни) максимально схожі за характером, звичаями, традиціями на респондента.

* За шкалою соціальної дистанції Е.Богардуса (апробованої і модифікованої в Україні Н.В.Паніною). Максимальне значення шкали (7 балів) відповідає максимальному дистанційованню від представників певної групи, мінімальне значення (1 бал) – мінімальному дистанційованню.

Рівень соціальної дистанції між представниками української і російської громад автономії є дуже низьким. Так, для українців у ставленні до росіян, які живуть у Криму, цей показник дорівнює 2,30 бала, для росіян у ставленні до українців, які живуть у Криму, – 2,53. Водночас, рівень дистанціювання представників цих двох етнічних груп від кримських татар є помітно вищим – серед українців – 4,39, серед росіян – 4,62 бала.

При цьому, кримські татари меншою мірою дистанціюють себе від українців і росіян, які живуть у Криму, – відповідно 3,70 і 3,66 бала⁴.

Гендерні особливості. Жінки дещо більшою мірою, ніж чоловіки, оцінюють власну культурну близькість до жителів України і Росії, і дещо меншою мірою – до жителів Туреччини. Це може бути пояснено, зокрема, відмінностями в національній структурі гендерних груп – серед опитаних жінок дещо менше, ніж серед чоловіків, представників кримськотатарського етносу і, відповідно, дещо більше – етнічних українок і росіянок⁵.

Вікові відмінності. В усіх вікових групах найвище оцінюється культурна близькість з Росією (вище, ніж з Україною). Але в молодших вікових групах респондентів, порівняно зі старшими, відзначаються нижчі оцінки культурної близькості з Росією і вищі оцінки культурної близькості з країнами ЄС і Туреччиною (хоча, зважаючи на невисокі значення двох останніх оцінок, точніше було б говорити про зменшення культурної дистанційованості від країн ЄС і Туреччини).

В оцінках рівня національної дистанції за шкалою Е.Богардуса проявляються відмінності в національному складі вікових груп (у молодших групах зростає частка кримських татар, у старших – росіян). Тому, наприклад, показники національної дистанції стосовно росіян і українців є найнижчими у старшій віковій групі, а стосовно турків – у молодшій.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що російська та українська громади Криму сприймають одна одну як культурно близькі спільноти. При цьому, не лише росіяни, але й українці демонструють вищу оцінку культурної близькості до Росії, ніж до України, що може бути пояснено домінуванням у Криму російської та/або російськомовної культури.

Оцінка культурної близькості кримських татар до Росії є помітно нижчою, ніж у росіян та українців, також нижче вони оцінюють і культурну близькість до України, хоча показник близькості до України у кримських татар є вищим, ніж до Росії, і рівний самооцінці культурної близькості до Туреччини.

Росіяни більшою мірою, ніж представники двох інших етносів, диференціюють оцінку власної культурної близькості до жителів різних регіонів України.

Результати дослідження дозволяють припустити, що на оцінку культурної близькості має вплив політичний чинник, а саме – стереотипне пов'язування регіонів з політичними силами (оскільки, як відомо, в Україні, існують істотні відмінності в політичних симпатіях між жителями різних регіонів), тобто самооцінка культурного дистанціювання може відбивати “політичне дистанціювання”.

Рівень соціальної дистанції між українцями і росіянами є дуже низьким, тоді як помітно вищим є рівень дистанціювання представників цих двох етнічних груп від кримських татар (він вищий,

ніж дистанціювання себе кримськими татарами від українців і росіян, які живуть на півострові). Це свідчить про певну відчуженість між слов'янським і кримськотатарським населенням автономії.

Така відчуженість, як буде показано нижче, виявляється також у сприйнятті та оцінках слов'янською спільнотою проблем кримських татар (та інших репатріантів), оцінках ступеня забезпечення прав і потреб різних національних і мовних груп тощо.

2.2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНИХ І МОВНИХ ГРУП

У багатонаціональних спільнотах (державках) забезпечення прав національно-етнічних груп і головне – оцінка ступеня їх забезпеченості самими представниками національно-етнічних (мовних) груп є важливим фактором як міжнаціональних взаємин, так і ставлення цих груп до державної влади.

До головних прав (і потреб) національно-етнічних та/або мовних груп належить, насамперед, право набувати освіти, отримувати інформацію і спілкуватися рідною мовою, зберігати та розвивати національну культуру. Забезпечення цих прав є умовою і гарантією збереження національно-етнічної самобутності як відповідної групи, так і кожного з її представників.

Забезпечення прав і національно-культурних потреб національно-етнічних і мовних груп

Аналіз результатів опитування з питань забезпечення прав національно-етнічних і мовних груп Криму свідчить, насамперед, про значні розбіжності в оцінках представниками національних (мовних) груп забезпеченості власних прав і прав іншої національної (мовної) групи. Найбільш критичними є оцінки забезпеченості своїх прав і потреб росіянами (російськомовними) і кримськими татарами.

Загальні оцінки. Якщо орієнтуватися на громадську думку кримчан загалом, то можна дійти висновку, що в автономії порівняно краще забезпечені права кримських татар, а найгірше – російськомовного населення. Водночас, якщо взяти до уваги розподіл думок у національних і мовних групах, то з'ясується, що представники кожної з них оцінюють ступінь забезпечення прав іншої групи вище, ніж власної. Найбільш відмінними є оцінки російськомовних та україномовних, з одного боку, та кримських татар – з іншого.

Так, індекс забезпечення прав кримських татар в оцінках кримчан загалом становить 0,74 (у т.ч. в оцінках росіян – 0,79, українців – 0,78), а в оцінках самих кримських татар – лише 0,34⁶.

З іншого боку, індекс забезпечення прав російськомовного населення в оцінках кримчан загалом становить лише 0,49 (у т.ч. росіян – 0,44, українців – 0,54), а в оцінках кримських татар – 0,71.

Отже, кожна з національно-етнічних груп вважає, що права іншої забезпечені краще, ніж її власні. Проте, якщо думки з цього приводу українців і росіян відрізняються незначною мірою, то їх оцінки забезпеченості прав кримських татар різко відрізняються від оцінок самих кримських татар. Така ситуація може розглядатися як вияв відзначеної вище відчуженості і свідчення певної “національної глухоти” слов'янської спільноти до потреб кримських татар.

⁴ Що стосується представників інших депортованих народів, то представники всіх трьох перелічених етносів демонструють досить високий рівень соціальної дистанції: українці – 4,60 бала, росіяни – 4,62 бала, кримські татари – 4,20 бала.

⁵ Подібна структура вибірки відбиває реальну етнічну структуру гендерних груп у Криму. За даними перепису 2001р., серед жінок АР Крим частка представниць кримськотатарського етносу дещо нижча, ніж серед чоловіків.

⁶ Індекс забезпечення прав може набувати значень від “1” до “0”, де “1” означає, що права цілком забезпечені, “0” – не забезпечені зовсім.

Отримання освіти та інформації рідною мовою. Результати дослідження дають підстави припустити, що кримчани загалом і кожна з національних груп не мають особливих проблем із задоволенням потреб у читанні книг та отриманні інформації з друкованих ЗМІ (читання газет і журналів) – більшість або переважна більшість представників зазначених груп вважають таку потребу задоволеною⁷.

Проблеми спостерігаються у сферах освіти, отримання інформації з електронних ЗМІ (телебачення, радіо) та перегляду художніх фільмів у кінотеатрах.

Так, стосовно отримання освіти рідною мовою думки кримчан розділилися майже навпіл: 43,5% – вважають, що ця потреба не задоволена; 41,2% – дотримуються протилежної думки. При цьому, українці схилиються до думки, що їх потреби в цій сфері задоволені (48,6% проти 39,6% тих, хто думає інакше), – тоді як серед росіян і кримських татар превалює протилежна думка. Співвідношення тих, хто вважає зазначену потребу не задоволеною, і тих, хто дотримується протилежної думки, серед росіян становить 45,2% : 36,7%; серед кримських татар – 49,6% : 40,4%.

Що стосується електронних ЗМІ та художніх фільмів, то більшість кримчан вважають, що не задоволена відповідна потреба в перегляді телевізійних передач (63,3%), художніх фільмів (52,6%), а також у слуханні радіо (51,2%). У цій частині найвищий рівень невдоволення станом справ виявляють росіяни⁸.

Доречно додати, що за досить критичних оцінок задоволеності потреб в отриманні освіти та інформації рідною мовою, серед проблем, які кримчани вважають найбільш актуальними та важливими, проблеми, пов'язані із задоволенням національно-культурних потреб посіли далеко не перші позиції. Так, неможливість навчання рідною мовою як актуальну та важливу проблему відзначили 15,5% кримчан, у т.ч. 14,3% українців, 16,6% росіян і 13,6% кримських татар. Відсутність можливостей для розвитку національної культури – 8,4% кримчан, а саме: 8,5% українців, 6,9% росіян і 18,1% кримських татар.

Вікові відмінності. Молоді респонденти дещо краще оцінюють рівень задоволення своїх культурних та інформаційних потреб, ніж представники старших вікових груп.

2.3. ПРОБЛЕМИ В МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ, ПРИЧИНИ ТА ЙМОВІРНІСТЬ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Для об'єктивної оцінки стану міжнаціональних відносин у Криму становлять інтерес оцінки самих кримчан стосовно наявності/відсутності проблем у цих відносинах, ступеню їх напруженості, наявності/відсутності дискримінації на національно-етнічному підґрунті, а також – ставлення кримчан (і зокрема слов'янської спільноти) до проблем репатріантів.

Необхідно також з'ясувати, як оцінюють кримчани загалом і представники національних груп зокрема причини міжнаціональних конфліктів та ймовірність виникнення найближчим часом гострого конфлікту на національному підґрунті.

Проблеми в міжнаціональних відносинах

Загальні оцінки. Більшість кримчан загалом, так само, як і представників кожної з національних груп, визнають, що у Криму в міжнаціональних відносинах існують певні проблеми. Це визнали 62,9% кримчан – і лише 23% заявили, що таких проблем немає.

Оцінки наявності проблем представниками різних національно-етнічних груп різняться. Так, порівняно менше схильні визнавати наявність проблем українці (57,2%), тоді як серед кримських татар і росіян їх визнають фактично однакові частки опитаних – понад 65% кожної з груп, і тут різняться лише оцінки гостроти проблем (“певні”/“досить гострі”)⁹. Найменше тих, хто не бачить проблем у міжнаціональних відносинах, – серед росіян (20,3%), тоді як серед українців і кримських татар таких – понад чверть опитаних.

Ступінь напруженості міжнаціональних відносин. Визнаючи наявність проблем, кримчани водночас досить стримано оцінюють ступінь напруженості у відносинах між конкретними національно-етнічними групами. Так, за їх оцінками, найменш напруженими, практично нормальними, є відносини між росіянами та українцями (середній бал за п'ятибальною шкалою – 1,70), дещо напруженими – між українцями і кримськими татарами (2,60), більш напруженими – між росіянами і кримськими татарами (2,77, а в оцінках вірних УПЦ – 3,05).

Загалом, такої думки дотримуються українці та росіяни. Кримські татари оцінюють відносини між ними, з одного боку, та українцями і росіянами – з іншого, як менш напружені, порівняно з оцінками українців і росіян.

Привертає увагу також та обставина, що серед найбільш актуальних і важливих проблем, проблеми міжнаціональних відносин кримчани відвели зовсім не провідні позиції. “Напружені міжнаціональні відносини” як актуальну та важливу для Криму проблему відзначили лише 16,4% кримчан, а саме: 17,3% росіян, 15,5% українців і 14,6% кримських татар. Індекс актуальності цієї проблеми становить загалом 0,44. Кримські татари оцінили її показником 0,47; українці та росіяни – 0,44 та 0,43, відповідно¹⁰. Доцільно додати, що актуальність проблеми напруженості в міжнаціональних відносинах оцінюється кримчанами і представниками кожної з національних груп вище, ніж проблеми напруженості в міжконфесійних відносинах.

Дискримінація на національно-етнічному підґрунті. Переважна більшість (77,1%) кримчан не стикалися з випадками дискримінації за національною ознакою під час прийому на роботу та/або до навчального закладу, стикалися з цим – лише 11,1%.

Однак, дані про випадки дискримінації стосовно національних груп **значно різняться**.

Так, з фактами дискримінації не стикалися переважна більшість (81,3%) росіян (проти 7,1% тих, хто з такими фактами стикався) і дещо менше, але так само переважна більшість (77,5%) українців (проти 9,8%).

Серед кримських татар картина зовсім інша: відсоток тих, хто стикався з фактами дискримінації за національною ознакою – 36,5%, – є більш ніж утричі вищим від загальнокримського показника, майже вчетверо

⁷ У цьому підрозділі варіант відповіді “задоволені” є сумою відповідей “цілком задоволені” і “скоріше задоволені”; “не задоволені” – сума відповідей “не задоволені” і “скоріше не задоволені”.

⁸ Більшість або відносна більшість вважають не задоволеною потребу в перегляді рідною мовою телепередач (українці – 50%, росіяни – 71%, кримські татари – 53,1%) і художніх фільмів у кінотеатрах (українці – 47,9%, росіяни – 56,5%, кримські татари – 42,6%).

⁹ Серед українців: 40,6% визнають наявність “певних” проблем і 16,6% – “досить гострих”; серед росіян, відповідно – 49,3% та 16,1%; серед кримських татар, відповідно – 57% і 8,1%.

¹⁰ Індекс актуальності проблеми може набути значень від “0” до “1”, де “1” означає максимальну актуальність проблеми, “0” – що такої проблеми немає зовсім.

вищим, ніж показник українців, і більш ніж у п'ятеро вищим, ніж показник росіян. Водночас серед кримських татар у півтора рази менше тих, хто з фактами дискримінації не стикався (52,4%).

Так само виразно різняться думки представників національних груп про наявність/відсутність у Криму дискримінації кримських татар та інших репатріантів.

Більшість (56,5%) кримчан переконані, що такої проблеми в Криму немає. Майже 30% – визнають її окремі прояви¹¹. Те, що дискримінація існує як явище (тобто виявляється постійно в більшості сфер суспільного життя), визнають лише 5% кримчан.

Розподіл думок українців з цього питання є приблизно таким самим, як і кримчан загалом¹². Серед росіян цей розподіл дещо змінюється в напрямі збільшення числа тих, хто цілковито заперечує наявність дискримінації (65,2%), і зменшення числа тих, хто визнає її прояви (24,3%). Існування дискримінації як явища визнають лише 1,6% росіян.

Думки кримських татар принципово відрізняються від думок українців і росіян. Лише 13,4% з них вважають, що дискримінації немає. Більшість (58,5%) – визнають її прояви, ще 23,8% – упевнені, що вона існує як явище.

Отже, серед кримських татар число впевнених в існуванні у Криму дискримінації репатріантів як явища майже у п'ять разів перевищує загальнокримський показник, більш ніж учетверо – аналогічний показник для українців і майже у 15 разів – показник для росіян.

Достовірність зазначених думок про існування у Криму дискримінації як явища опосередковано підтверджується тим, що їх висловлюють переважно ті, хто особисто стикався з випадками дискримінації на національному підґрунті. Так, серед кримських татар, які визнали явище дискримінації, 63% особисто стикалися з її випадками (проти третини тих, хто з такими випадками не стикався).

Приблизно такими ж є аналогічні загальнокримські показники: серед кримчан, які визнають існування дискримінації як явища, особисто стикалися з випадками дискримінації 61,6% опитаних (проти 32,9%). Нагромасть серед тих, хто заперечує існування дискримінації, особисто стикалися з її проявами лише 2,6% (проти 87,8%)¹³.

Таким чином, можна припустити, що випадки дискримінації репатріантів не є у Криму предметом загальної суспільної уваги і громадського осуду. Навпаки, складається враження, що члени української і російської громад не хочуть бачити цих випадків – що є ще одним проявом відчуження слов'янської і кримськотатарської спільнот Криму.

Ставлення до проблем репатріантів. Серед проблем репатріантів головні позиції посідають, зокрема, в матеріальному аспекті – проблеми роботи, житла, отримання земельних ділянок, в політичному – достатнє представництво в органах влади автономії і місцевих владних структурах. Проте, оцінки представниками різних національних груп важливості та актуальності цих проблем для Криму загалом різняться, – що підтверджує зроблене вище припущення про “національну глухоту” кримської слов'янської спільноти.

Так, проблеми забезпечення репатріантів роботою, житлом, надання їм земельних ділянок хвилюють 54,7% кримських татар – і лише 10,4% українців і 6,4% росіян.

Актуальність і важливість такої проблеми, як недостатнє представництво раніше депортованих народів в органах влади АР Крим і в місцевих органах влади, відзначили 49,8% кримських татар – і лише 6,2% українців та 3,6% росіян.

Особливо розбіжними є думки представників національних груп стосовно головних політичних цілей кримських татар. Так, переважна більшість (77,6%) з-поміж них прагнуть надання кримськотатарському народу статусу корінного народу України. Проте, підтримують це прагнення лише 16,2% кримчан, тоді як проти надання такого статусу – 62,2%. Відповідно, противники надання статусу переважають як серед росіян (70,3%), так і серед українців (60,9%).

Прагнення до офіційного визнання Українською державою Меджлісу кримськотатарського народу як повноважного представницького органу кримських татар поділяють 77% представників цієї національної групи – і лише 16,5% кримчан (проти –52,7%). Противників офіційного визнання Меджлісу серед росіян – 62,4%, серед українців – 48,2%.

Отже, росіяни демонструють дещо вищий, порівняно з українцями, рівень неприйняття політичних прагнень кримських татар. Водночас, і росіяни, і українці виявляють фактично однаково низький рівень розуміння матеріальних проблем репатріантів і зацікавлення в їх розв'язанні.

Гендерні особливості. Жінки критичніше оцінюють рівень забезпечення в Криму прав російськомовного населення, тоді як щодо оцінки дотримання прав кримських татар та українців відмінностей за гендерною ознакою немає. Жінки схильні дещо рідше визнавати дискримінацію кримських татар та інших депортованих народів, вони дещо частіше опонують перспективі надання кримськотатарському народу статусу корінного народу України та офіційному визнанню Меджлісу кримськотатарського народу (останнє також може бути пояснене відзначеними вище відмінностями етнічної структури гендерних груп).

Міжнародні конфлікти: причини та ймовірність

Причини міжнародних конфліктів. Результати опитування засвідчили, що кримчани схильні покладати відповідальність за міжнародні конфлікти в автономії насамперед на центральну владу: відносна більшість (44,4%) вбачають головну причину конфліктів саме в її некомпетентності або зловмисності, тобто в намаганні навмисно підтримувати міжнародну напруженість у Криму.

Значно менше тих, хто бачить причину конфліктів у соціально-економічній, політичній та культурній нерівності національно-етнічних груп (15%).

Ще менше (13,2%) – тих, хто вбачає головну причину конфліктів у некомпетентності чи зловмисності кримської влади. І лише кожен десятий кримчанин вважає, що головною причиною конфліктів є провокаційні дії і заяви кримських національних громадських організацій, республіканських відділень політичних партій, політиків.

¹¹ У цьому підрозділі відповідь “прояви дискримінації” є сумою відповідей “дискримінація існує, але виявляється рідко” та “дискримінація існує, але виявляється лише час від часу в окремих сферах”.

¹² 54,1% вважають, що дискримінації немає, 30,8% – визнають її прояви, а 5,6% – визнають її як явище.

¹³ Серед тих, хто вважає, що дискримінація існує, але виявляється час від часу в окремих сферах, стикалися з фактами дискримінації майже утричі менше – 23%, тоді як не стикалися – 65,4%. Серед тих, хто вважає, що дискримінація проявляється зрідка, стикалися з нею 9,5%, не стикалися – 75,6%.

Розподіл думок серед представників усіх національних груп є подібним до загальнокримського – за тим винятком, що кримські татари дещо меншою мірою схильні покладати відповідальність за конфлікти на центральну владу та дещо більшою – на кримську. Кримські татари також більшою мірою акцентують увагу на соціально-економічній, політичній і культурній нерівності національно-етнічних груп.

Спільним для всіх національних груп є також те, що в кожній з них лише незначна меншість (3-4%) бачать причину конфліктів у провокаційних діях і заявах зарубіжних державних структур, представників влади, політиків.

Таким чином, більшість кримчан, як і більшість у кожній з домінуючих національних груп, вважають, що в міжнаціональних відносинах в автономії існують проблеми того чи іншого ступеню гостроти. Лише меншість – близько чверті – впевнені у протилежному. Рівень напруженості міжнаціональних відносин загалом оцінюється як не надто високий, хоча визнається, що у відносинах між росіянами і кримськими татарами, а також між українцями і кримськими татарами він є вищим, ніж у відносинах між українцями і росіянами.

Головну відповідальність за існуючі у Криму міжнаціональні конфлікти кримчани покладають на українську і кримську влади; лише незначна частка жителів Криму вбачають у цих конфліктах зовнішні впливи.

Імовірність гострого міжнаціонального конфлікту. На фоні очевидних розбіжностей думок представників слов'янського і кримськотатарського населення автономії (особливо стосовно дискримінації за національною ознакою та політичних прагнень кримських татар), а також за досить низького рівня соціальної близькості між українцями і росіянами, з одного боку, і кримськими татарами – з іншого, закономірно постає питання: чи може певна напруженість у міжнаціональних відносинах і відчуження між згаданими національно-етнічними групами стати підґрунтям для міжнаціонального конфлікту?

На це питання кримчани не мають однозначної відповіді: майже чверть (24,4%) з них вважають такий конфлікт можливим. Думки решти розділилися майже навпіл: 37,9% – вважають конфлікт неможливим; 37,7% – не змогли визначитися.

Розподіл думок у кожній з національних груп є подібним до загальнокримського.

Імовірність конфлікту допускають:

- серед тих, хто відзначив наявність у міжнаціональних відносинах “досить гострих проблем”, – 38,9% проти 8,7% тих, хто дотримується протилежної думки (решта – не визначилися);
- серед тих, хто відзначив наявність “певних проблем”, – 28% проти 35,6%;
- серед упевнених у тому, що проблем немає, – 13,4% проти 63,6%.

Серед тих кримчан, які вважають, що означений конфлікт найближчим часом може статися, переважає думка, що його сторонами можуть бути росіяни та українці, з одного боку, і кримські татари – з іншого (46,5%)¹⁴; найменшою мірою підтримана думка, що ними можуть бути росіяни і кримські татари, з одного боку, та українці – з іншого (1,9%).

Розподіл думок з цього приводу серед усіх національних груп фактично відповідає загальнокримському,

за двома винятками: серед кримських татар значно менше (29,3%) тих, хто бачить сторонами гіпотетичного конфлікту слов'янську і кримськотатарську спільноти; водночас серед кримських татар більше тих, на чію думку конфлікт можливий між українцями і кримськими татарами, а також – між росіянами та українцями.

Гендерні особливості. Жінки нижче оцінюють можливість міжнаціонального конфлікту між українцями та росіянами, проте вище – між кримськими татарами і слов'янською спільнотою автономії (серед тих жінок, які допускають імовірність конфлікту, 72,7% вважають, що насамперед він може виникнути між кримськими татарами і слов'янським населенням (або одночасно з українською і російською громадами, або лише з українцями чи лише з росіянами), тоді як серед чоловіків цей показник становить 65,1%). В оцінках причин міжнаціональних конфліктів у Криму між чоловіками і жінками розбіжностей практично немає.

У цілому, слід зазначити, що розподіл думок кримчан загалом і представників кожної національної групи зокрема, значиме число тих, хто не зміг визначитися з відповіддю – близько чи понад третина – характеризує непевність і невизначеність громадської думки стосовно стабільності міжнаціональної ситуації в автономії.

З іншого боку, розподіл думок стосовно сторін гіпотетичного конфлікту може слугувати додатковим підтвердженням “національної глухоти” слов'янської спільноти до проблем кримських татар і репатріантів загалом. Насправді, ця спільнота скоріше свідомо реальної соціальної, політичної і культурної нерівності національних груп у Криму, але це усвідомлення виявляється переважно не в підтримці справедливих і законних прагнень репатріантів, а в побоюванні конфлікту на підґрунті зазначеної нерівності.

2.4. МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ

Стан міжконфесійних відносин значною мірою залежить від забезпечення прав віруючих на задоволення їх релігійних потреб, а також – взаємного ставлення конфесійних та/або церковних громад (релігійної толерантності громад і віруючих). Тому для його окреслення необхідно навести відповідні оцінки та самооцінки кримчан, а оскільки протягом 2000-х років траплялися випадки міжконфесійних протистоянь – оцінки причин конфліктів і позиції стосовно суб'єктів, відповідальних за подібні конфлікти.

Можливості задоволення релігійних потреб. Як свідчать результати дослідження, кримчани загалом і представники всіх домінуючих національно-етнічних і головних конфесійно-церковних груп досить високо оцінюють наявність можливостей задоволення їх релігійних потреб – усі середні бали за п'ятибальною шкалою є вищими від “четвірки”: серед кримчан загалом – 4,31; серед росіян – 4,35; українців – 4,29; кримських татар – 4,26.

При цьому, оцінка вірними УПЦ та УПЦ-КП є вищою, ніж серед кримчан загалом і серед кожної з національно-етнічних груп (середні бали відповідно 4,55 і 4,49).

Ставлення до іновірних релігійних організацій. Більшість (61,2%) віруючих кримчан ставиться до іновірних релігійних організацій позитивно (29,5%) або терпимо (31,7%). Для 29,1% вони байдужі. Негативне ставлення засвідчили лише незначна частина (3,4%) опитаних.

¹⁴ Примітно, що серед кримчан, які допускають виникнення конфлікту між слов'янською і кримськотатарською спільнотами, переважає думка, що головною причиною міжнаціональних конфліктів у Криму є соціальна, політична та культурна нерівність національних груп.

Розподіл позицій серед віруючих українців і росіян є подібним до загальнокримського. Відмінностями розподілу позицій серед кримських татар є менший відсоток байдужих (17,1%) і дещо вищий – тих, хто до іновірних організацій ставиться негативно (8,2%).

Відсоток тих, хто позитивно або терпимо ставиться до релігійних організацій, що представляють іншу віру, переважає серед усіх трьох основних конфесійно-церковних груп – УПЦ, УПЦ-КП і послідовників ісламу¹⁵.

Водночас, серед мусульман менше, ніж серед православних, осіб, байдужих до іновірних релігійних організацій (14,4%), однак більше тих, хто ставиться до них негативно або бореться з ними (10,1%).

Причини міжконфесійних конфліктів. Головні причини міжконфесійних конфліктів більшість кримчан бачать у позарелігійній площині, насамперед – у перенесенні до релігійної сфери політичних і національних суперечностей (26,2%) та в зіткненні економічних інтересів представників різних національних груп, що прикриваються релігійними гаслами (25,2%). Водночас, 10,3% – вбачають причину конфліктів у релігійному фанатизмі, нетерпимості віруючих, 8,5% – у вибірковому, упередженому ставленні влади до різних релігійних організацій, внаслідок чого їх конституційні права забезпечуються не рівною мірою. Досить значний відсоток (29,3%) не змогли відповісти на це питання.

Приблизно так само думають і представники національно-етнічних груп. Незначні відмінності полягають у тому, що серед кримських татар, порівняно з іншими національно-етнічними групами, дещо менший відсоток тих, хто вважає головною причиною конфліктів зіткнення економічних інтересів національних груп, і дещо більший – тих, хто вказує на привнесення до релігійної сфери політичних і національних протиріч.

У кожній з конфесійно-церковних груп більшість також вважають, що головні причини міжконфесійних конфліктів мають позарелігійний характер. Щоправда, серед вірних УПЦ і мусульман тих, хто бачить головну причину конфліктів у політизації релігійної сфери, вдвічі більше, ніж серед вірних УПЦ-КП (відповідно, 32% і 32,7% проти 16,1%).

Водночас, вірні УПЦ-КП частіше схильні бачити головну причину конфліктів у зіткненні економічних інтересів національних груп (30,8%); серед вірних УПЦ такої думки дотримуються 27,1%, серед мусульман – 18,8%.

Досить показовим є розподіл відповідей кримчан на питання про головну причину міжконфесійних конфліктів, залежно від їх ставлення до іновірних релігійних організацій.

Так, серед тих, хто бачить причини згаданих конфліктів у перенесенні до релігійної сфери політичних і міжнаціональних протиріч або вибіркового, упередженого ставлення влади до різних релігійних організацій, відносна більшість терпимо ставляться до іновірних релігійних організацій; на другому місці в обох категоріях – позитивне ставлення.

Серед тих, хто вважає причиною міжконфесійних конфліктів зіткнення економічних інтересів представників різних національних груп, яке прикривається релігійними гаслами, практично однакові частки позитивно (25,7%) або терпимо (24,1%) ставляться до тих, хто сповідує іншу віру.

Серед тих, хто вважає причиною конфліктів релігійну нетерпимість, фанатизм вірних, відносно більша частка (26,4%) позитивно ставляться до іновірних релігійних організацій; 18,1% – ставляться до них терпимо.

Відповідальність за міжконфесійні конфлікти. Порівняно вищу відповідальність кримчани покладають на органи влади Криму та України (середній бал за п'ятибальною шкалою – 3,98 і 3,94, відповідно), керівників релігійних організацій Криму (3,87) і віруючих, які беруть участь у конфліктах (3,86), нижчу – на зарубіжні релігійні центри (3,53) і представників зарубіжних державних, політичних і громадських структур (3,32), хоча в цілому розбіжність оцінок є досить незначною.

Приблизно такими самими є оцінки і представників національно-етнічних груп. Однак серед росіян і кримських татар значно більший відсоток, ніж серед українців, покладають більшу відповідальність за конфлікти на органи влади України і Криму і на керівників релігійних організацій, причому кримські татари покладають більшу відповідальність на кримські органи влади, ніж на українські. Водночас, значно більше росіян, ніж кримських татар та українців, покладають більшу відповідальність за конфлікти на віруючих, що беруть у них участь.

Росіяни частіше, ніж українці та кримські татари, покладають більшу відповідальність за конфлікти на зарубіжні релігійні центри, державні політичні та громадські структури. Кримські татари частіше, ніж українці та росіяни, покладають таку відповідальність на керівників громадських і політичних організацій Криму.

Оцінки представників конфесійно-церковних груп певною мірою відрізняються від оцінок національно-етнічних груп. Так, вірні УПЦ-КП покладають значно меншу відповідальність на кожен із зазначених інститутів та органів влади, ніж кримчани загалом і представники кожної з національно-етнічних груп. При цьому, на органи влади України і Криму вони покладають навіть меншу відповідальність за конфлікти, ніж на віруючих, які беруть у них участь.

Вірні УПЦ та мусульмани покладають найбільшу відповідальність на українські і кримські органи влади та керівництво релігійних організацій, причому мусульмани частіше покладають її на органи влади Криму, а вірні УПЦ – на органи влади України. Вірні УПЦ – більшу, ніж мусульмани і значно більшу, ніж вірні УПЦ-КП, відповідальність покладають на зарубіжні релігійні центри, зарубіжні державні, політичні і громадські структури.

Доречно додати, що ступінь актуальності проблеми напруженості міжконфесійних відносин кримчани загалом і представники всіх національно-етнічних груп оцінюють як значно нижчий, порівняно з актуальністю проблеми напруженості міжнаціональних відносин. Так, індекс актуальності проблеми напруженості відносин між послідовниками різних конфесій склав 0,22 – проти 0,44 для міжнаціональних відносин. У т.ч. серед кримських татар: 0,22 проти 0,47; для росіян – 0,24 проти 0,43; для українців – 0,26 проти 0,44. Крім того, серед актуальних і важливих для Криму проблем, напружені відносини між віруючими різних віросповідань і церков відзначили загалом 7,4% кримчан, у т.ч.: серед українців – 10%; серед росіян – 7%; серед кримських татар – 2,8%.

Наведене дає підстави припускати, що на цей час міжконфесійні відносини у Криму є досить толерантними та виразно менш напруженими, ніж міжнаціональні відносини загалом. Якщо питання релігії не будуть політизуватися та/або ототожнюватися з національно-етнічними, то ймовірність заострення міжконфесійних відносин або виникнення конфлікту на релігійному підґрунті виглядає досить невеликою¹⁶.

¹⁵ Вірні УПЦ: позитивно – 33,4%, терпимо – 35,6%; УПЦ-КП: позитивно – 37,6%, терпимо – 22%; мусульмани: позитивно – 37,5%, терпимо – 32,2%.

¹⁶ Інша справа, що конфлікти, які виникають на зовсім іншому підґрунті, з інших причин, можуть набувати форми релігійних.

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНОК МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН І РИЗИКІВ КОНФЛІКТУ				
	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
	Міжнаціональні відносини			
Якою мірою задоволені Ваші потреби в отриманні освіти та інформації рідною мовою? ¹				
• освіта	Не задоволені (49,6%) Задоволені (40,4%) Баланс ² (-9,2%)	Не задоволені (45,2%) Задоволені (36,7%) Баланс (-8,5%)	Задоволені (48,6%) Не задоволені (39,6%) Баланс (9,0%)	Не задоволені (43,5%) Задоволені (41,2%) Баланс (-2,3%)
• читання книг	Задоволені (59,8%) Не задоволені (32,1%) Баланс (27,7%)	Задоволені (72,7%) Не задоволені (22,8%) Баланс (49,9%)	Задоволені (74,4%) Не задоволені (21,6%) Баланс (52,8%)	Задоволені (71,9%) Не задоволені (23,4%) Баланс (48,5%)
• читання газет і журналів	Задоволені (61,9%) Не задоволені (31,0%) Баланс (30,9%)	Задоволені (70,6%) Не задоволені (23,9%) Баланс (46,7%)	Задоволені (70,3%) Не задоволені (24,4%) Баланс (45,9%)	Задоволені (69,6%) Не задоволені (24,7%) Баланс (44,9%)
• перегляд телевізійних передач	Не задоволені (53,1%) Задоволені (44,0%) Баланс (-9,1%)	Не задоволені (71,0%) Задоволені (27,7%) Баланс (-43,3%)	Не задоволені (50,0%) Задоволені (47,8%) Баланс (-2,2%)	Не задоволені (63,3%) Задоволені (34,9%) Баланс (-28,4%)
• перегляд художніх фільмів у кінотеатрах	Не задоволені (42,6%) Задоволені (35,3%) Баланс (-7,3%)	Не задоволені (56,5%) Задоволені (22,3%) Баланс (-34,2%)	Не задоволені (47,9%) Задоволені (34,0%) Баланс (-13,9%)	Не задоволені (52,6%) Задоволені (27,0%) Баланс (-25,6%)
• слухання радіо	Задоволені (45,4%) Не задоволені (42,8%) Баланс (2,6%)	Не задоволені (57,2%) Задоволені (33,3%) Баланс (-23,9%)	Задоволені (48,9%) Не задоволені (41,5%) Баланс (7,4%)	Не задоволені (51,2%) Задоволені (38,6%) Баланс (-12,6%)
Якою мірою забезпечені права наступних груп населення Криму? ³				
• кримських татар	0,34	0,79	0,78	0,74
• російськомовних	0,71	0,44	0,54	0,49
• українськомовних	0,77	0,66	0,63	0,66

<p>Наскільки актуальною для Криму є проблема обмеження використання</p> <ul style="list-style-type: none"> російської мови 	<p>Мало актуальна (31,1%) Певною мірою актуальна (30,6%) Такої проблеми немає (17,8%)</p>	<p>Надзвичайно актуальна (57,9%) Певною мірою актуальна (30,0%) ... Такої проблеми немає (2,6%)</p>	<p>Надзвичайно актуальна (40,4%) Певною мірою актуальна (34,3%) ... Такої проблеми немає (7,2%)</p>	<p>Надзвичайно актуальна (48,2%) Певною мірою актуальна (31,4%) ... Такої проблеми немає (5,3%)</p>
<p>Індекс актуальності проблеми обмеження використання російської мови*</p> <ul style="list-style-type: none"> української мови 	<p>0,34</p>	<p>0,76</p>	<p>0,61</p>	<p>0,67</p>
<p>Індекс актуальності проблеми обмеження використання української мови*</p> <ul style="list-style-type: none"> кримськотатарської мови 	<p>0,09</p>	<p>0,07</p>	<p>0,13</p>	<p>0,09</p>
<p>Чи згодні Ви з тим, що населення Криму піддається українізації?⁴</p>	<p>0,52</p>	<p>0,08</p>	<p>0,13</p>	<p>0,14</p>
<p>Чи існують у Криму якісь проблеми у відносинах між національно-етнічними групами?</p>	<p>Так (55,3%) Ні (34,2%) Баланс (21,1%)</p>	<p>Так (84,7%) Ні (10,5%) Баланс (74,2%)</p>	<p>Так (62,0%) Ні (30,0%) Баланс (32,0%)</p>	<p>Так (75,2%) Ні (18,5%) Баланс (56,7%)</p>
<p>Чи існують у Криму якісь проблеми у відносинах між національно-етнічними групами?</p>	<p>Існують певні проблеми (57,1%) Немає жодних проблем (25,4%) ... Так, існують і досить гострі (8,1%)</p>	<p>Існують певні проблеми (49,3%) Немає жодних проблем (20,3%) Так, існують і досить гострі (16,1%)</p>	<p>Існують певні проблеми (40,6%) Немає жодних проблем (26,9%) Так, існують і досить гострі (16,6%)</p>	<p>Існують певні проблеми (47,5%) Немає жодних проблем (23,0%) Так, існують і досить гострі (15,4%)</p>

* Індекс актуальності проблеми може набувати значень від "0" до "1", де "0" означає, що такої проблеми взагалі не існує, а "1" означає максимальну актуальність.
 1 У цьому питанні варіант відповіді "задоволені" складається із суми відповідей "цілком задоволені" і "скоріше задоволені"; варіант відповіді "не задоволені" – із "не задоволені" і "скоріше не задоволені".
 2 Тут і далі **баланс** обчислюється як різниця між часткою тих, хто відповідає ствердно на питання, і часткою тих, хто відповідає заперечно.
 3 За індексом забезпеченості прав, який набуває значень від "0" до "1", де "0" означає, що права зовсім не забезпечені, а "1" – максимально забезпечені.
 4 У цьому питанні варіант відповіді "так" складається із суми відповідей "згоден" і "скоріше згоден"; варіант відповіді "ні" – із "не згоден" і "скоріше не згоден".

	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
Оцінка напруженості відносин між національно-етнічними групами ^б				
• між росіянами та українцями	1,98	1,67	1,63	1,70
• між росіянами і кримськими татарами	2,34	2,88	2,67	2,77
• між українцями і кримськими татарами	2,23	2,67	2,62	2,60
Чи стикалися Ви з випадками дискримінації за національною ознакою під час прийому на роботу, навчання?	Ні (52,4%) Так (36,5%) Баланс (-15,9%)	Ні (81,3%) Так (7,1%) Баланс (-74,2%)	Ні (77,5%) Так (9,8%) Баланс (-67,7%)	Ні 77,1% Так (11,1%) Баланс (-66,0%)
Чи існує у Криму дискримінація кримських татар та інших депортованих народів?	Існує, але проявляється лише час від часу в окремих сферах (48,1%) Існує і проявляється постійно в більшості сфер (23,8%) Не існує (13,4%)	Не існує (65,2%) Зрідка проявляється (14,7%) Існує, але проявляється лише час від часу в окремих сферах (9,6%)	Не існує (54,1%) Зрідка проявляється (20,6%) Існує, але проявляється лише час від часу в окремих сферах (10,2%)	Не існує (66,5%) Зрідка проявляється (16,2%) Існує, але проявляється лише час від часу в окремих сферах (13,7%)
Чи слід надати кримськотатарському народу статус корінного народу України?	Так (77,6%) Ні (11,9%)	Ні (70,3%) Важко відповісти (21,4%)	Ні (60,9%) Важко відповісти (26,0%)	Ні 62,2% Важко відповісти (21,6%)
Чи повинен Меджліс бути офіційно визнаним державою як повноважний представницький орган кримськотатарського народу?	Так (77,0%) Важко відповісти (11,8%)	Ні (62,4%) Важко відповісти (15,4%)	Ні (48,2%) Мені байдуже (19,7%)	Ні (62,7%) Так (16,6%)
Наскільки актуальною для Криму є проблема напруженості в міжнародних відносинах?	Певною мірою актуальна (48,2%) Мало актуальна (20,5%) Надзвичайно актуальна (17,7%) Такої проблеми немає (7,0%)	Певною мірою актуальна (42,2%) Мало актуальна (26,2%) Надзвичайно актуальна (15,8%) ... Такої проблеми немає (7,5%)	Певною мірою актуальна (38,3%) Мало актуальна (24,4%) Надзвичайно актуальна (18,5%) Такої проблеми немає (9,4%)	Певною мірою актуальна (41,6%) Мало актуальна (25,0%) Надзвичайно актуальна (16,9%) ... Такої проблеми немає (8,0%)
Чи може найближчим часом у Криму статися гострий міжнародний конфлікт?	Ні (40,8%) Важко відповісти (32,3%) Так (26,9%)	Важко відповісти (39,8%) Ні (37,3%) Так (22,9%)	Ні (37,8%) Важко відповісти (36,3%) Так (25,9%)	Ні (37,9%) Важко відповісти (37,7%) Так (24,4%)

<p>Якщо Ви припускаєте можливість такого конфлікту, то між якими національно-етнічними групами?⁶</p>	<p>Між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами — з іншого (29,3%)</p> <p>Між росіянами і кримськими татарами (18,2%)</p> <p>Між росіянами та українцями (15,4%)</p> <p>Між українцями і кримськими татарами (14,3%)</p>	<p>Між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами — з іншого (50,0%)</p> <p>Між росіянами і кримськими татарами (17,5%)</p> <p>Між українцями і кримськими татарами, з одного боку, та росіянами — з іншого (7,4%)</p> <p>Між росіянами та українцями (6,5%)</p>	<p>Між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами — з іншого (46,7%)</p> <p>Між росіянами і кримськими татарами (13,5%)</p> <p>Між росіянами та українцями (11,3%)</p> <p>Між українцями і кримськими татарами (7,0%)</p>	<p>Між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами — з іншого (46,5%)</p> <p>Між росіянами і кримськими татарами (16,0%)</p> <p>Між росіянами та українцями (9,3%)</p> <p>Між українцями і кримськими татарами, з одного боку, та росіянами — з іншого (7,0%)</p> <p>Між українцями і кримськими татарами (6,6%)</p>
<p>Що є головною причиною міжнародних конфліктів у Криму?</p>	<p>Соціально-економічна, політична, культурна нерівність національно-етнічних груп (18,9%)</p> <p>Некомпетентність влади України стосовно міжнародних проблем у Криму (17,4%)</p> <p>Навмисне підтримання міжнародної нерухоності у Криму українською владою (14,9%)</p>	<p>Некомпетентність влади України стосовно міжнародних проблем у Криму (28,1%)</p> <p>Навмисне підтримання міжнародної нерухоності у Криму українською владою (21,4%)</p> <p>Соціально-економічна, політична, культурна нерівність національно-етнічних груп (14,3%)</p>	<p>Некомпетентність влади України стосовно міжнародних проблем у Криму (24,3%)</p> <p>Соціально-економічна, політична, культурна нерівність національно-етнічних груп (16,1%)</p> <p>Важко відповісти (15,7%)</p>	<p>Некомпетентність влади України стосовно міжнародних проблем у Криму (25,8%)</p> <p>Навмисне підтримання міжнародної нерухоності у Криму українською владою (18,6%)</p> <p>Соціально-економічна, політична, культурна нерівність національно-етнічних груп (15,0%)</p>
<p>Як би Ви оцінили результати діяльності у сфері міжнародних відносин...?⁷</p> <ul style="list-style-type: none"> • державної влади України 	<p>Негативно (73,7%)</p> <p>Позитивно (13,3%)</p> <p>Баланс (-60,4%)</p>	<p>Негативно (87,1%)</p> <p>Позитивно (3,8%)</p> <p>Баланс (-83,3%)</p>	<p>Негативно (76,6%)</p> <p>Позитивно (9,8%)</p> <p>Баланс (-66,8%)</p>	<p>Негативно (82,6%)</p> <p>Позитивно (6,8%)</p> <p>Баланс (-75,8%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> • республіканської влади АР Крим 	<p>Негативно (76,7%)</p> <p>Позитивно (11,2%)</p> <p>Баланс (-65,5%)</p>	<p>Негативно (75,8%)</p> <p>Позитивно (10,3%)</p> <p>Баланс (-65,5%)</p>	<p>Негативно (75,7%)</p> <p>Позитивно (12,0%)</p> <p>Баланс (-63,7%)</p>	<p>Негативно (75,8%)</p> <p>Позитивно (11,1%)</p> <p>Баланс (-61,7%)</p>
<p>Індекс актуальності проблеми нерухоності у сфері міжнародних проблем*</p>	<p>0,47</p>	<p>0,43</p>	<p>0,44</p>	<p>0,44</p>

5 За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що у відносинах немає напруженості, а "5" – відносини дуже напружені.

6 На це питання відповідали лише ті, хто вважає, що в АР Крим може статися гострий міжнародний конфлікт.

7 У цьому питанні варіант відповіді "позитивно" складається із суми відповідей "позитивно" і "скоріше позитивно"; варіант відповіді "негативно" – із "негативно" і "скоріше негативно".

	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
	Міжконфесійні відносини			
Оцінка умов для задоволення релігійних потреб ⁸	4,26	4,35	4,29	4,31
Як Ви ставитесь до релігійних організацій, що сповідають віру, відмінну від Вашої? ⁹	<p>Позитивно (34,2%)</p> <p>Терпимо (29,7%)</p> <p>Байдуже (17,1%)</p> <p>... Допомагаю їм/Борюся з ними 3,3%/ 1,9%</p>	<p>Терпимо (34,1%)</p> <p>Байдуже (30,0%)</p> <p>Позитивно (27,5%)</p> <p>... Допомагаю їм/Борюся з ними 1,9%/ 0,7%</p>	<p>Байдуже (32,7%)</p> <p>Позитивно (30,7%)</p> <p>Терпимо (27,4%)</p> <p>... Допомагаю їм/Борюся з ними 1,9%/ 1,2%</p>	<p>Терпимо (31,7%)</p> <p>Позитивно (29,5%)</p> <p>Байдуже (29,1%)</p> <p>... Допомагаю їм/Борюся з ними 2,3%/ 1,0%</p>
Наскільки актуальною для Криму є проблема напруженості в міжконфесійних відносинах?	<p>Такої проблеми немає (32,9%)</p> <p>Мало актуальна (30,7%)</p> <p>Певною мірою актуальна (21,6%)</p> <p>... Надзвичайно актуальна (6,4%)</p>	<p>Такої проблеми немає (32,3%)</p> <p>Мало актуальна (28,0%)</p> <p>Певною мірою актуальна (19,8%)</p> <p>... Надзвичайно актуальна (8,4%)</p>	<p>Такої проблеми немає (32,6%)</p> <p>Мало актуальна (26,4%)</p> <p>Певною мірою актуальна (22,8%)</p> <p>Надзвичайно актуальна (9,6%)</p>	<p>Такої проблеми немає (32,2%)</p> <p>Мало актуальна (27,7%)</p> <p>Певною мірою актуальна (21,1%)</p> <p>... Надзвичайно актуальна (8,5%)</p>
Індекс актуальності проблеми напруженості у сфері міжконфесійних відносин	0,22	0,24	0,26	0,24
Що є головною причиною міжконфесійних конфліктів?	<p>Перенесення на релігійну сферу політичних і національних протиріч (34,2%)</p> <p>Важко відповісти (25,0%)</p> <p>Зіткнення економічних інтересів представників різних національно-етнічних груп (19,6%)</p>	<p>Важко відповісти (28,5%)</p> <p>Перенесення на релігійну сферу політичних і національних протиріч (27,0%)</p> <p>Зіткнення економічних інтересів представників різних національно-етнічних груп (25,4%)</p>	<p>Важко відповісти (33,7%)</p> <p>Зіткнення економічних інтересів представників різних національно-етнічних груп (25,6%)</p> <p>Перенесення на релігійну сферу політичних і національних протиріч (22,8%)</p>	<p>Важко відповісти (29,3%)</p> <p>Перенесення на релігійну сферу політичних і національних протиріч (26,2%)</p> <p>Зіткнення економічних інтересів представників різних національно-етнічних груп (25,2%)</p>
Якою мірою наступні інститути і представники влади є відповідальними за міжконфесійні конфлікти у Криму? ¹⁰	<p>Органи влади Криму 4,18</p> <p>Керівники релігійних організацій Криму 3,95</p> <p>Органи влади України 3,93</p> <p>... Зарубіжні структури 3,03</p>	<p>Органи влади України 4,01</p> <p>Органи влади Криму 4,00</p> <p>Віруючі, які беруть участь у цих конфліктах 3,95</p> <p>... Зарубіжні структури 3,42</p>	<p>Органи влади Криму 3,89</p> <p>Керівники релігійних організацій Криму 3,78</p> <p>Органи влади України 3,77</p> <p>... Зарубіжні структури 3,24</p>	<p>Органи влади Криму 3,98</p> <p>Органи влади України 3,94</p> <p>Керівники релігійних організацій Криму 3,87</p> <p>... Зарубіжні структури 3,32</p>

⁸ За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що немає умов, а "5" – є всі необхідні умови для задоволення релігійних потреб.

⁹ На це питання відповідали лише ті, хто вважає себе віруючим.

¹⁰ За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що інститут не несе жодної відповідальності, а "5" – несе максимальну відповідальність.

3. ЖИТЕЛІ АР КРИМ ПРО ПРОБЛЕМИ РЕГІОНУ, ВЛАСНІ ПОТРЕБИ, ВЛАДУ І ПОЛІТИКУ

Важливою складовою формування цілісної картини ситуації в Криму є окреслення головних проблем регіону як їх бачать самі жителі, головних потреб кримчан, а також – їх ставлення до державної і місцевої влади та місцевого самоврядування, їх ідеологічних орієнтацій і політичних симпатій.

Ставлення до державної влади та місцевого самоврядування доцільно визначати на підставі оцінок жителями Криму ефективності дій владних інституцій в різних сферах, їх відповідності домінуючим політичним настроям, ідеологічним і соціокультурним уподобанням, ступеню задоволення економічних і соціально-культурних потреб кримчан.

Ідеологічні та політичні преференції жителів Криму, що відбивають певні особливості їх ідентичності і ставлення до політики центральної і місцевої влади, є особливо важливими, з огляду на помітний вплив місцевих осередків провідних політичних сил та особливо громадських організацій на міжнаціональні та міжконфесійні процеси в автономії.

У цьому розділі наводяться стислі характеристики бачення жителями Криму головних соціально-економічних і суспільно-політичних проблем регіону, ієрархії їх потреб, а також – їх ставлення до центральних і місцевих органів влади, особливості ідеологічних орієнтацій та громадсько-політичних уподобань.

Узагальнені результати опитування наведені на діаграмах і в таблиці “Оцінки діяльності центральної та місцевої влади жителями Криму” (с.45).

3.1. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ КРИМУ ТА ПОТРЕБИ КРИМЧАН

Оцінки головних проблем Криму його жителями формуються під впливом як спільних для всіх регіонів України чинників (зокрема, соціально-економічної ситуації в країні, характеру відносин між громадянами і владою), так і регіональних особливостей. До останніх слід віднести, насамперед, особливості національного складу населення, його соціокультурних і пов'язаних з ними зовнішньополітичних орієнтацій.

Головні проблеми Криму. Найбільш важливими та актуальними проблемами Криму загалом можна вважати ті, які відзначили понад половина опитаних кримчан. До таких проблем належать насамперед соціально-економічні: низькі заробітні плати та пенсії (66,8%), високі ціни на основні товари масового споживання (65,4%), занепад промисловості та сільського господарства (53,7%).

Понад третина опитаних відзначили також: байдужість представників влади до проблем простих громадян, зловживання представниками влади службовим становищем з корисливою метою, корупцію, низький рівень медичного обслуговування, боротьбу за земельні ділянки в курортній зоні, високий рівень безробіття.

На фоні цих проблем дещо менш важливими виглядають масові алкоголізм і наркоманія, погана екологічна ситуація, занепад курортної галузі, проблеми, пов'язані з перебуванням у Криму та Севастополі ЧФ

Росії, і значно менш важливими та актуальними – всі інші: від поганої роботи житлово-комунального господарства до поганого транспортного забезпечення.

Такою є ієрархія проблем в очах представників усіх трьох домінуючих національно-етнічних груп, за тим винятком, що кримські татари включають до першої четвірки проблем ті, що стосуються їх безпосередньо: забезпечення депортованих народів роботою, житлом, надання їм земельних ділянок та недостатнє представництво депортованих народів в органах влади АР Крим і місцевих органах влади.

Представники домінуючих національно-етнічних і конфесійно-церковних груп не особливо високо оцінюють важливість та актуальність таких проблем, як напружені міжнаціональні відносини та напружені відносини між віруючими різних конфесій і церков. Однак, це не свідчить про маргінальність зазначених проблем у суспільній свідомості, оскільки такі потреби, як “забезпечити міжнаціональний мир в АРК” та “не допустити, щоб Крим став зоною збройного конфлікту”, представники всіх національно-етнічних і конфесійних груп ставлять на друге-третє місце за важливістю. Скоріше це є свідченням того, що у кримському соціумі існує певна латентна тривога з приводу можливості виникнення конфліктів, зумовлена усвідомленням наявних проблем у відносинах між різними національно-етнічними спільнотами.

З більш обмеженого переліку, де формулювалися соціокультурні проблеми і проблеми корупції, майже

**Оцінки актуальності проблем АР Крим*,
% опитаних**

Кримські татари			Росіяни			Українці		
1	Високі ціни на основні товари масового споживання	67,4	1	Низькі зарплати і пенсії	71,2	1	Низькі зарплати і пенсії	59,7
2	Низькі зарплати і пенсії	66,2	2	Високі ціни на основні товари масового споживання	69,8	2	Високі ціни на основні товари масового споживання	57,9
3	Проблеми забезпечення депортованих народів (робота, жито тощо)	54,7	3	Занепад промисловості і сільського господарства	54,3	3	Занепад промисловості і сільського господарства	56,1
4	Недостатнє представництво депортованих народів в органах влади	49,8	4	Байдужість влади до проблем громадян	39,2	4	Байдужість влади до проблем громадян	36,7
5	Занепад промисловості і сільського господарства	46,0	5	Зловживання представниками влади службовим становищем, корупція	37,5	5	Високий рівень безробіття	36,0
6	Байдужість влади до проблем громадян	42,0	6	Низький рівень медичного обслуговування	36,7	6	Низький рівень медичного обслуговування	35,1
7	Високий рівень безробіття	34,5	7	Боротьба за земельні ділянки в курортній зоні	34,5	7	Масові алкоголізм і наркоманія	35,1
8	Боротьба за земельні ділянки в курортній зоні	31,9	8	Високий рівень безробіття	32,5	8	Боротьба за земельні ділянки в курортній зоні	34,3
9	Зловживання представниками влади службовим становищем, корупція	29,7	9	Масові алкоголізм і наркоманія	30,9	9	Зловживання представниками влади службовим становищем, корупція	31,7
10	Проблеми розпаювання землі	28,2	10	Проблеми базування у Криму ЧФ РФ	30,3	10	Погана екологічна ситуація	32,3
11	Погана екологічна ситуація	26,8	11	Занепад курортної галузі	29,8	11	Занепад курортної галузі	28,7
12	Низький рівень медичного обслуговування	24,7	12	Погана екологічна ситуація	27,9	12	Погана організація сфери послуг	28,3

* У таблиці наведені ті проблеми, на які вказали 25% і більше опитаних.

половина кримчан визнали як “надзвичайно актуальні проблеми” саме корупцію та обмеження у використанні російської мови (діаграма “Наскільки актуальними для АР Крим є наведені проблеми?”).

Корупція. Переважна більшість опитаних у кожній з національно-етнічних груп визнали проблему корупції надзвичайно або певною мірою актуальною, що є свідченням її особливої гостроти. Найбільш корумпованими в АР Крим, за оцінками кримчан, є сфери земельних відносин, медичного обслуговування, відносини громадян з представниками ДАІ, освіта; найменш корумпованими – процедури отримання українського громадянства.

Привертає увагу та обставина, що кримські татари частіше, ніж представники інших національно-етнічних груп, стикалися з фактами корупції, насамперед – під час вирішення земельних питань та у відносинах з органами влади. Певні відмінності в рівні особистого знайомства з випадками корупції спостерігаються й між представниками конфесійно-церковних груп. (діаграма “Чи відомо Вам особисто...?”, с.38).

Мовні проблеми. Проблема обмежень у використанні російської мови оцінюється жителями Криму практично так само, як і проблема корупції. Найменш актуальною проблемою для жителів АРК виглядає обмеження у використанні української мови – її визнали “надзвичайно актуальною” лише 2,4% опитаних, тоді як понад половина вважають, що такої проблеми немає зовсім.

Примітно, що з цієї думкою згодні більшість українців, а їх відносна більшість вважають, що в регіоні “надзвичайно актуальною” є проблема обмежень у використанні російської мови. “Надзвичайно актуальною” проблему обмежень у використанні української мови вважають лише 3,8% українців.

Натомість кримські татари визначають обмеження у використанні кримськотатарської мови як другу за актуальністю проблему в регіоні (після корупції): її відзначили 30,6% представників цієї групи, тоді як 12,4% – вважають дуже актуальною проблему обмежень у використанні російської мови.

Досить примітно також, що кримські татари в оцінках мовних проблем демонструють набагато більше розуміння мовних потреб етнічних росіян, ніж етнічні росіяни – розуміння мовних потреб кримських татар.

Так, якщо серед кримських татар проблему обмежень у використанні російської мови вважають актуальною (надзвичайно чи певною мірою) 43% опитаних, то серед росіян проблему обмежень у використанні кримськотатарської мови – 6%¹.

Серед конфесійно-церковних груп обмеження у використанні російської мови, напруженість міжнаціональних і міжконфесійних відносин порівняно більш актуальними вважають вірні УПЦ; обмеження у використанні кримськотатарської мови – послідовники ісламу.

Головні потреби жителів Криму. Як свідчать дані, наведені в таблиці “Оцінка важливості окремих можливостей” (с.39), для кримчан найбільш важливим є наступне (середній бал за п’ятибальною шкалою не нижче 4,5):

- забезпечення економічної стабільності у Криму;
- забезпечення міжнаціонального миру у Криму²;
- недопущення перетворення Криму на зону збройного конфлікту;
- можливість отримати хорошу роботу у Криму;
- можливість спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою;
- недопущення вступу України до НАТО;
- можливість отримати хорошу роботу в Україні.

В оцінках важливості потреб спостерігаються певні відмінності між національно-етнічними та віковими групами.

Так, кримські татари та українці нижче, ніж росіяни, оцінюють важливість таких потреб, як приєднання Криму до Росії, приєднання України до Союзу Росії і Білорусі, недопущення вступу України до НАТО, більша автономія АР Крим від України, а також можливість отримання громадянства іншої держави. Кримські татари значно вище, ніж росіяни, і вище, ніж українці, оцінюють можливості отримати хорошу роботу та хорошу освіту за кордоном.

Чим молодші респонденти, тим вище вони оцінюють можливість отримати хорошу освіту в зарубіжних вузах та хорошу роботу за кордоном, і нижче – не допустити вступу України до НАТО, домогтися приєднання України до Союзу Росії і Білорусі та приєднання Криму до Росії.

¹ Причинами такого ставлення з боку кримських татар може бути як краще розуміння соціокультурних проблем інших етносів, зумовлене власною історичною долею, так і те, що серед представників цієї національної групи 9,1% вважають російську мову рідною, а 20,8% – користуються нею в побуті.

² Привертає увагу високий відсоток тих, хто відзначив важливість забезпечення міжнаціонального миру, – при тому, що у Криму напружені міжнаціональні відносини визнали найбільш актуальною проблемою лише 16,4% опитаних.

Наскільки актуальними для АР Крим є наведені проблеми?
% опитаних

		ВІК (АР Крим)					КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невірничі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Корупція	Надзвичайно актуальна	47,4	46,8	52,3	49,2	47,1	50,9	33,6	53,1	50,8	44,1	42,6	50,8	51,1
	Певною мірою актуальна	30,2	34,6	32,4	31,7	30,1	29,3	26,6	33,0	31,6	33,4	33,3	31,4	32,6
	Малоактуальна	7,4	7,8	5,8	6,6	7,4	5,4	22,7	1,3	7,3	6,5	9,3	6,1	2,7
	Проблеми взагалі не існують	2,8	2,8	2,0	3,7	2,3	3,0	4,2	0,5	2,5	3,0	3,5	2,1	1,9
	Важко відповісти	12,2	8,0	7,5	8,8	13,1	11,4	12,9	12,1	7,8	13,0	11,3	9,6	11,7
Обмеження у використанні російської мови	Надзвичайно актуальна	45,0	45,7	51,4	48,4	50,3	61,3	24,8	6,3	49,8	48,5	40,4	57,9	12,4
	Певною мірою актуальна	31,7	33,6	30,9	30,5	30,8	23,9	37,4	28,5	33,6	32,9	34,3	30,0	30,6
	Малоактуальна	12,8	13,4	10,5	10,3	10,1	8,5	24,1	36,5	9,1	10,2	14,7	6,6	31,1
	Проблеми взагалі не існують	6,1	5,6	4,6	6,5	4,2	2,8	10,5	19,1	5,0	3,9	7,2	2,6	17,8
	Важко відповісти	4,4	1,7	2,6	4,3	4,6	3,5	3,2	9,6	2,5	4,5	3,4	2,9	8,1
Напруженість у міжнаціональних взаємовідносинах	Надзвичайно актуальна	16,7	14,7	17,2	18,0	17,8	23,2	14,7	9,6	16,3	15,6	18,5	15,8	17,7
	Певною мірою актуальна	39,9	43,9	45,4	41,6	38,7	41,2	26,3	57,7	41,3	41,9	38,3	42,2	48,2
	Малоактуальна	25,8	25,9	25,4	23,7	24,3	19,0	30,2	21,4	28,0	23,4	24,4	26,2	20,5
	Проблеми взагалі не існують	7,4	9,2	6,8	8,7	8,0	9,3	21,8	5,3	6,6	7,8	9,4	7,5	7,0
	Важко відповісти	10,2	6,3	5,2	8,0	11,2	7,3	7,0	6,0	7,8	11,3	9,4	8,3	6,6
Напруженість у відносинах між прихильниками різних релігій	Надзвичайно актуальна	8,4	7,7	8,7	9,0	8,8	13,2	7,0	3,8	7,9	7,7	9,6	8,4	6,4
	Певною мірою актуальна	21,0	19,1	22,1	20,7	21,9	25,3	21,3	20,6	20,6	19,0	22,8	19,8	21,6
	Малоактуальна	27,7	29,3	28,4	27,1	26,6	25,1	19,2	33,7	30,3	25,2	26,4	28,0	30,7
	Проблеми взагалі не існують	30,2	34,5	31,9	33,2	31,9	26,4	38,5	36,4	31,6	35,0	32,6	32,3	32,9
	Важко відповісти	12,7	9,4	8,9	10,0	10,8	10,0	14,0	5,5	9,6	13,1	8,6	11,5	8,4
Обмеження у використанні кримськотатарської мови	Надзвичайно актуальна	6,0	5,2	5,6	4,3	3,5	1,4	3,8	31,2	3,1	5,1	3,4	1,6	30,6
	Певною мірою актуальна	9,1	9,5	9,0	8,0	7,8	4,6	8,0	39,9	6,3	9,1	8,0	4,4	35,0
	Малоактуальна	21,6	21,2	25,9	24,4	22,2	15,0	18,9	15,1	26,1	24,5	26,4	22,7	14,0
	Проблеми взагалі не існують	44,7	45,3	39,7	43,9	44,6	53,8	32,9	10,6	46,5	41,1	42,2	49,3	15,4
	Важко відповісти	18,6	18,8	19,8	19,4	21,9	25,2	36,4	3,2	18,0	20,2	20,0	22,0	5,0
Обмеження у використанні української мови	Надзвичайно актуальна	2,5	2,0	1,7	2,3	3,2	1,6	2,5	0,5	2,5	3,2	3,8	1,6	2,9
	Певною мірою актуальна	8,5	7,7	8,0	8,2	6,1	4,9	13,3	4,0	7,4	10,2	11,2	5,7	6,8
	Малоактуальна	22,8	25,1	26,4	25,2	25,1	17,9	21,4	18,7	30,6	20,2	25,9	24,5	20,9
	Проблеми взагалі не існують	57,2	58,9	57,8	56,8	56,5	66,3	47,4	67,2	53,5	58,1	51,0	61,0	58,3
	Важко відповісти	9,0	6,3	6,1	7,5	9,1	9,3	15,4	9,6	6,0	8,3	8,1	7,2	11,1

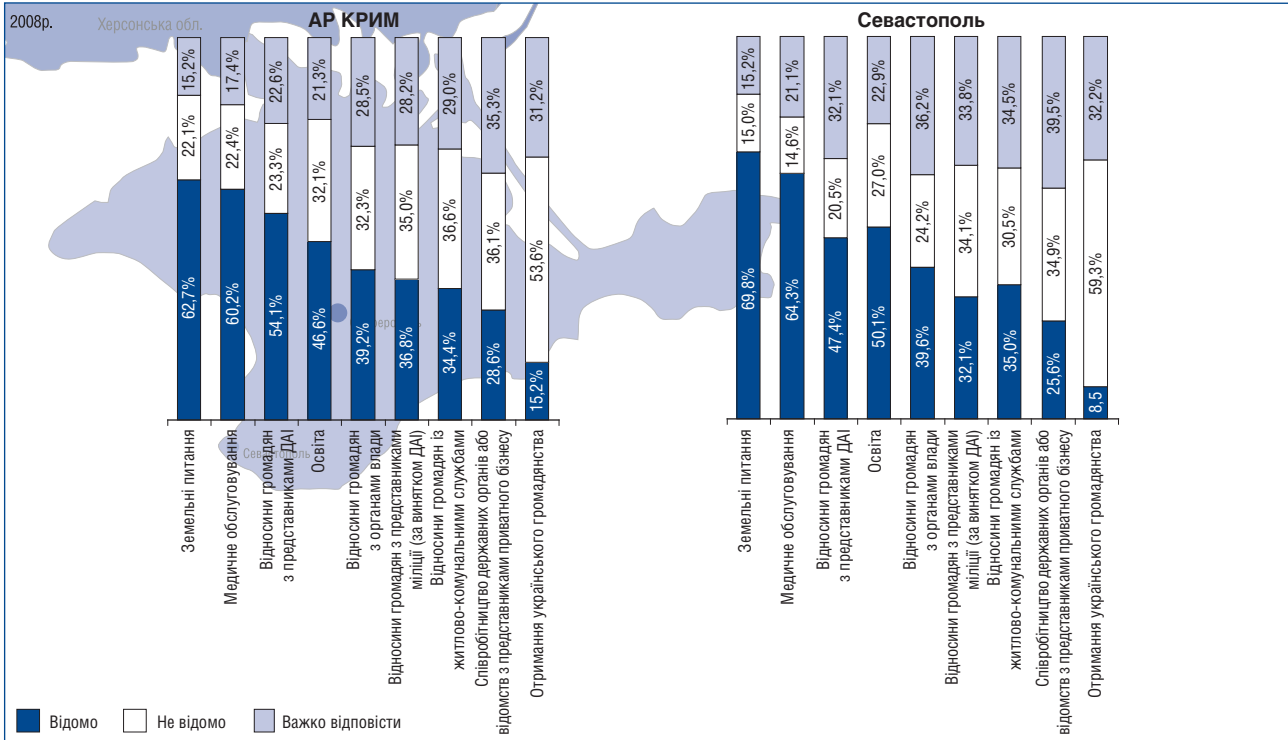
Таким чином, найбільш актуальними для жителів АР Крим є соціально-економічні проблеми і проблеми у відносинах громадян з представниками влади (корупція). З-поміж гуманітарних проблем найбільш актуальною вважається проблема обмеження у використанні російської мови.

Проблеми напруженості в міжнаціональних і міжконфесійних відносинах, хоч і не віднесені безпосередньо до найбільш актуальних, проте також перебувають у центрі суспільної уваги.

Головні потреби кримчан полягають переважно у внутрішньоукраїнській площині. Серед кримчан існує запит на забезпечення у Криму

суспільно-політичної та соціально-економічної стабільності, створення комфортного соціально-культурного середовища. За умови (або мірою) задоволення цих потреб (та/або зміни позицій кримчан, зокрема, стосовно НАТО) прагнення приєднання Криму до Росії чи набуття ним повної державної незалежності можуть поступово втрачати актуальність.

Можна припустити, що соціально-економічні проблеми, а також корупція та обмеження у використанні російської мови можуть бути тими чинниками, що суттєво впливають на ставлення жителів Криму як до центральної і місцевої влади, так і до Української держави в цілому.

Чи відомо Вам особисто про випадки корупції в наведених сферах?
 % опитаних

		ВІК (АР Крим)					СТАТЬ (АР Крим)		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Чоловіки	Жінки	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Земельні питання	Відомо	58,2	65,2	66,6	64,7	60,9	64,7	61,0	64,7	49,3	76,1	64,4	57,4	59,7	63,1	71,0
	Не відомо	23,9	22,3	20,5	19,9	22,9	21,1	22,8	23,0	40,6	12,6	18,7	26,9	26,1	20,3	17,4
	Важко відповісти	17,9	12,5	12,9	15,4	16,2	14,2	16,2	12,3	10,1	11,3	16,9	15,7	14,2	16,6	11,6
Медичне обслуговування	Відомо	56,2	60,5	62,5	62,2	60,5	59,0	61,1	62,7	55,9	56,2	64,7	51,8	58,5	61,9	57,2
	Не відомо	23,6	22,6	23,2	20,9	21,4	24,4	20,7	23,8	35,0	29,5	15,9	29,9	25,3	19,4	28,3
	Важко відповісти	20,2	16,9	14,3	16,9	18,1	16,6	18,2	13,5	9,1	14,3	19,4	18,3	16,2	18,7	14,5
Відносини громадян з представниками ДАІ	Відомо	54,3	56,3	60,3	54,4	47,3	60,3	49,1	52,0	43,0	58,4	56,4	52,1	50,2	55,5	58,0
	Не відомо	22,2	22,0	21,7	23,2	26,7	20,4	25,7	29,5	35,0	23,4	19,0	24,9	28,4	20,8	23,4
	Важко відповісти	23,5	21,7	18,0	22,4	26,0	19,3	25,2	18,5	22,0	18,2	24,6	23,0	21,4	23,7	18,6
Освіта	Відомо	51,5	47,2	48,8	46,0	40,0	46,6	46,6	47,5	48,8	49,9	49,9	39,1	43,6	47,3	47,7
	Не відомо	26,8	33,6	33,8	33,0	34,3	33,9	30,6	34,4	35,9	30,7	27,4	39,0	36,4	30,1	33,9
	Важко відповісти	21,7	19,2	17,4	21,0	25,7	19,5	22,8	18,1	15,3	19,4	22,7	21,9	20,0	22,6	18,4
Відносини громадян з органами влади	Відомо	36,1	41,2	43,7	41,3	35,8	42,6	36,4	40,0	30,5	59,2	35,9	41,7	37,7	37,8	53,2
	Не відомо	33,9	31,5	31,4	30,4	33,3	30,7	33,6	38,2	36,5	20,4	31,1	31,9	36,3	31,3	26,0
	Важко відповісти	30,0	27,3	24,9	28,3	30,9	26,7	30,0	21,8	33,0	20,4	33,0	26,4	26,0	30,9	20,8
Відносини громадян з представниками міліції (за винятком ДАІ)	Відомо	35,1	37,5	42,2	38,7	32,4	41,7	32,8	28,8	28,3	43,7	39,1	39,1	36,7	36,0	42,5
	Не відомо	35,0	35,5	32,6	32,1	38,5	33,2	36,4	43,3	41,6	30,8	30,9	35,5	37,9	33,8	32,0
	Важко відповісти	29,9	27,0	25,2	29,2	29,1	25,1	30,8	27,9	30,1	25,5	30,0	25,4	25,4	30,2	25,5
Відносини громадян із житлово-комунальними службами	Відомо	30,9	33,6	39,4	37,4	32,3	35,4	33,6	31,0	35,5	36,0	34,6	36,3	34,1	33,8	36,6
	Не відомо	38,3	37,2	36,5	34,5	35,9	37,3	35,9	40,5	40,4	40,6	33,3	38,2	39,5	34,9	40,9
	Важко відповісти	30,8	29,2	24,1	28,1	31,8	27,3	30,5	28,5	24,1	23,4	32,1	25,5	26,4	31,3	22,5
Співробітництво державних органів або відомств з представниками приватного бізнесу	Відомо	28,2	28,5	32,5	29,9	25,1	30,0	27,4	30,0	24,5	33,5	27,5	29,3	25,2	29,2	33,4
	Не відомо	34,8	37,4	34,4	35,9	38,1	36,3	36,0	39,6	38,8	34,5	32,0	40,9	40,8	33,8	36,0
	Важко відповісти	37,0	34,1	33,1	34,2	36,8	33,7	36,6	30,4	36,7	32,0	40,5	29,8	34,0	37,0	30,6
Отримання українського громадянства	Відомо	14,7	15,4	15,7	17,3	13,5	16,1	14,5	12,3	12,6	39,3	14,6	13,4	13,2	12,3	36,9
	Не відомо	51,8	55,1	56,0	52,3	53,4	54,8	52,6	58,2	53,1	32,5	53,6	54,9	56,9	54,9	36,5
	Важко відповісти	33,5	29,5	28,3	30,4	33,1	29,1	32,9	29,5	34,3	28,2	31,8	31,7	29,9	32,8	26,6

Оцінка важливості окремих можливостей*, середній бал								
Кримські татари		Росіяни		Українці				
1	Забезпечити економічну стабільність у Криму	4,85	1	Забезпечити економічну стабільність у Криму	4,89	1	Забезпечити економічну стабільність у Криму	4,72
2	Мати можливість отримати хорошу роботу у Криму	4,81	2	Не допустити, щоб Крим став зоною збройного конфлікту	4,88	2	Забезпечити міжнаціональний мир у Криму	4,72
3	Забезпечити міжнаціональний мир у Криму	4,80	3	Забезпечити міжнаціональний мир у Криму	4,87	3	Не допустити, щоб Крим став зоною збройного конфлікту	4,70
4	Не допустити, щоб Крим став зоною збройного конфлікту	4,76	4	Мати можливість отримати хорошу роботу у Криму	4,83	4	Мати можливість отримати хорошу роботу у Криму	4,67
5	Спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою	4,73	5	Спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою	4,81	5	Спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою	4,57
6	Мати можливість отримати хорошу роботу в Україні	4,56	6	Не допустити вступу України до НАТО	4,78	6	Не допустити вступу України до НАТО	4,51
7	Отримати хорошу роботу за кордоном	4,54	7	Домогтися вступу України до Союзу Росії та Білорусі	4,67	7	Мати можливість отримати хорошу роботу в Україні	4,50
8	Мати можливість отримати освіту за кордоном	4,52	8	Мати можливість отримати хорошу роботу в Україні	4,52	8	Мати можливість отримати освіту в Україні	4,42
9	Мати можливість отримати освіту в Україні	4,50	9	Домогтися приєднання Криму до Росії	4,50	9	Мати можливість більшого впливу на політику, органи влади	4,40
10	Мати можливість більшого впливу на політику, органи влади	4,41	10	Мати можливість отримати освіту в Україні	4,48	10	Домогтися вступу України до Союзу Росії та Білорусі	4,35
11	Мати можливість отримати друге громадянство	4,02	11	Мати можливість більшого впливу на політику, органи влади	4,48	11	Отримати хорошу роботу за кордоном	4,24
12	Домогтися більшої автономії Криму	3,78	12	Домогтися більшої автономії Криму	4,47	12	Мати можливість отримати освіту за кордоном	4,18
13	Не допустити вступу України до НАТО	3,41	13	Мати можливість отримати друге громадянство	4,39	13	Домогтися більшої автономії Криму	4,17
14	Домогтися повної державної незалежності Криму	3,36	14	Отримати хорошу роботу за кордоном	4,11	14	Мати можливість отримати друге громадянство	4,12
15	Домогтися вступу України до Союзу Росії та Білорусі	3,12	15	Мати можливість отримати освіту за кордоном	4,03	15	Домогтися приєднання Криму до Росії	3,94
16	Домогтися приєднання Криму до Росії	2,44	16	Домогтися повної державної незалежності Криму	3,97	16	Домогтися повної державної незалежності Криму	3,66

	КРИМ	ВІК (АР Крим)					СТАТЬ (АР Крим)		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)				
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Чоловіки	Жінки	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невизнач.
Забезпечити економічну стабільність в АР Крим	4,82	4,79	4,82	4,83	4,84	4,83	4,80	4,84	4,90	4,68	4,93	4,80	4,79
Забезпечити міжнаціональний мир в АР Крим	4,80	4,77	4,79	4,81	4,83	4,80	4,77	4,82	4,87	4,74	4,86	4,77	4,78
Не допустити, щоб АР Крим стала зоною збройного конфлікту	4,80	4,78	4,80	4,80	4,81	4,80	4,77	4,82	4,86	4,65	4,8	4,79	4,78
Мати можливість самому або своїм дітям отримати хорошу роботу в АР Крим	4,76	4,75	4,77	4,77	4,79	4,75	4,74	4,78	4,81	4,65	4,94	4,77	4,70
Спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою	4,71	4,72	4,72	4,70	4,68	4,72	4,69	4,72	4,77	4,42	4,87	4,67	4,74
Не допустити вступу України до НАТО	4,57	4,47	4,52	4,56	4,62	4,71	4,51	4,64	4,82	4,49	2,96	4,64	4,6
Мати можливість самому або своїм дітям отримати хорошу роботу в Україні	4,50	4,48	4,49	4,53	4,52	4,49	4,46	4,53	4,47	4,58	4,57	4,49	4,51
Мати можливість самому або своїм дітям отримувати освіту у вузах України	4,45	4,44	4,45	4,46	4,46	4,42	4,40	4,48	4,30	4,48	4,52	4,48	4,45
Мати можливість більше впливати на політику, органи влади	4,44	4,42	4,44	4,47	4,49	4,40	4,43	4,45	4,43	4,33	4,40	4,48	4,39
Домогтися вступу України до Союзу Росії і Білорусі	4,43	4,34	4,36	4,44	4,45	4,55	4,36	4,49	4,74	4,30	2,80	4,51	4,41
Домогтися більшої автономії АР Крим від України	4,31	4,28	4,24	4,32	4,33	4,35	4,28	4,32	4,38	4,18	3,67	4,39	4,25
Мати можливість крім українського громадянства, отримати громадянство іншої держави	4,27	4,31	4,38	4,27	4,29	4,15	4,23	4,31	4,27	4,19	3,87	4,38	4,15
Мати можливість самому або своїм дітям отримати хорошу роботу за кордоном	4,17	4,34	4,23	4,20	4,10	3,99	4,18	4,17	3,82	4,25	4,59	4,19	4,28
Домогтися приєднання АР Крим до Росії	4,15	4,05	4,08	4,15	4,15	4,29	4,07	4,21	4,55	4,01	1,96	4,26	4,13
Мати можливість самому або своїм дітям отримувати освіту в зарубіжних вузах	4,10	4,25	4,14	4,12	4,05	3,94	4,09	4,11	3,75	4,09	4,62	4,11	4,22
Домогтися повної державної незалежності АР Крим	3,82	3,82	3,75	3,80	3,85	3,84	3,76	3,87	3,80	4,04	2,98	3,94	3,73

*За п'ятибальною шкалою, де "1" означає "зовсім не важливо", а "5" – "дуже важливо".

3.2. ОРГАНИ ВЛАДИ УКРАЇНИ ТА АР КРИМ: СТАВЛЕННЯ, ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Дані опитування свідчать, що більшість жителів АРК критично налаштовані як до інститутів та органів влади України, так і до органів влади автономії, однак їх ставлення до перших є більш негативним.

Центральна влада. Більшість кримчан повністю не підтримують діяльність Президента України В.Ющенка, Прем'єр-міністра Ю.Тимошенка, Уряду, Верховної Ради України та її Голови А.Яценюка³.

Найбільш критичне ставлення до центральної влади та її представників демонструють росіяни (рівень невідтримки дій серед них коливається від 65% щодо А.Яценюка до 80,2% щодо В.Ющенка). Серед українців цей діапазон становить 56-70,8%. Водночас, серед кримських татар ставлення до центральної влади є дещо більш позитивним.

Місцева влада. Відносна більшість кримчан повністю не підтримують і діяльність місцевої влади та її керівників – Верховної Ради АР Крим, Ради міністрів, Голови Ради міністрів В.Плакіди, Голови Верховної Ради А.Гриценка⁴.

³ Відповідно: 74%, 66,8%, 64,1%, 63,5%, 59,8%. Соціологічне дослідження проводилося до відставки А.Яценюка з посади Голови Верховної Ради України.

⁴ Відповідно: 46,7%, 45,6%, 42%, 40,1%.

Понад половина – не підтримують діяльність також Представництва Президента України в АР Крим і Представника Президента України. Можна припустити, що негативне ставлення до цього органу та його керівника як провідників президентської політики в автономії є певною мірою проекцією ставлення до самого Президента.

Відповідальність влади. Відповідальність за економічні та політичні проблеми в Криму відносна більшість (38,7%) кримчан покладають насамперед на Президента України. Удвічі менше (19,2%) жителів Криму вважають найбільш відповідальним Парламент автономії; 13,6% – Парламент України; 7,3% – Уряд України; 4,8% – Уряд АР Крим.

Серед представників національно-етнічних груп росіяни дещо більшу відповідальність покладають на Президента України, українці – на Парламент автономії.

Оцінка ефективності влади. Більшість (54,8-70,4%) кримчан цілком негативно оцінюють результати діяльності **української державної влади** в усіх сферах – економіки, соціальної політики, внутрішньої і міжнародної політики, міжнаціональних відносин, оборони, освіти та культури⁵.

Так само негативно більшість або відносна більшість жителів Криму оцінюють результати діяльності **кримської влади**.

Характер оцінок діяльності центральної влади різними національно-етнічними групами відрізняються так само, як і в питанні підтримки дій владних інститутів. Найбільш критичними є росіяни, дещо менш критичними – українці, ще менш критичними – кримські татари. При цьому, такий розподіл відповідей є характерним для оцінок політики в усіх без винятку сферах.

Отже, ставлення кримчан до державної влади і влади АР Крим є загалом негативним. Дії жодного інституту центральної та/або місцевої влади, жодного з керівників цих інститутів не користуються значимою підтримкою кримчан; результати цих дій не отримали переважно позитивних оцінок. Найбільшу відповідальність за економічні та політичні проблеми в Криму його жителі покладають насамперед на Президента України та Парламент АР Крим.

Оцінки діяльності органів влади представниками домінуючих національно-етнічних груп дещо різняться. Так, діяльність центральної влади українці оцінюють дещо краще, ніж росіяни, а кримські татари – краще, ніж перші і другі.

Така диференціація на фоні загального негативного ставлення до влади може пояснюватися, з одного боку, неприйняттям більшістю кримчан (насамперед – етнічними росіянами) центральної влади на чолі з Президентом як “ідеологічно чужої”, з іншого – певними очікуваннями кримських татар вирішення проблем свого народу, пов’язаними як з центральною, так і з місцевою владою.

3.3. ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ, ПОЛІТИЧНІ УПОДОБАННЯ, СТАВЛЕННЯ ДО ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Громадсько-політичне життя у Криму має помітні відмінності від інших регіонів України. Найбільш виразно вони виявляються у специфічному характері

ідеологічних уподобань і політичних симпатій жителів автономії, зумовленому їх соціально-демографічними та соціально-культурними особливостями. Іншою характерною рисою є наявність в автономії впливових громадсько-політичних структур, створених за національною ознакою (насамперед – Меджлису кримсько-татарського народу та проросійських громадських організацій), що відбиває специфіку міжнаціональної ситуації в Криму.

Ідеологічні орієнтації. Відносна більшість (29,9%) жителів АР Крим засвідчили, що не орієнтуються в ідеологічних течіях. Кожен шостий вважає, що жодна з найбільш поширених у країні ідеологій не відповідає його переконанням. Примітно, що більше тих, хто не зміг визначитися, – серед молоді.

З названих у переліку ідеологій найбільше прихильників серед кримчан здобула комуністична – 11,7%. Натомість, найменшою популярністю користуються націоналістична, християнсько-демократична та ліберальна (діаграма “*Яка ідеологія найбільше відповідає Вашим переконанням?*”).

У всіх національно-етнічних групах відносно більшість (близько третини) складають ті, хто не орієнтується в ідеологічних течіях. Водночас, серед росіян розподіл ідеологічних симпатій приблизно відповідає загальнокримському, з дещо більшою часткою прихильників комуністичної ідеології (14,2%). Серед українців – дещо менше прихильників комуністичної ідеології (9,8%), більше – національно-демократичної (7,3%). Серед кримських татар домінуючою є ісламістська ідеологія (34,4%), на другому місці – національно-демократична (5,2%).

За конфесійно-церковною ознакою, серед вірних УПЦ найбільш популярними ідеологіями є комуністична, соціал-демократична та соціалістична, серед вірних УПЦ-КП – комуністична та національно-демократична, серед мусульман – ісламістська, а також (із значним відривом) національно-демократична. Однак, відносна більшість представників кожної з цих груп не орієнтуються в ідеологічних течіях або не змогли визначити свої ідеологічні переконання.

Представники старших вікових груп демонструють вищий рівень симпатії до комуністичної ідеології, тоді як серед молоді більше тих, хто не орієнтуються в ідеологічних течіях.

Політичні уподобання. Серед загальноукраїнських політичних партій і блоків найбільшою довірою жителів Криму користуються Партія регіонів (26%) і КПУ (9,7%).

Помітну довіру, яка дає шанси подолати тривідсотковий бар’єр на виборах в АР Крим, мають також БЮТ, Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція”, Партія “Руський блок”, Блок Литвина, Блок НУНС.

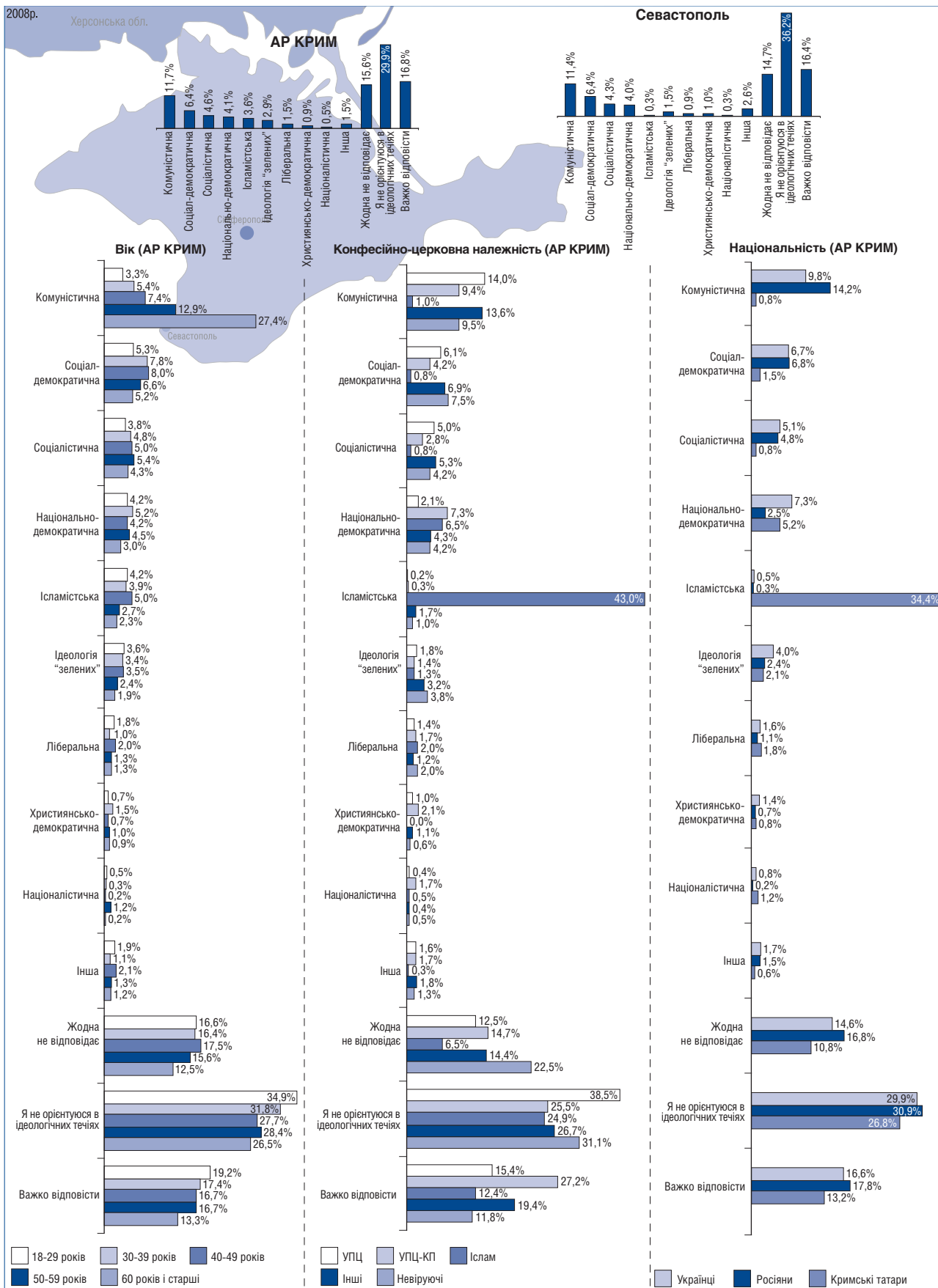
Водночас, сьогодні практично не користуються підтримкою в Криму такі в недалекому минулому активні на теренах автономії партії, як Народно-демократична партія, Народний Рух України, Партія “Союз” (діаграма “*Яким з наведених політичних партій...?*”, с.43).

Політичні симпатії домінуючих національно-етнічних груп різняться. Серед росіян вони є дуже подібними до загальнокримських: 29,8% довіряють

⁵ Тут і далі сфери політики наведені в порядку зменшення відсотка громадян, які обрали варіант відповіді “негативно”.

Яка ідеологія найбільше відповідає Вашим переконанням?
% опитаних

Партії регіонів, 11% – КПУ. Серед українців перші дві позиції посідають ті самі політичні сили, водночас, значно більшою довірою українців, порівняно з росіянами, користуються БЮТ і НУНС.

Політичні симпатії кримських татар принципово відрізняються від симпатій українців і росіян. Серед них перше місце за рівнем довіри посідає БЮТ (27,4%), друге – НУНС (14,2%), тоді як загальнокримським лідерам симпатій – Партії регіонів та КПУ, довіряють відповідно 4,9% та 2% кримських татар.

Серед вірних УПЦ найбільшою довірою користуються Партія регіонів, КПУ і Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція”, серед вірних УПЦ-КП – Партія регіонів, КПУ та БЮТ; серед прихильників ісламу – БЮТ і НУНС.

Підтримка кримськими росіянами (меншою мірою – українцями), таких партій, як КПУ, Партія регіонів, Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція”, цілком логічно кореспондується з їх більшою прихильністю до лівої ідеології (КПУ, Блок Наталії Вітренко “Народна опозиція”) та/або проросійськими орієнтаціями (Партія регіонів). Прихильність певної частини українців до національно-демократичної ідеології пояснює їх симпатії до БЮТ чи НУНС. **Тому їх політичний вибір можна вважати переважно ідеологічно мотивованим.**

Співвідношення ідеологічних орієнтацій і політичних уподобань кримських татар має свої особливості. У кримськотатарському середовищі очевидно домінує прихильність до ісламської ідеології. Проте, політичні симпатії кримських татар (це також підтверджує розподіл політичних симпатій прихильників ісламу) – переважно на боці БЮТ та дещо меншою мірою – НУНС. Ці політичні сили не мають до ісламської ідеології ніякого відношення, проте, традиційно намагаються заручитись у Криму підтримкою кримськотатарського населення та виявляють готовність виступати захисниками його інтересів⁶. **Тому логічно припустити, що політичний вибір кримських татар має скоріше ситуативно обумовлений прагматичний характер.**

Зі збільшенням віку респондентів зростає рівень їх довіри до КПУ, дещо зростає – до Партії регіонів. Натомість серед представників молодшої і середньої вікових груп помітно більше, ніж у старших вікових групах, тих, хто не довіряють жодній політичній силі.

Ставлення до громадських організацій. Більшість (64%) кримчан або зовсім не довіряють громадським організаціям, що діють на теренах автономії, або не змогли відповісти на це питання. Порівняно високою довірою кримчан з-поміж кримських громадських організацій користуються Російська громада Криму (16,6%) (діаграма “Яким з наведених кримських громадських організацій...?”, с.44).

Серед росіян більшою довірою користуються проросійські організації – Російська громада Криму і Народний фронт “Севастополь – Крим – Росія”; серед кримських татар – Меджлис кримськотатарського народу і (хоча меншою мірою) громадська організація “Азатлик”.

Привертає увагу той факт, що серед українців найбільшою довірою також користуються проросійські організації – Російська громада Криму, Народний фронт “Севастополь – Крим – Росія”, Конгрес російських громад Криму.

Симпатії вірних УПЦ і УПЦ-КП до кримських громадських організацій практично не відрізняються: найбільш популярними серед них є Російська громада Криму та Народний фронт “Севастополь – Крим – Росія”. Серед прихильників ісламу половина найбільшою мірою довіряють Меджлису кримськотатарського народу, 8,5% – громадській організації “Азатлик”.

Серед молодих людей дещо менше, порівняно з іншими віковими групами, прихильників проросійських громадських організацій, за рахунок більшої частки тих, хто не довіряє жодній громадській організації.

Таким чином, більшість жителів автономії не вважають себе прихильниками жодної з поширених у країні ідеологій. Ті кримчани, які визначилися ідеологічно, віддають перевагу лівим і лівоцентристським ідеологіям.

З політичних партій і блоків найбільшу популярність в автономії мають ті, що перебувають в активній опозиції до діючої української влади, насамперед, до Президента України, найменшою – ті, що у свідомості кримчан пов’язуються з владою.

Примітно, що низький рівень підтримки діяльності кримської влади і, насамперед, Верховної Ради Криму, де в більшості перебуває Блок “За Януковича”, не заважає Партії регіонів мати найвищий рейтинг в автономії. Можна припустити, що причиною цього є те, що в цій партії та її лідері кримчани бачать найбільш реальну та послідовну альтернативу політичному курсу, який здійснюється нинішньою владою.

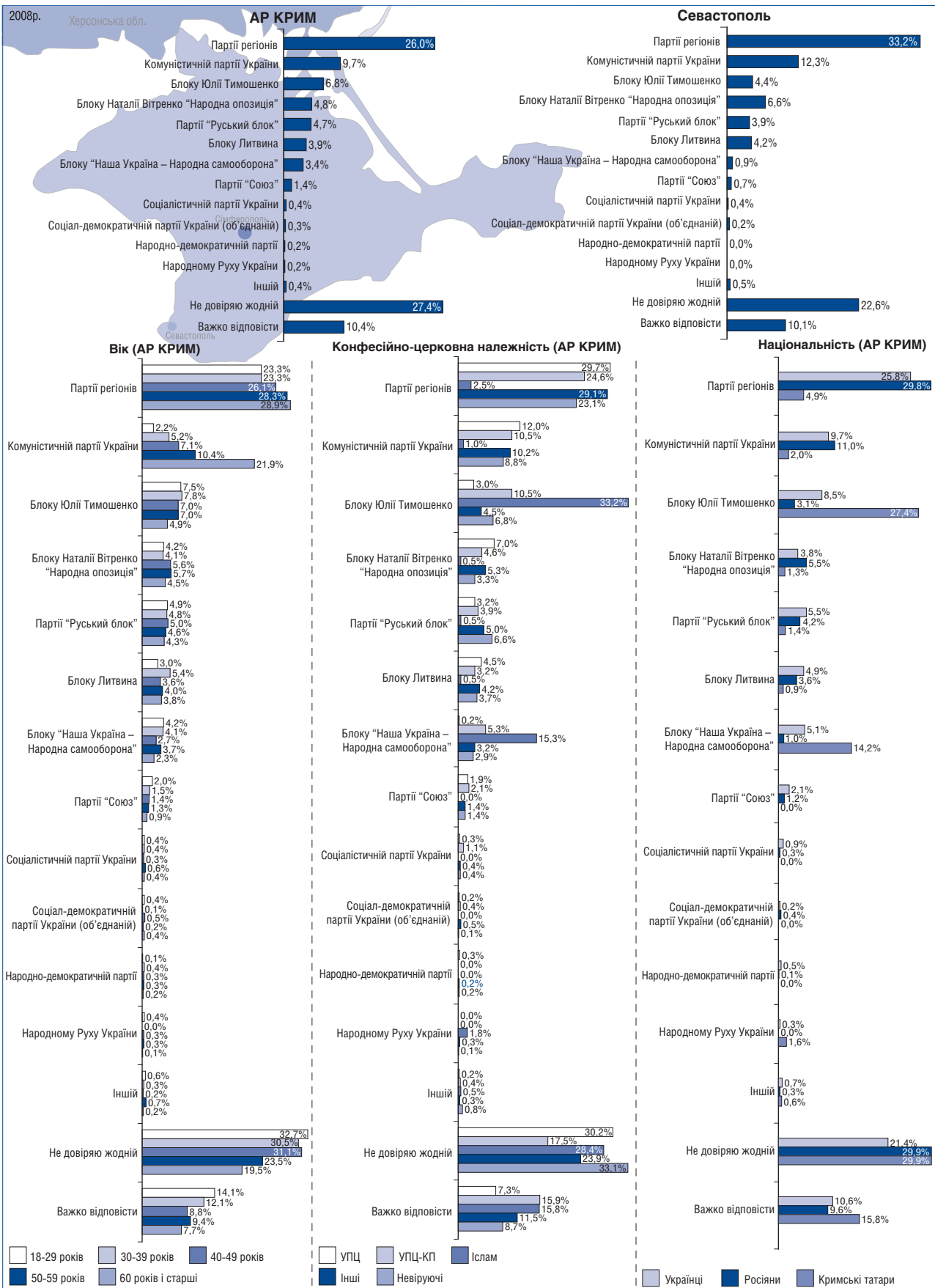
Водночас, слід звернути увагу на те, що ідеологічні орієнтації і політичні симпатії кримських татар суттєво відрізняються від орієнтацій і росіян, і українців, які проживають у Криму. Вища довіра кримських татар до провладних політичних сил (БЮТ і НУНС), ґрунтується не на ідеологічних уподобаннях і не лише на традиціях підтримки чи сучасних домовленостях, але й на розумінні того, що вирішувати питання кримськотатарського народу з Партією регіонів чи, особливо, КПУ, в разі набуття ними статусу владних, буде набагато складніше.

Більшість кримчан або не довіряють кримським громадським організаціям, або не можуть визначитися у ставленні до них. Ставлення українців до кримських громадських організацій збігається зі ставленням до них росіян: обидві групи довіряють переважно одним і тим самим організаціям проросійської орієнтації. Довіра кримських татар до Меджлису кримськотатарського народу є значно вищою, ніж довіра до нього українців і росіян. Причина полягає в тому, що Меджлис є, по суті, органом кримськотатарського самоврядування, в якому значна частина представників цього народу бачить інструмент захисту своїх інтересів.

⁶ У партійній системі України немає партій ісламського спрямування, які були б конкурентними і сприймалися кримськими татарами. Зареєстрована в 1997р. Партія мусульман України, за даними Міністерства юстиції України, перебуває у стані ліквідації згідно з рішенням V з’їзду партії від 17 грудня 2005р., проте навіть у часи своєї найвищої активності через різні причини вона не змогла стати представником інтересів усієї мусульманської спільноти країни. Слід також зазначити, що партії релігійного спрямування у принципі не користуються достатньою підтримкою громадян України.

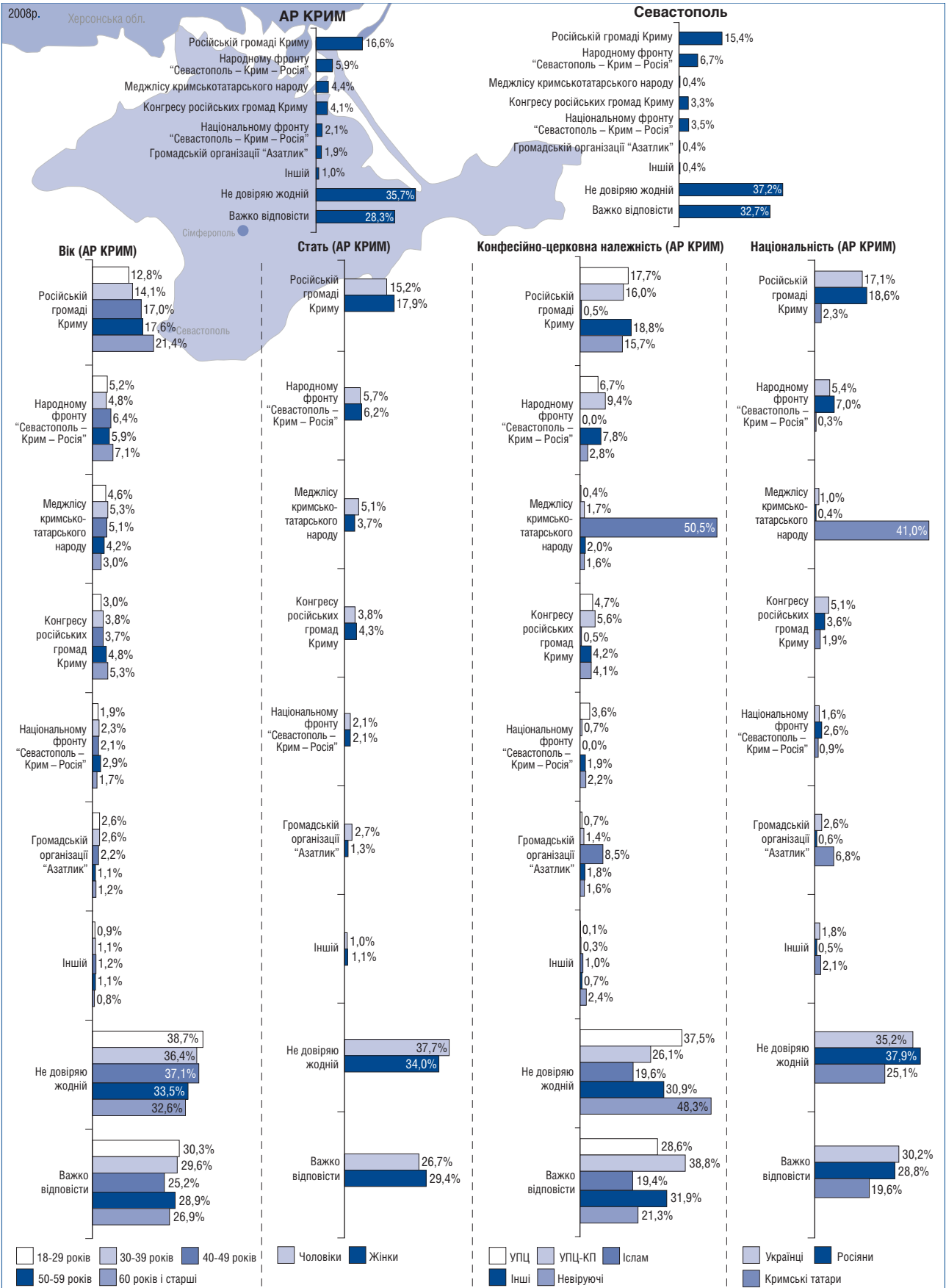

Яким з наведених політичних партій і блоків Ви довіряєте найбільшою мірою?
% опитаних

Яким з наведених кримських громадських організацій Ви довіряєте найбільшою мірою?
% опитаних

ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ЖИТЕЛЯМИ КРИМУ					
	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ	
Чи підтримуєте Ви діяльність...?¹ <ul style="list-style-type: none"> • Президента України В.Ющенка • Верховної Ради України • Уряду України • Голови Верховної Ради України А.Яценюка • Прем'єр-міністра України Ю.Тимошенка 	Не підтримую (67,1%) Підтримую (21,1%) Баланс ² (-46,0%)	Не підтримую (92,7%) ... Підтримую (3,0%) Баланс (-89,7%)	Не підтримую (85,7%) Підтримую (9,8%) Баланс (-75,9%)	Не підтримую (87,6%) Підтримую (7,1%) Баланс (-80,5%)	
	Не підтримую (72,0%) Підтримую (11,5%) Баланс (-60,5%)	Не підтримую (86,5%) Підтримую (3,6%) Баланс (-82,9%)	Не підтримую (80,5%) Підтримую (9,9%) Баланс (-70,6%)	Не підтримую (82,7%) Підтримую (6,6%) Баланс (-76,1%)	Не підтримую (82,8%) Підтримую (6,4%) Баланс (-76,4%)
	Не підтримую (70,2%) Підтримую (11,9%) Баланс (-58,3%)	Не підтримую (87,0%) Підтримую (3,1%) Баланс (-83,9%)	Не підтримую (79,5%) Підтримую (10,9%) Баланс (-68,6%)	Не підтримую (77,1%) Підтримую (8,3%) Баланс (-68,8%)	Не підтримую (78,9%) Підтримую (12,1%) Баланс (-66,8%)
	Не підтримую (64,8%) Підтримую (15,8%) Баланс (-49,0%)	Не підтримую (81,2%) Підтримую (4,7%) Баланс (-76,5%)	Не підтримую (73,6%) Підтримую (12,4%) Баланс (-61,2%)	Не підтримую (76,4%) Підтримую (15,5%) Баланс (-60,9%)	Не підтримую (78,9%) Підтримую (12,1%) Баланс (-66,8%)
	Не підтримую (50,8%) Підтримую (37,4%) Баланс (-13,4%)	Не підтримую (84,6%) ... Підтримую (6,6%) Баланс (-78,0%)	Не підтримую (76,4%) Підтримую (15,5%) Баланс (-60,9%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (18,3%) Баланс (-45,7%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (15,0%) Баланс (-49,0%)
	Не підтримую (62,6%) Підтримую (14,7%) Баланс (-47,9%)	Не підтримую (65,3%) Підтримую (12,7%) Баланс (-52,6%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (18,3%) Баланс (-45,7%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (15,0%) Баланс (-49,0%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (15,0%) Баланс (-49,0%)
Чи підтримуєте Ви діяльність...?³ <ul style="list-style-type: none"> • Верховної Ради АР Крим • Ради міністрів АР Крим 	Не підтримую (62,6%) Підтримую (14,7%) Баланс (-47,9%)	Не підтримую (65,3%) Підтримую (12,7%) Баланс (-52,6%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (18,3%) Баланс (-45,7%)	Не підтримую (64,0%) Підтримую (15,0%) Баланс (-49,0%)	
	Не підтримую (64,5%) Підтримую (11,5%) Баланс (-53%)	Не підтримую (67,5%) Підтримую (10,3%) Баланс (-57,2%)	Не підтримую (65,3%) Підтримую (16,7%) Баланс (-48,6%)	Не підтримую (66,2%) Підтримую (12,6%) Баланс (-53,6%)	Не підтримую (66,2%) Підтримую (12,6%) Баланс (-53,6%)

¹ У цьому питанні варіант відповіді "підтримую" складається із суми відповідей "підтримую" і "скоріше підтримую"; варіант відповіді "не підтримую" і "скоріше не підтримую".

² Тут і далі баланс обчислюється як різниця між часткою тих, хто відповідає ствердно на питання, і часткою тих, хто відповідає заперечно.

³ У цьому питанні варіант відповіді "підтримую" складається із суми відповідей "підтримую" і "скоріше підтримую"; варіант відповіді "не підтримую" і "скоріше не підтримую".

	Кримські татари	Росіяни	Українці	ЗАГАЛОМ У КРИМУ
<ul style="list-style-type: none"> Представництва Президента України в АР Крим 	Не підтримую (63,7%) Підтримую (11,5%) Баланс (-52,2%)	Не підтримую (76,2%) Підтримую (3,9%) Баланс (-72,3%)	Не підтримую (67,3%) Підтримую (12,7%) Баланс (-54,6%)	Не підтримую (71,9%) Підтримую (7,7%) Баланс (-64,2%)
<ul style="list-style-type: none"> Голови Верховної Ради АР Крим А.Гриценка 	Не підтримую (61,6%) Підтримую (10,2%) Баланс (-51,4%)	Не підтримую (59,8%) Підтримую (15,9%) Баланс (-43,9%)	Не підтримую (59,3%) Підтримую (18,5%) Баланс (-40,8%)	Не підтримую (59,2%) Підтримую (16,5%) Баланс (-42,7%)
<ul style="list-style-type: none"> Голови Ради міністрів АР Крим В.Плакіді 	Не підтримую (58,8%) Підтримую (8,9%) Баланс (-49,9%)	Не підтримую (58,9%) Підтримую (13,7%) Баланс (-45,2%)	Не підтримую (59,2%) Підтримую (14,7%) Баланс (-44,5%)	Не підтримую (58,7%) Підтримую (13,7%) Баланс (-45,0%)
Хто несе найбільшу відповідальність за економічні та політичні проблеми Криму?				
<ul style="list-style-type: none"> Президент України 	33,2%	42,2%	33,7%	38,7%
<ul style="list-style-type: none"> Верховна Рада АР Крим 	18,6%	17,5%	24,0%	19,2%
<ul style="list-style-type: none"> Верховна Рада України 	11,0%	13,7%	13,8%	13,6%
<ul style="list-style-type: none"> Уряд України 	6,7%	7,2%	7,5%	7,3%
<ul style="list-style-type: none"> Рада міністрів АР Крим 	4,0%	4,1%	5,9%	4,8%
Як би Ви оцінили результати діяльності державної влади України в таких сферах?⁴				
<ul style="list-style-type: none"> Внутрішня політика 	Негативно (72,4%) Позитивно (16,6%) Баланс (-55,8%)	Негативно (90,9%) Позитивно (3,3%) Баланс (-87,6%)	Негативно (79,1%) Позитивно (12,9%) Баланс (-66,2%)	Негативно (85,1%) Позитивно (8,1%) Баланс (-77,0%)
<ul style="list-style-type: none"> Міжнародна політика 	Негативно (63,4%) Позитивно (21,3%) Баланс (-42,1%)	Негативно (87,8%) Позитивно (4,4%) Баланс (-83,4%)	Негативно (77,7%) Позитивно (13,3%) Баланс (-64,4%)	Негативно (82,2%) Позитивно (8,9%) Баланс (-73,3%)
<ul style="list-style-type: none"> Оборона 	Негативно (62,3%) Позитивно (18,5%) Баланс (-43,8%)	Негативно (83,0%) Позитивно (4,8%) Баланс (-78,2%)	Негативно (71,4%) Позитивно (13,1%) Баланс (-58,3%)	Негативно (77,0%) Позитивно (9,1%) Баланс (-67,9%)
<ul style="list-style-type: none"> Економіка 	Негативно (79,8%) ... Позитивно (8,2%) Баланс (-71,6%)	Негативно (92,2%) ... Позитивно (2,2%) Баланс (-90,0%)	Негативно (83,6%) ... Позитивно (7,8%) Баланс (-75,8%)	Негативно (88,1%) ... Позитивно (4,9%) Баланс (-83,2%)

<ul style="list-style-type: none"> Соціальна політика 	<p>Негативно (87,1%) Негативно (5,1%) Баланс (-82,0%)</p> <p>Негативно (76,6%) Позитивно (12,4%) Баланс (-64,2%)</p>	<p>Негативно (82,2%) Позитивно (8,5%) Баланс (-73,7%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> Освіта і культура 	<p>Негативно (82,5%) Позитивно (8,6%) Баланс (-73,9%)</p> <p>Негативно (70,6%) Позитивно (19,9%) Баланс (-50,7%)</p>	<p>Негативно (76,7%) Позитивно (13,7%) Баланс (-63,0%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> Міжнародні відносини 	<p>Негативно (87,1%) Позитивно (3,8%) Баланс (-83,3%)</p> <p>Негативно (76,6%) Позитивно (9,8%) Баланс (-66,8%)</p>	<p>Негативно (82,6%) Позитивно (6,8%) Баланс (-75,8%)</p>
<p>Як би Ви оцінили результати діяльності республіканської влади АР Крим у таких сферах?</p>		
<ul style="list-style-type: none"> Внутрішня політика 	<p>Негативно (77,1%) Позитивно (10,1%) Баланс (-67,0%)</p> <p>Негативно (74,8%) Позитивно (14,9%) Баланс (-59,9%)</p>	<p>Негативно (75,8%) Позитивно (12,2%) Баланс (-63,6%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> Економіка 	<p>Негативно (79,8%) Позитивно (9,2%) Баланс (-70,6%)</p> <p>Негативно (81,3%) Позитивно (10,5%) Баланс (-70,8%)</p>	<p>Негативно (83,9%) Позитивно (7,3%) Баланс (-76,6%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> Соціальна політика 	<p>Негативно (75,0%) Позитивно (11,8%) Баланс (-63,2%)</p> <p>Негативно (79,5%) Позитивно (6,5%) Баланс (-73,0%)</p>	<p>Негативно (77,2%) Позитивно (9,1%) Баланс (-68,1%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> Освіта і культура 	<p>Негативно (66,4%) Позитивно (20,7%) Баланс (-45,7%)</p> <p>Негативно (71,8%) Позитивно (12,7%) Баланс (-59,1%)</p>	<p>Негативно (69,0%) Позитивно (16,4%) Баланс (-52,6%)</p>
<ul style="list-style-type: none"> Міжнародні відносини 	<p>Негативно (76,7%) Позитивно (11,2%) Баланс (-65,5%)</p> <p>Негативно (75,8%) Позитивно (10,3%) Баланс (-65,5%)</p>	<p>Негативно (75,8%) Позитивно (11,1%) Баланс (-64,7%)</p>

4 У цьому питанні варіант відповіді "позитивно" і "скоріше позитивно", варіант відповіді "негативно" – із "негативно" і "скоріше негативно".

4. ВИСНОВКИ

Найчисельнішими (домінуючими) національно-етнічними групами у Криму є росіяни, українці і кримські татари, причому росіяни становлять більшість населення автономії, а росіяни та українці разом – абсолютну більшість. Взаємовідносини цих трьох груп визначають особливості кримської суспільно-політичної ситуації, а настрої і громадська думка двох перших – домінують на загальнокримському рівні¹.

У регіоні домінує російська мова як мова побутового спілкування абсолютної більшості його жителів, у т.ч. – абсолютної більшості росіян та українців. Саме вона, а не державна українська, є мовою міжнаціонального спілкування в автономії.

Більшість кримчан, у т.ч. переважна більшість росіян і відносна більшість українців, відносять себе до російської культурної традиції. Натомість абсолютна більшість кримських татар вважають себе послідовниками кримськотатарської культурної традиції. Відносна більшість кримчан, у т.ч. відносна більшість росіян та українців вважають, що російська культурна традиція переважатиме у Криму і в майбутньому. Відносна більшість кримських татар прогнозують переважання своєї національної традиції.

Характерно, що кожна з національних культурних традицій – українська, російська, кримськотатарська – має більше число тих, хто себе до неї відносить, ніж тих, хто вважає, що вона переважатиме у Криму через 20-25 років, причому така картина тією чи іншою мірою спостерігається в кожній з національно-етнічних груп. З усіх згаданих у доповіді культурних традицій лише загальноєвропейська має більше число тих, хто прогнозує її переважання в майбутньому, ніж тих, хто сьогодні вважає себе її послідовником.

Більшість кримчан вважають себе віруючими людьми, хоча значна їх частина не відносять себе до жодної конфесії. Лише серед кримських татар більшість ідентифікують себе з конкретною конфесією – ісламом. Серед українців і росіян ті, хто визначився зі своєю конфесійною та церковною належністю, становлять меншість. У релігійному просторі Криму домінують православ'я та іслам. Більшість православних (як росіян, так і українців) належать до УПЦ. Релігійна ситуація в Криму значною мірою визначається відносинами між вірними цієї церкви і мусульманами².

Існує кореляція між національною і релігійною належністю, причому її природність визнають більшість представників усіх національних груп. Найбільш виразною вона є у кримських татар, що можна пояснити більшою соціальною орієнтованістю ісламу, практичним отожденням у ньому суспільства і спільноти вірних (умми).

Громадська думка жителів Криму виявляє симптоми поступового відчуження кримчан від Української держави. За останні два роки майже вдвічі зменшилася частка тих, хто вважає Україну своєю Батьківщиною (хоча вони все ще складають відносну більшість), і вперше за останні роки опинилися в меншості ті, хто вважає себе патріотами України. Найменша частка і тих, хто вважає Україну Батьківщиною, і тих, хто назвав себе патріотом, – серед росіян.

Ставлення до українського громадянства у переважній більшості кримчан є суто прагматичним.

Лише меншість демонструють ціннісне ставлення – позитивне (пишаються українським громадянством) чи негативне (вважають це громадянство прикрою необхідністю). Близько половини кримчан погодилися б змінити українське громадянство на інше (абсолютна більшість цієї групи змінили б його на російське). Найбільшою мірою схильні до зміни громадянства росіяни, найменшою – кримські татари.

Переважна більшість кримчан підтримують і впровадження в Україні подвійного громадянства, причому більшість з них обрали б другим так само російське громадянство. Очевидно, воно сприймається як засіб краще забезпечити свої соціально-економічні потреби, розширити коло своїх можливостей.

Зовнішньополітичні орієнтації більшості кримчан, з одного боку, відбивають набір стереотипів, частина з яких лишилася з часів СРСР, а частина активно формується сьогодні російськими ЗМІ: сприйняття Заходу як потенційного ворога, НАТО – як агресивного блоку, Росії – як центру майбутньої інтеграції пострадянського простору, що розглядається як безумовне благо.

З іншого боку, ці стереотипи живляться нездатністю української влади (як центральної, так і місцевої, кримської) забезпечити належний рівень добробуту жителів автономії, створити умови для забезпечення їх основних потреб, а також високим рівнем корумпованості владних структур.

Звідси переважання у громадській думці бачення відносин з Росією як пріоритетного напрямку української зовнішньої політики, несприйняття вступу України до ЄС і НАТО, підтримка її приєднання до Союзу Росії і Білорусі. Слід, однак, зазначити, що в зовнішньополітичних орієнтаціях домінуючих національно-етнічних груп Криму існують суттєві відмінності. Антизахідні настрої найбільшою мірою притаманні росіянам і найменшою – кримським татарам. Українці в цьому аспекті тяжіють до росіян, хоча загалом їх ставлення до зазначених зовнішньополітичних перспектив виглядає більш пріоритетним: серед них менше прихильників пріоритетних відносин з Росією і водночас – менше противників вступу до ЄС і НАТО.

Для більшості кримчан (у т.ч. більшості росіян та українців) жителі Росії є більш близькими за характером, звичаями і традиціями, ніж жителі інших регіонів України, і найближчими з-поміж жителів інших країн.

Найменшу соціальну дистанцію взаємно демонструють українці та росіяни Криму. Водночас соціальна дистанція цих обох груп і кримських татар є більшою, ніж між ними та жителями південних, східних і центральних регіонів України, а також жителями Росії. Примітно, що кримські татари демонструють вищий ступінь соціальної близькості до українців і росіян, ніж ті до них. Крім того, кримські татари оцінюють відносини між собою та українцями і росіянами як менш напружені, порівняно з оцінками цих відносин останніми.

Існують значні розбіжності в думках між українцями та росіянами, з одного боку, і кримськими татарами, з іншого, щодо забезпечення прав національних і мовних груп. З точки зору

¹ Ця обставина значною мірою нівелює позицію кримських татар при розгляді результатів загальнокримських досліджень.

² Важливим чинником релігійної ситуації у Криму є також певні внутрішні процеси в мусульманському середовищі, зокрема поширення в ньому нетрадиційних для Криму ісламських течій.

більшості українців і росіян, найкраще забезпечені права кримськотатарського та україномовного населення, найгірше – російськомовного, з точки зору кримських татар, найкраще забезпечені права україномовного та російськомовного населення, найгірше – кримськотатарського.

Більшість кримчан, як і більшість представників кожної з домінуючих національно-етнічних груп Криму, тією чи іншою мірою визнають, що в автономії існують проблеми в міжнаціональних відносинах. Кожна національно-етнічна група відзначає вищий рівень напруженості у відносинах між кримськими татарами і росіянами та між кримськими татарами і українцями, ніж між українцями і росіянами. Водночас, загалом рівень цієї напруженості визначається як порівняно невисокий.

Переважає більшість кримчан і більшість у кожній з національно-етнічних груп не стикалися особисто з випадками дискримінації за національною ознакою, хоча серед кримських татар частка тих, хто з цим стикався, є значно більшою, ніж серед українців і росіян.

Існують дуже значні розбіжності між національно-етнічними групами в думках щодо того, чи існує в Криму дискримінація кримських татар та інших депортованих народів. Якщо більшість кримських татар тією чи іншою мірою визнає її наявність, то більшість українців і росіян – заперечують. Ще більшими є розбіжності у ставленні до прагнень кримських татар до надання їм статусу корінного народу України та офіційного визнання Меджлису їх повноважним представницьким органом.

Загалом слов'янська спільнота Криму (і найбільшою мірою – росіяни) демонструє нездатність або небажання бачити проблеми репатріантів, що є сприятливим чинником для виникнення міжнаціональних конфліктів.

Утім, у кожній з національно-етнічних груп лише меншість (хоч і досить значна), прогнозує можливість ближчим часом гострого міжнаціонального конфлікту у Криму. Однак і ті, хто заперечує його можливість, не становлять більшості – через наявність великої частки тих, хто не зміг відповісти на це питання. Такий високий рівень невпевненості сам по собі свідчить про досить хиткий стан міжнаціонального миру у Криму.

Існують значні відмінності в думках щодо того, між ким може виникнути зазначений конфлікт. Якщо українці та росіяни найчастіше припускають можливість його виникнення між росіянами та українцями, з одного боку, і кримськими татарами – з іншого, то серед останніх таких є значно менше.

Причини існуючих конфліктів більшість кримчан бачать у некомпетентності чи зловмисності української влади, а також – у соціально-економічній, політичній та культурній нерівності національно-етнічних груп. При цьому, кримські татари частіше, ніж українці та росіяни, схильні бачити причини конфліктів і в некомпетентності чи зловмисності кримської влади.

Усе це характеризує міжнаціональні відносини в АР Крим як далекі від гармонійних, хоча й не критично напружені. Однак значна розбіжність думок українців і росіян, з одного боку, і кримських татар – з іншого, з принципових питань, а також вплив певних внутрішніх і зовнішніх чинників, можуть стати каталізаторами погіршення міжнаціональних відносин в автономії.

Високий рівень солідарності росіян та українців, а також високий ступінь мовної і культурної русифікованості останніх, дозволяють розглядати їх разом з росіянами як одну соціокультурну

спільноту. Виходячи з наведених фактів, можна припустити, що загальнокримська ідентичність, спільна для всіх жителів автономії, навряд чи буде сформована у ближчому майбутньому. Існують передумови формування кримської ідентичності слов'янського населення автономії. Однак, основою її буде протиставлення, з одного боку, Україні, з іншого – кримським татарам.

Релігійну ситуацію у Криму можна охарактеризувати як у цілому більш благополучну, порівняно з міжнаціональною.

Представники всіх національно-етнічних і релігійних груп Криму високо оцінюють можливості задовольняти свої релігійні потреби. Причини міжконфесійних конфліктів вони бачать переважно в позарелігійній площині – привнесенні в релігійне середовище політичних і національних суперечностей або в зіткненні економічних інтересів представників різних національностей, які прикривають свої цілі та наміри релігійними гаслами.

Серед різних інститутів, організацій та органів влади більша відповідальність за міжконфесійні конфлікти покладається найчастіше на органи влади України і Криму, а також на керівництво релігійних організацій та віруючих, які беруть участь у конфліктах, меншою мірою – на закордонні релігійні центри, державні, політичні та громадські структури. Водночас, між представниками різних національних і релігійних груп існують відмінності у визначенні ієрархії цих причин.

Серед кримчан загалом, як і серед представників домінуючих національно-етнічних і релігійних груп, переважає толерантне ставлення до релігійних організацій, що сповідують іншу віру – більшість ставляться до них позитивно або терпимо. Однак серед мусульман більше, ніж серед православних, тих, хто ставиться до іновірних організацій негативно.

Загалом релігійну ситуацію в автономії можна визначити як досить стабільну, позбавлену значних внутрішніх суперечностей, однак вразливу до впливів з інших сфер – суспільно-політичної та економічної.

Найбільш актуальними для більшості жителів Криму є соціально-економічні проблеми і проблеми відносин з владою. Серед проблем соціокультурного характеру “надзвичайно актуальною” бачиться кримчанами проблема обмежень у використанні російської мови.

Для жителів Криму найбільш важливим є: забезпечити економічну стабільність у регіоні; забезпечити міжнаціональний мир; не допустити, щоб Крим став зоною збройного конфлікту; мати можливість самому або своїм дітям отримати хорошу роботу у Криму; спілкуватися та отримувати інформацію рідною мовою; не допустити вступу України до НАТО; мати можливість самому або своїм дітям отримати хорошу роботу в Україні.

Більшість кримчан критично не підтримують інститути та органи влади як України, так і Криму. Однак існують значні відмінності у ставленні до них національно-етнічних груп. Серед українців і росіян (особливо серед останніх) рівень невідтримки української влади є вищим, ніж кримської. Кримські татари ставляться до української влади значно толерантніше, хоч і серед них переважають ті, хто її не підтримує. Однак і рівень їх невідтримки кримської влади є практично таким самим.

І серед кримчан загалом, і серед кожної з національно-етнічних груп найбільшу відповідальність за економічні та політичні проблеми Криму найчастіше покладають на Президента України. Відповідно він є “лідером” невідтримки серед інститутів та органів української влади.

Загалом, надзвичайно низький рівень підтримки діяльності українських державних і кримських місцевих органів влади та їх керівників і цілком негативна оцінка її результатів більшістю кримчан вказує на глибоке відчуження між владою і жителями автономії, що робить її суспільно-політичну стабільність надзвичайно вразливою як для внутрішніх, так і зовнішніх негативних впливів.

Відносна більшість кримчан загалом, як і представників усіх національно-етнічних груп, не орієнтуються в ідеологічних течіях. Ті, хто орієнтується, віддають перевагу здебільшого лівим і лівоцентристським ідеологіям. Найменшою популярністю користуються ліберальна, націоналістична і християнсько-демократична ідеології. При цьому, між українцями та росіянами, з одного боку, і кримськими татарами – з іншого, існують значні ідеологічні відмінності.

З політичних партій і блоків найбільшу популярність мають ті, що перебувають в активній опозиції до діючої української влади, насамперед, до Президента України. Така картина цілком корелює зі ставленням кримчан до української влади та їх оцінками її діяльності.

Характерно, що низький рівень підтримки діяльності кримської влади, насамперед, Верховної Ради Криму, де в більшості перебуває Блок “За Януковича”, не заважає Партії регіонів мати найвищий рейтинг в автономії. Можна припустити, що причиною цього є те, що в названій партії та її лідері бачать найбільш реальну та послідовну альтернативу політичному курсу, що здійснюється нинішньою українською владою.

Водночас, слід звернути увагу на те, що ідеологічні орієнтації та політичні симпатії кримських татар суттєво відрізняються від орієнтацій і росіян, і українців. Їх вища довіра до провладних політичних сил (БЮТ і НУНС), ґрунтується не лише на традиційній підтримці чи сучасних домовленостях, але й на розумінні того, що вирішувати питання кримськотатарського народу з Партією регіонів чи, особливо, КПУ, в разі набуття ними статусу владних, буде набагато складніше.

Більшість кримчан загалом, як і більшість українців та росіян, або не довіряють кримським громадським організаціям, або не можуть визначитись у ставленні до них.

Ставлення українців до кримських громадських організацій збігається зі ставленням до них росіян: обидві групи довіряють одним і тим самим організаціям проросійської орієнтації – насамперед, Російській громаді Криму. Водночас, ці організації користуються вкрай низькою довірою кримських татар. З іншого боку, Меджлис кримськотатарського народу, рівень довіри до якого кримських татар є значно вищим, ніж рівень довіри українців і росіян до проросійських організацій, практично не користується довірою слов'янського населення.

Високий рівень довіри кримських татар до Меджлису пояснюється тим, що вони бачать у ньому насамперед не громадську організацію, а орган національного самоврядування, інструмент захисту своїх інтересів.

Значні ідеологічні розбіжності та відмінності в політичних симпатіях між слов'янським населенням і кримськими татарами є додатковими факторами взаємного відчуження цих національно-етнічних спільнот.

У кримчан немає усталеного бачення бажаного статусу автономії. У своїх оцінках вони демонструють дезорієнтованість і непослідовність, подекуди підтримуючи взаємовиключні альтернативи зміни статусу Криму. При цьому, така неоднозначність оцінок є характерною фактично для всіх національно-етнічних, конфесійно-церковних і соціально-демографічних груп.

Менше чверті опитаних підтримали б лише такі варіанти майбутнього статусу Криму, які передбачають його вихід зі складу України. Водночас, більшість кримчан підтримали б збереження нинішнього статусу автономії з більш ширшими правами та повноваженнями.

Найбільш небезпечними варіантами змін адміністративного чи державного статусу Криму були б перетворення його на кримськотатарську або російську національну автономію у складі України, а також зміна його державного підпорядкування. Однак, оскільки в разі реалізації різних варіантів готовність до радикальної протидії висловлюють представники різних національно-етнічних груп, то це може стати фактором стримування від зміни статусу Криму.

Те, що понад половина кримчан і представників усіх національно-етнічних груп хотіли б збереження нинішнього статусу автономії за умови розширення її прав і повноважень, має стати орієнтиром формування державної політики стосовно Криму. Водночас, особливості громадської думки кримчан у питанні бажаного статусу автономії уможливають використання цієї проблеми зацікавленими суб'єктами як в Україні, так і за її межами.

Громадська думка жителів Севастополя принципово не відрізняється від загальнокримської. Севастопольців хвилюють переважно ті самі проблеми, що й жителів Криму загалом, збігаються їх оцінки щодо головних життєвих потреб, а також – проблем і перспектив міжнаціональних відносин в автономії.

Водночас, в окремих питаннях громадська думка жителів Севастополя має певні особливості. Так, севастопольці гірше, ніж кримчани в цілому, ставляться до української і кримської влади, серед них більш поширені проросійські настрої, що відбивається, насамперед, у більшій популярності ідей приєднання Криму до Росії чи його перетворення на російську національну автономію у складі України. Більша увага надається проблемі забезпечення прав російськомовного населення в АРК. Севастопольці демонструють більш чутливе ставлення до зовнішньополітичних питань, зокрема, до перспектив вступу України до НАТО та базування в Севастополі ЧФ РФ.

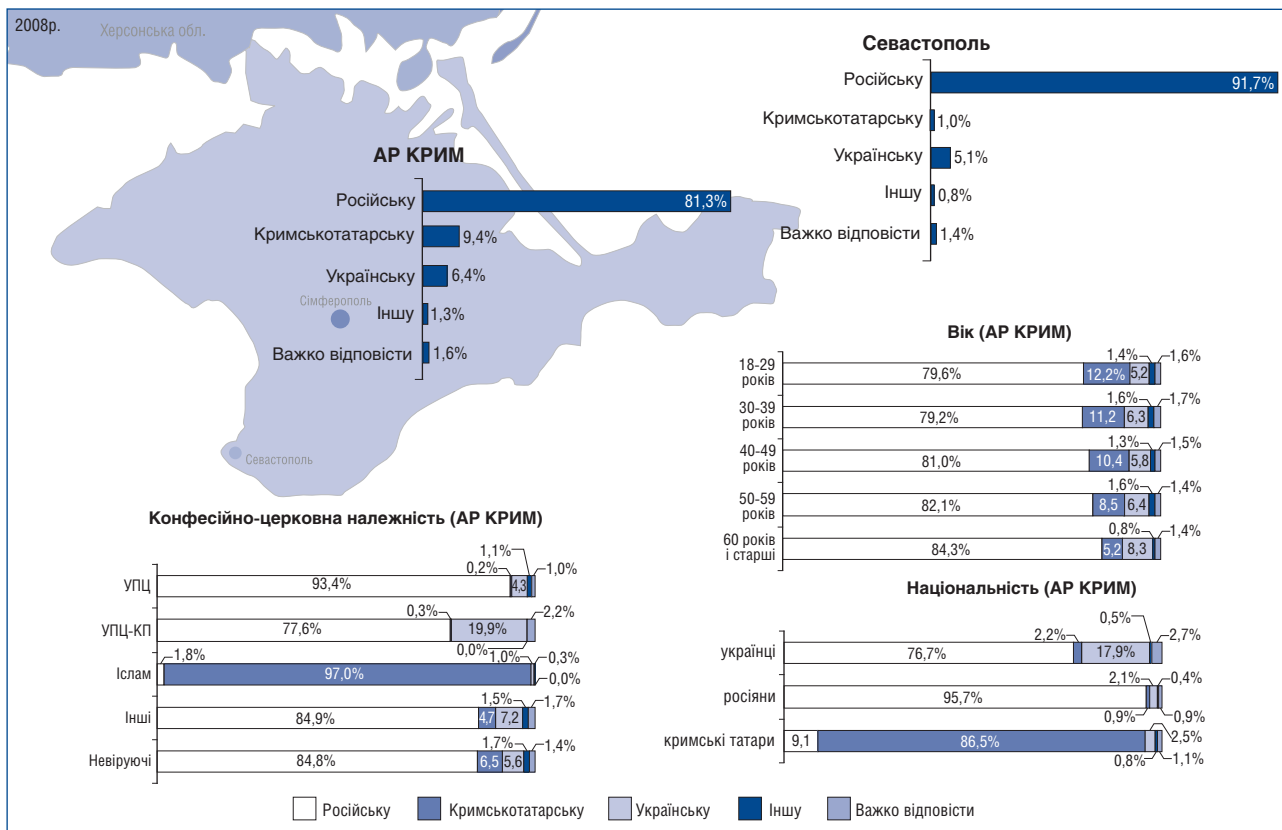
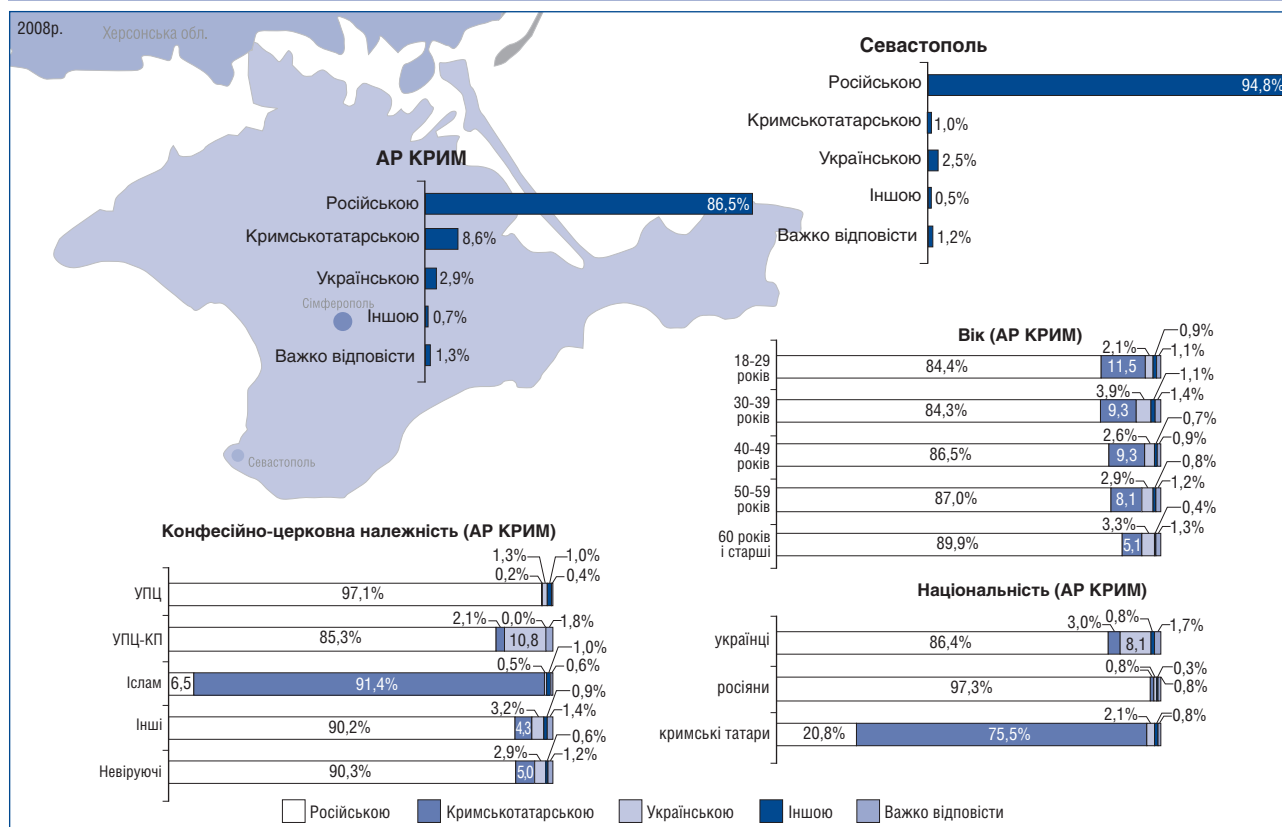
Згадані відмінності знаходять цілком логічне пояснення в особливостях національного складу населення Севастополя, його соціокультурних орієнтаціях (порівняно з Кримом, у Севастополі більше представників російської і радянської культурної традиції, менше – української та загальноєвропейської, і значно менше – кримськотатарської), а також деяких соціально-демографічних характеристиках.

У цілому, дослідження дозволяє виокремити низку проблем, які потребують поглибленого дослідження, в т.ч. з використанням якісних методів дослідження (зокрема, фокус-груп).

До цих проблем можна віднести, зокрема:

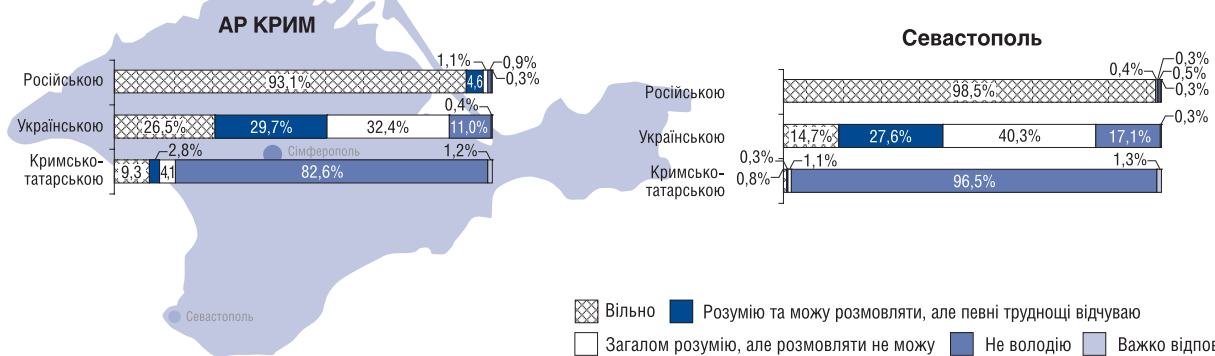
- процеси формування кримської регіональної ідентичності та її моделі;
- характер комунікацій між домінуючими національно-етнічними групами автономії;
- сценарії вирішення політико-правових проблем кримських татар та їх можливі наслідки за нинішньої міжетнічної ситуації;
- ситуація в ісламському середовищі автономії, поширення впливу нетрадиційних для Криму ісламських течій.

Дослідження цих проблем буде зроблено на другому етапі виконання проекту, кінцевою метою якого є вироблення рекомендацій із запобігання ескаляції існуючих та виникненню нових міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів у Криму ■

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
Яку мову Ви вважаєте рідною?
% опитаних

Якою мовою Ви переважно розмовляєте вдома?
% опитаних

Якою мірою Ви володієте названими мовами?
% опитаних

2008р.

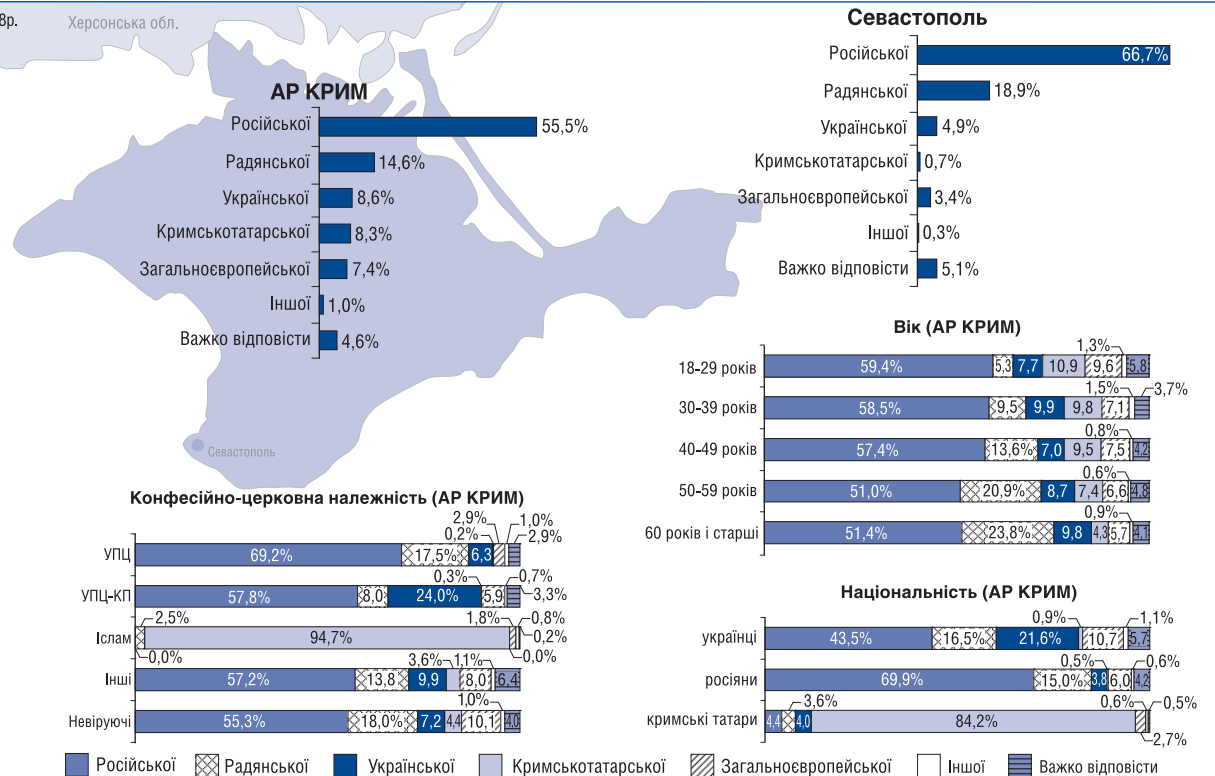

		ВІК (АР Крим)					КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Російською	Вільно	93,7	92,9	92,5	92,4	93,6	98,1	89,2	77,8	93,7	92,4	91,5	97,0	79,9
	Розумію та можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю	3,9	4,7	4,6	5,6	4,4	0,5	6,3	20,4	4,5	4,0	5,6	1,5	17,4
	Загалом розумію, але розмовляти не можу	1,4	1,0	1,1	0,8	1,0	0,2	1,4	1,8	1,1	1,2	1,5	0,5	1,6
	Не володію	0,7	1,1	1,0	1,1	0,7	0,6	2,8	0,0	0,3	2,0	1,0	0,9	0,3
Українською	Вільно	28,1	27,5	27,4	26,2	23,5	25,0	33,9	10,8	25,1	33,0	43,9	20,0	16,2
	Розумію та можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю	29,8	30,6	29,9	30,2	28,7	28,8	21,3	23,7	32,5	27,5	27,1	31,3	27,5
	Загалом розумію, але розмовляти не можу	32,5	31,2	32,2	32,8	33,2	31,7	25,2	40,3	33,5	30,6	22,2	36,3	36,6
	Не володію	9,3	10,5	9,8	10,6	14,5	14,1	19,2	25,2	8,8	8,4	6,7	12,0	18,9
Кримсько-татарською	Вільно	12,1	10,1	10,8	8,3	5,4	0,2	5,9	96,7	4,5	5,5	2,0	0,9	87,3
	Розумію та можу розмовляти, але певні труднощі відчуваю	2,7	3,8	1,8	3,2	3,0	0,6	3,5	1,3	3,5	3,7	5,1	1,4	3,8
	Загалом розумію, але розмовляти не можу	5,3	3,6	4,3	3,4	3,6	2,6	4,9	0,3	5,4	3,4	5,8	3,2	1,1
	Не володію	78,9	81,6	81,1	83,9	87,2	95,6	83,6	1,8	85,2	86,5	85,8	93,6	6,7
	Важко відповісти	1,0	0,9	2,0	1,2	0,8	1,0	2,1	0,0	1,4	0,9	1,3	0,9	1,1

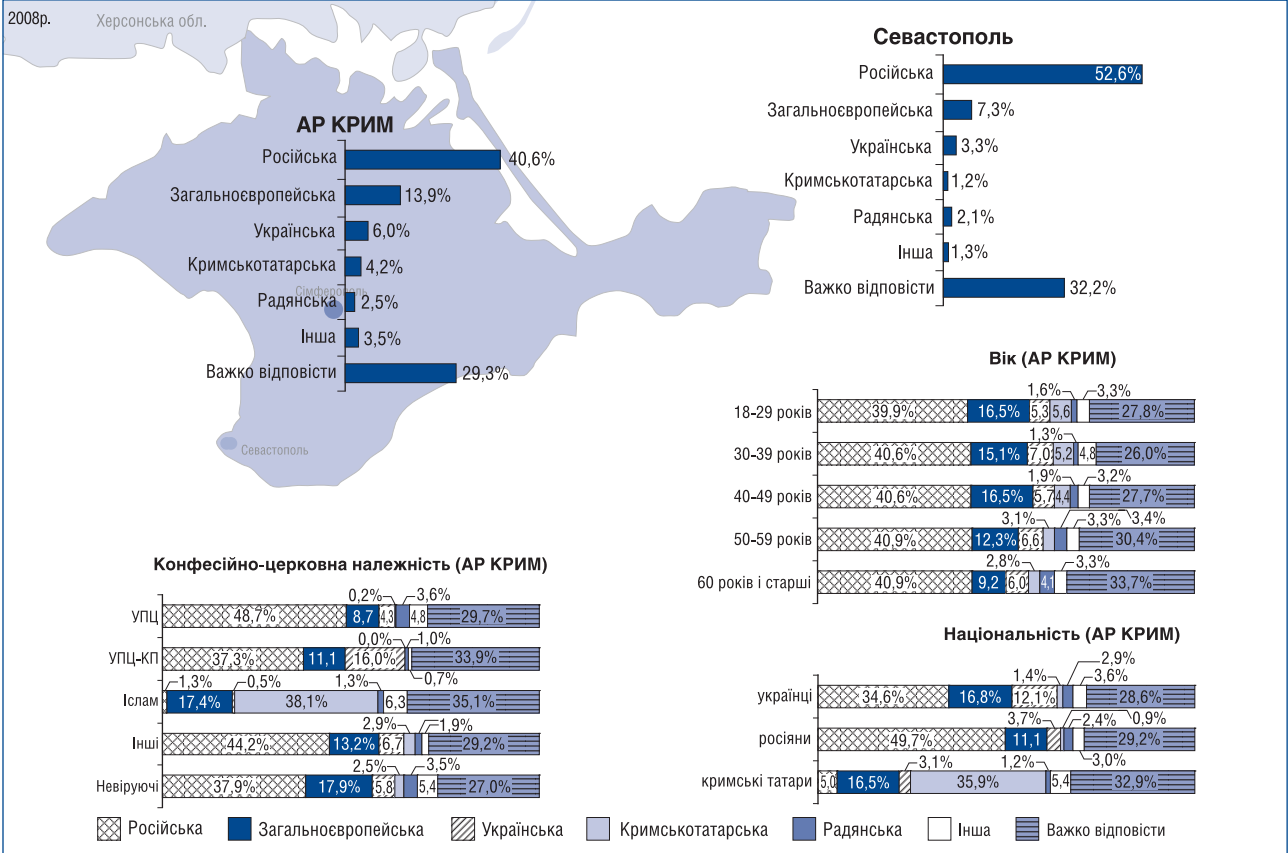
До якої культурної традиції Ви себе насамперед відносите?
% опитаних

2008р.

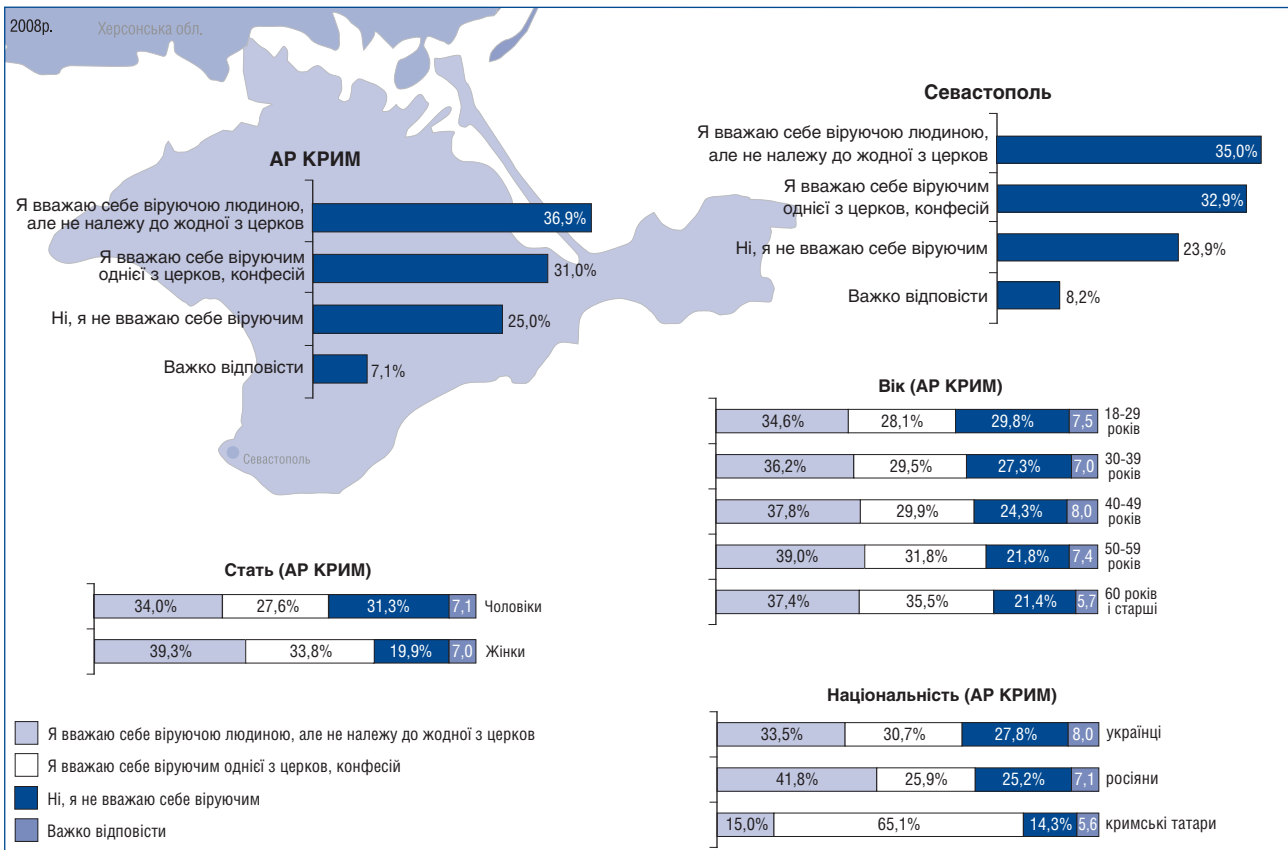
Херсонська обл.

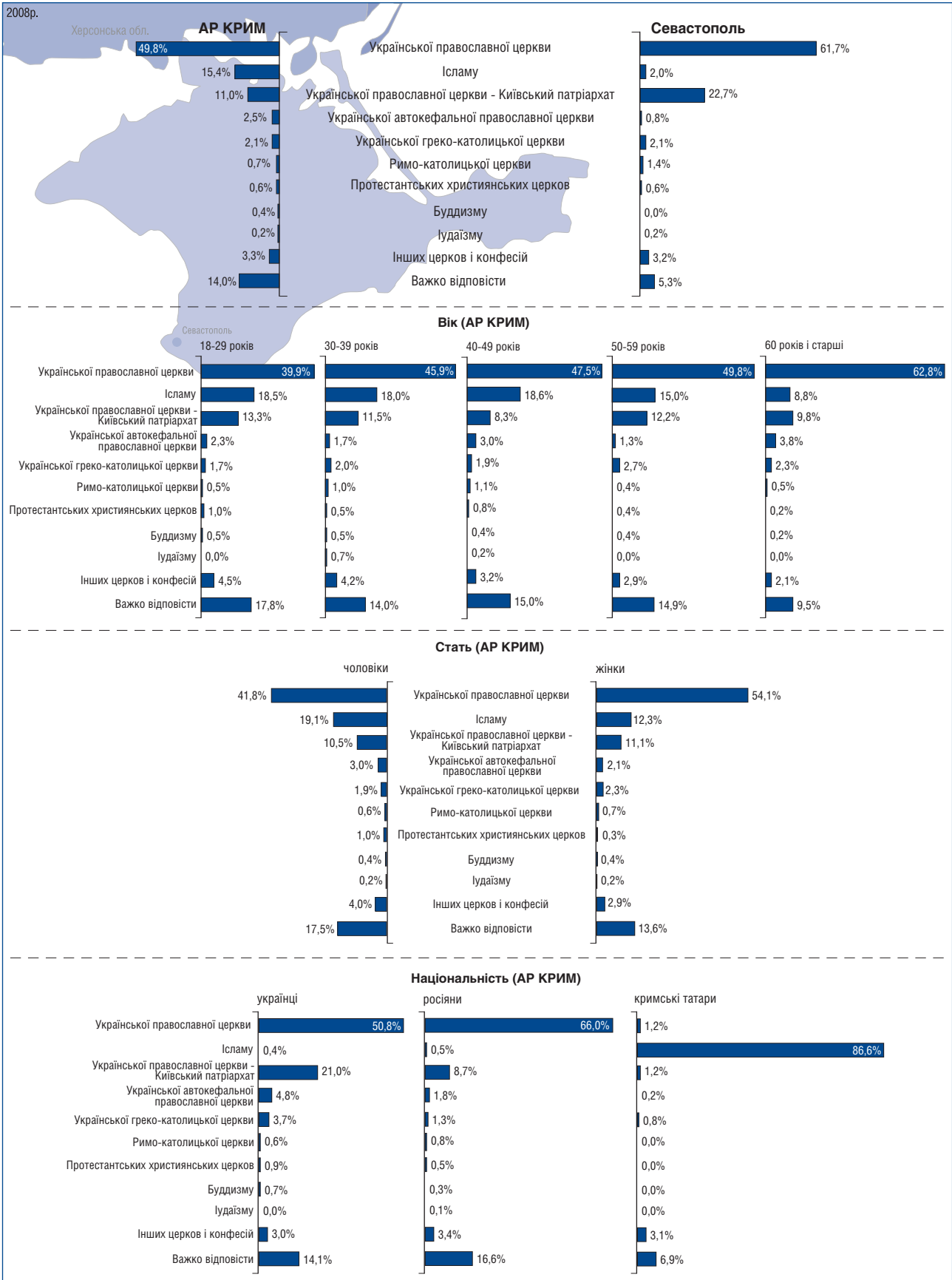
Яка культурна традиція переважатиме в АР Крим у майбутньому (через 20-25 років)?
% опитаних

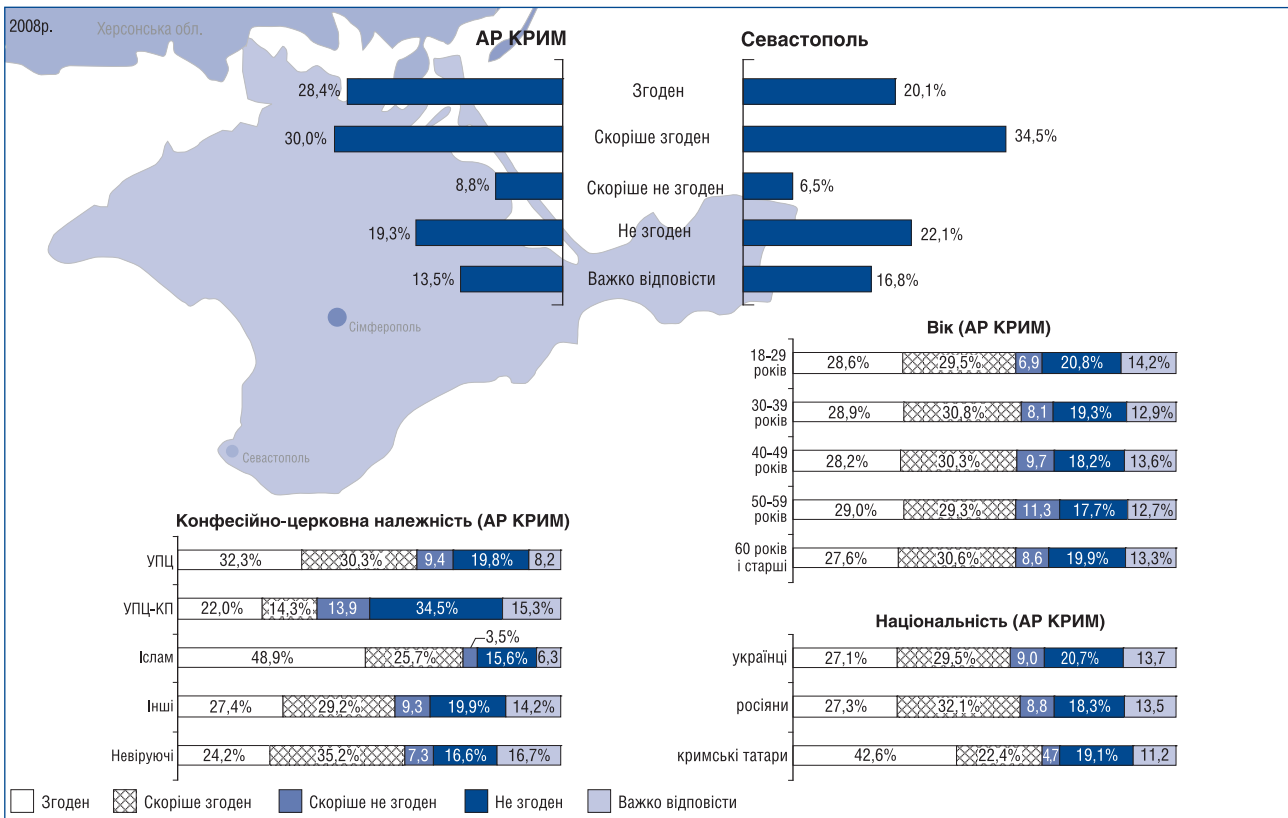
Чи належите Ви до якоїсь із церков, релігійних конфесій?
% опитаних

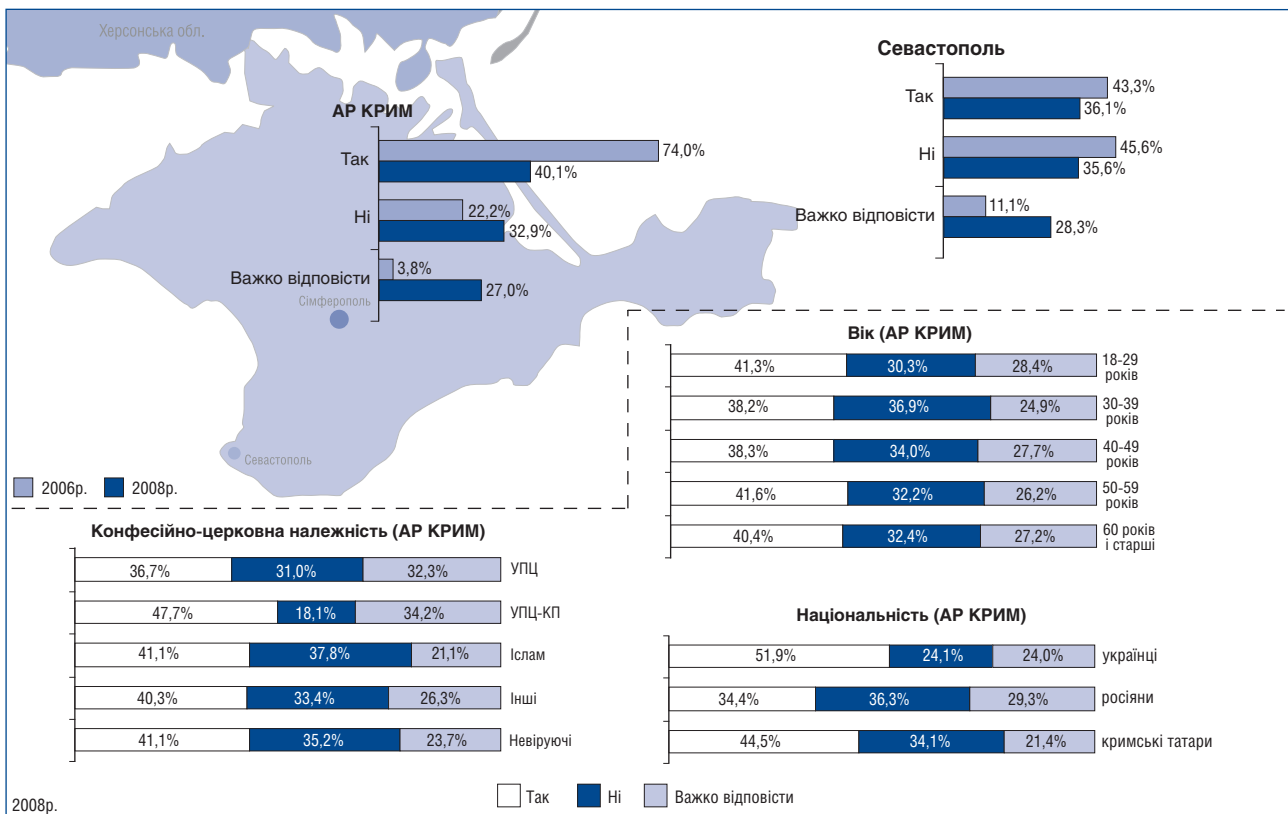
Віруючим якої церкви, конфесії Ви себе вважаєте?
% тих, хто вважає себе віруючим однієї з церков

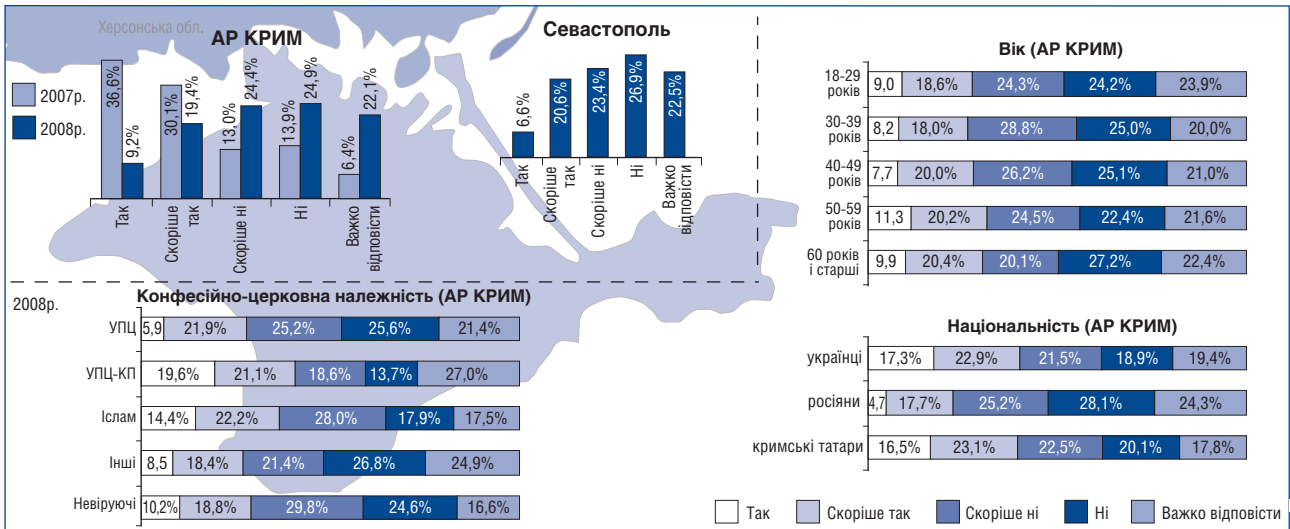
Чи згодні Ви з тим, що національна та релігійна приналежність людини повинні бути взаємопов'язані відповідно до традиційних уявлень, наприклад, росіянин – православний, поляк – католик, кримський татарин – мусульманин, єврей – іудей і т.ін.?
% опитаних

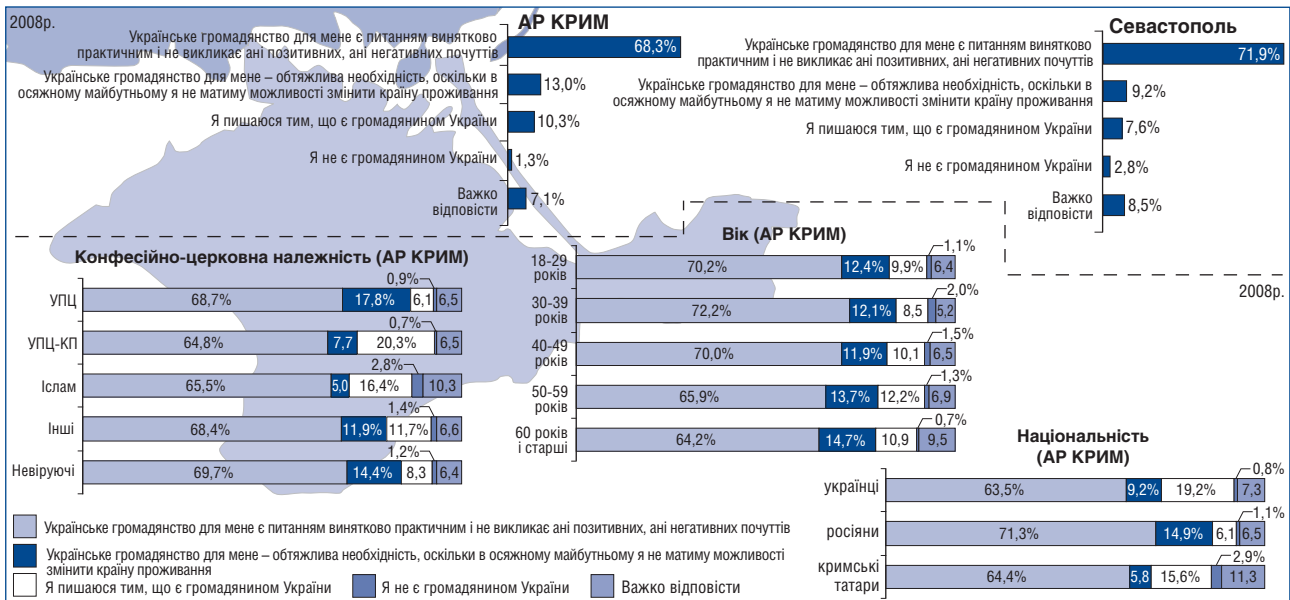
Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?
% опитаних

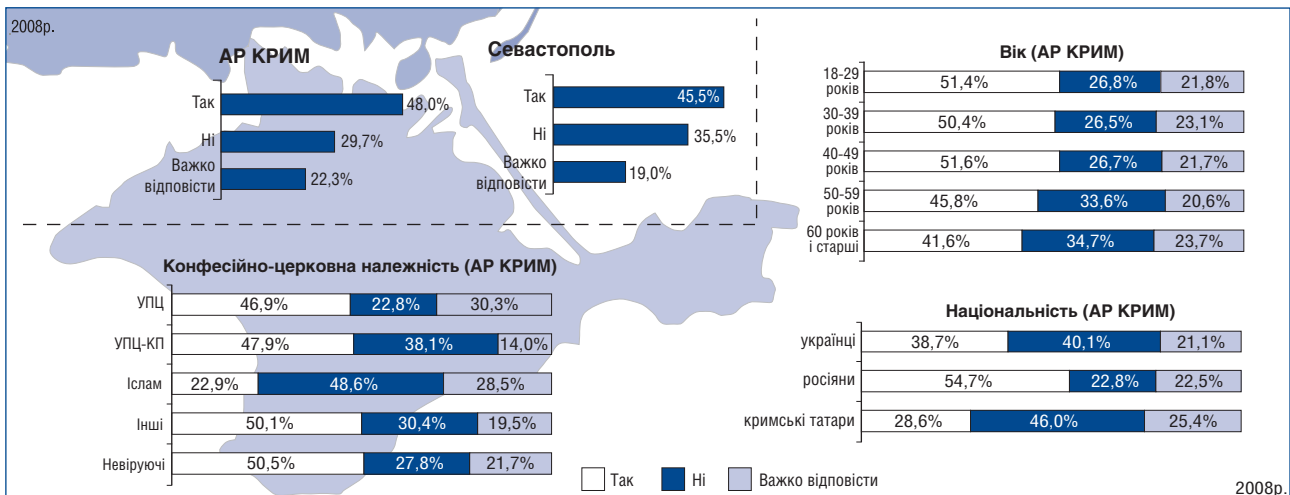
Чи вважаєте Ви себе патріотом України? % опитаних

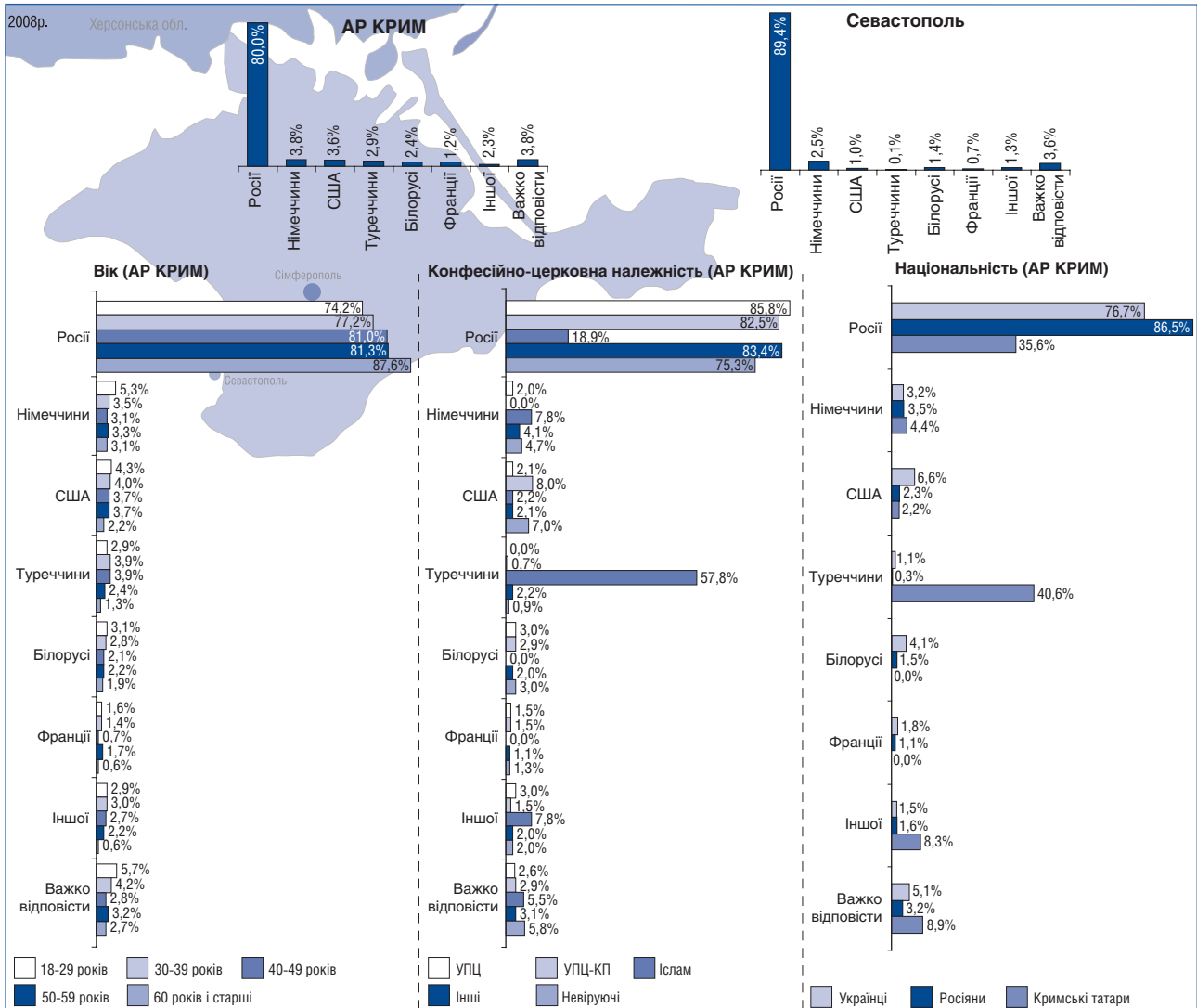
Ставлення до власного українського громадянства, % опитаних

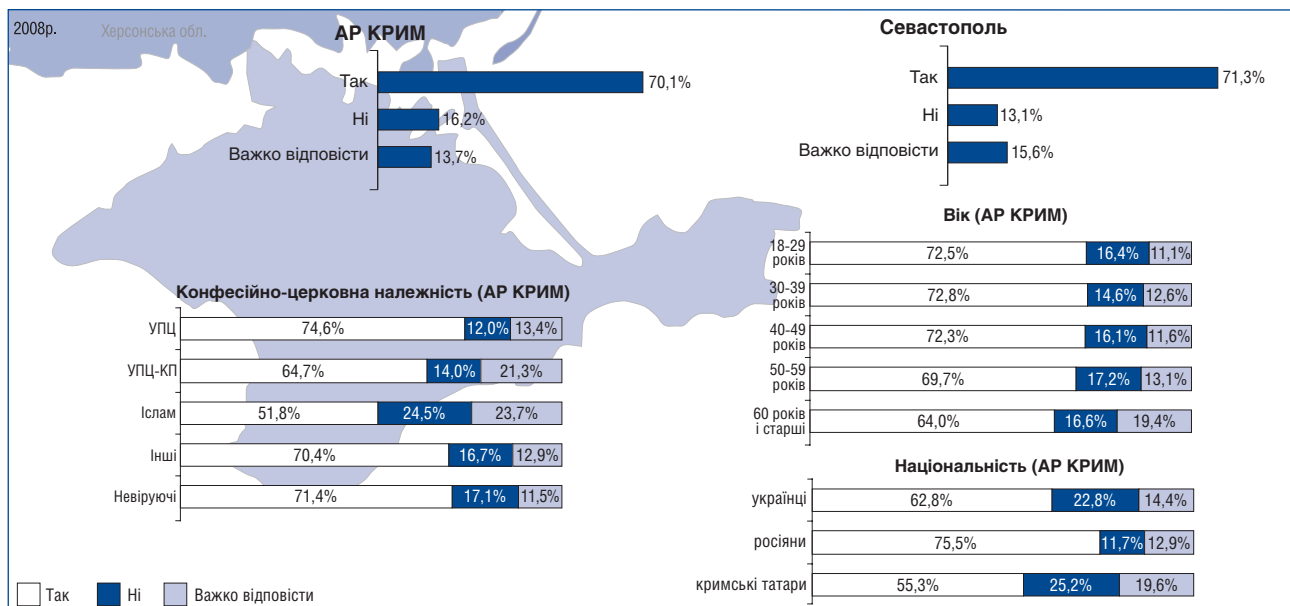
Якби у Вас була можливість, чи змінили б Ви українське громадянство на інше? % опитаних

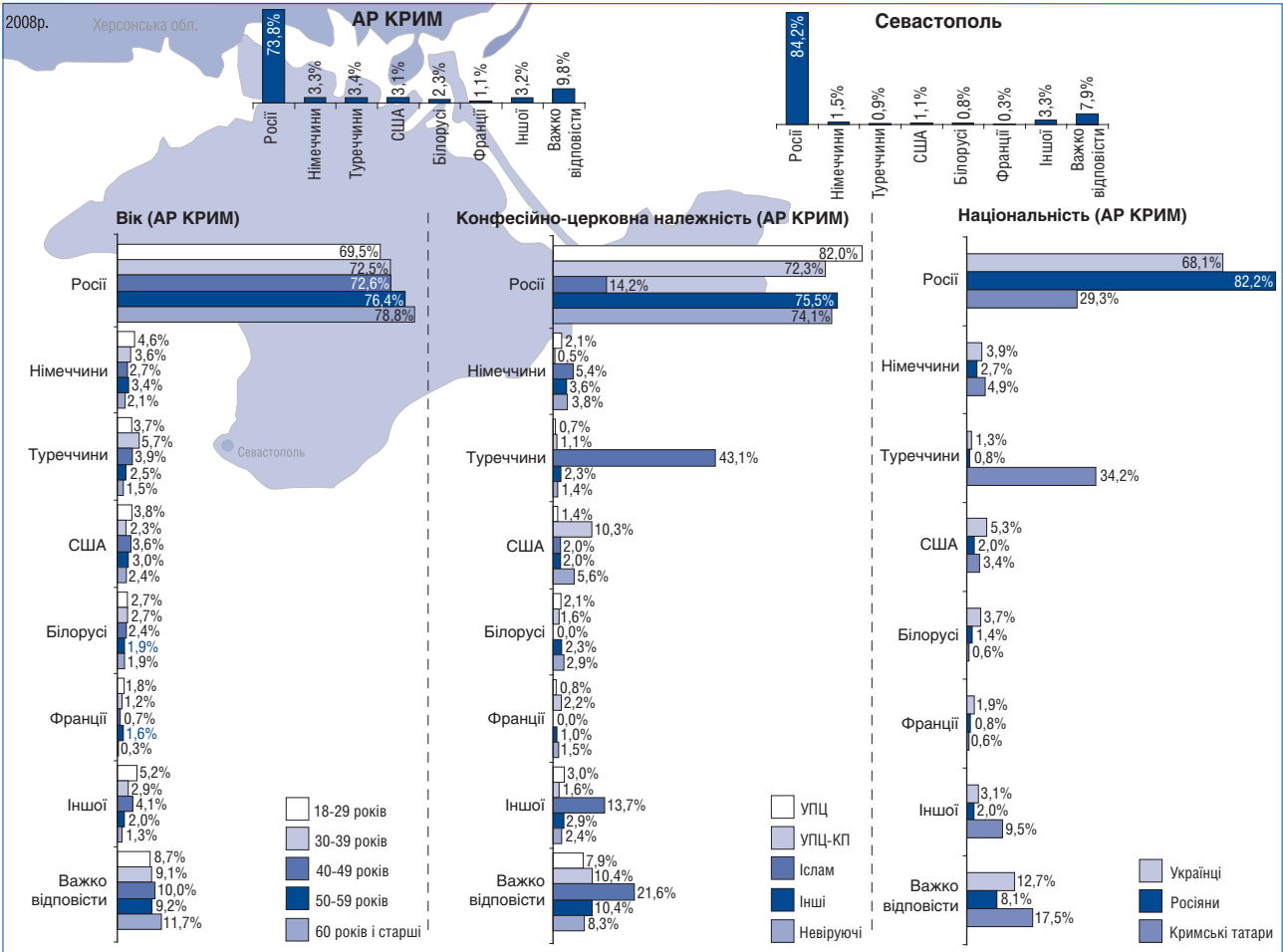
На громадянство якої держави Ви погодилися б змінити українське громадянство?
% тих, хто відповів, що змінив би українське громадянство

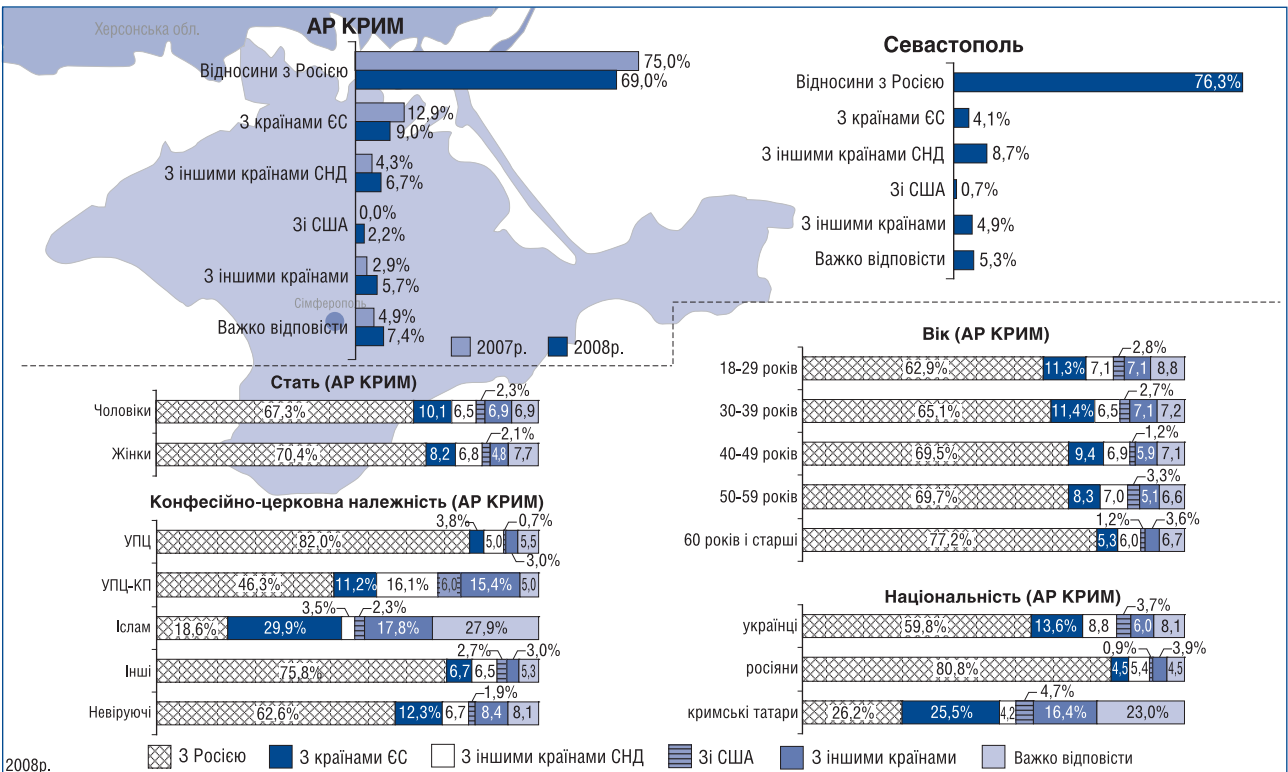
Чи підтримали б Ви запровадження в Україні інституту подвійного громадянства?
% опитаних

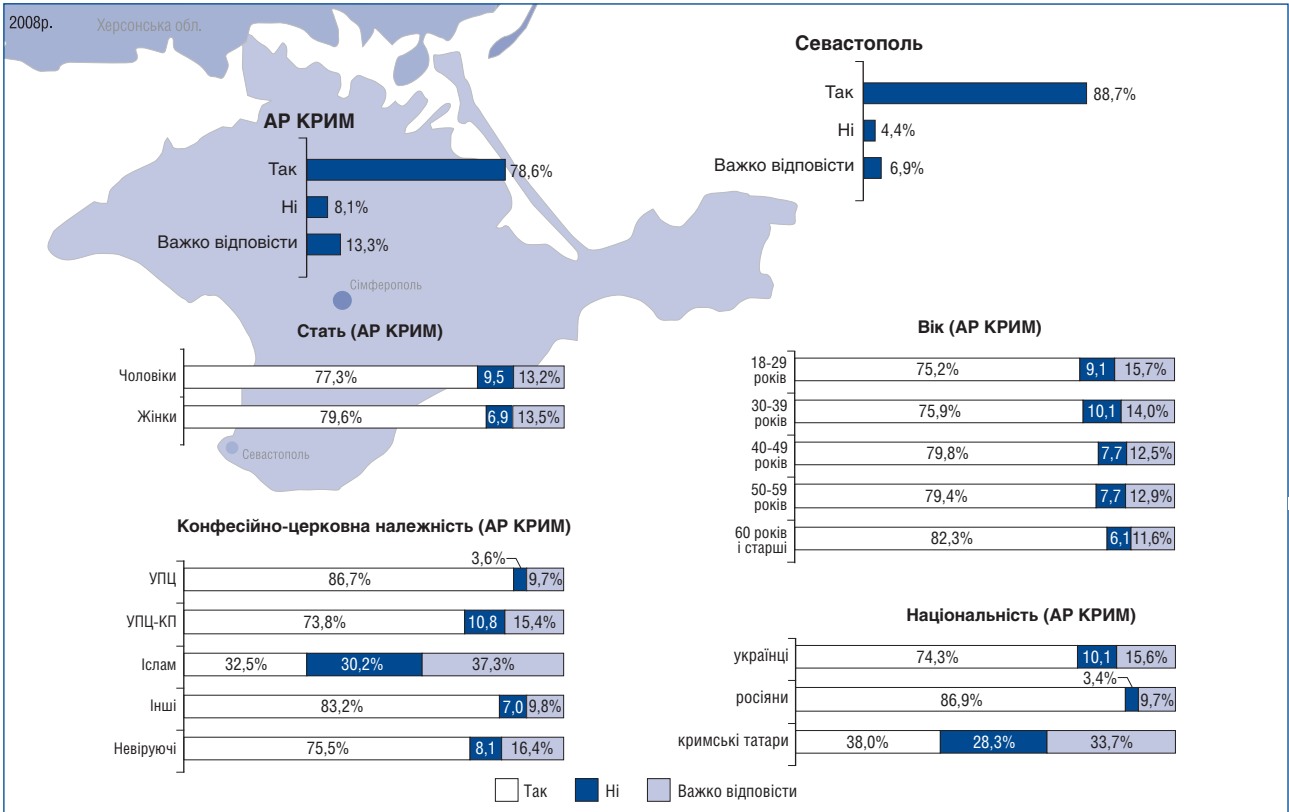
Якби у Вас була можливість отримати друге громадянство, то громадянству якої держави Ви віддали б перевагу?
% тих, хто підтримав запровадження інституту подвійного громадянства

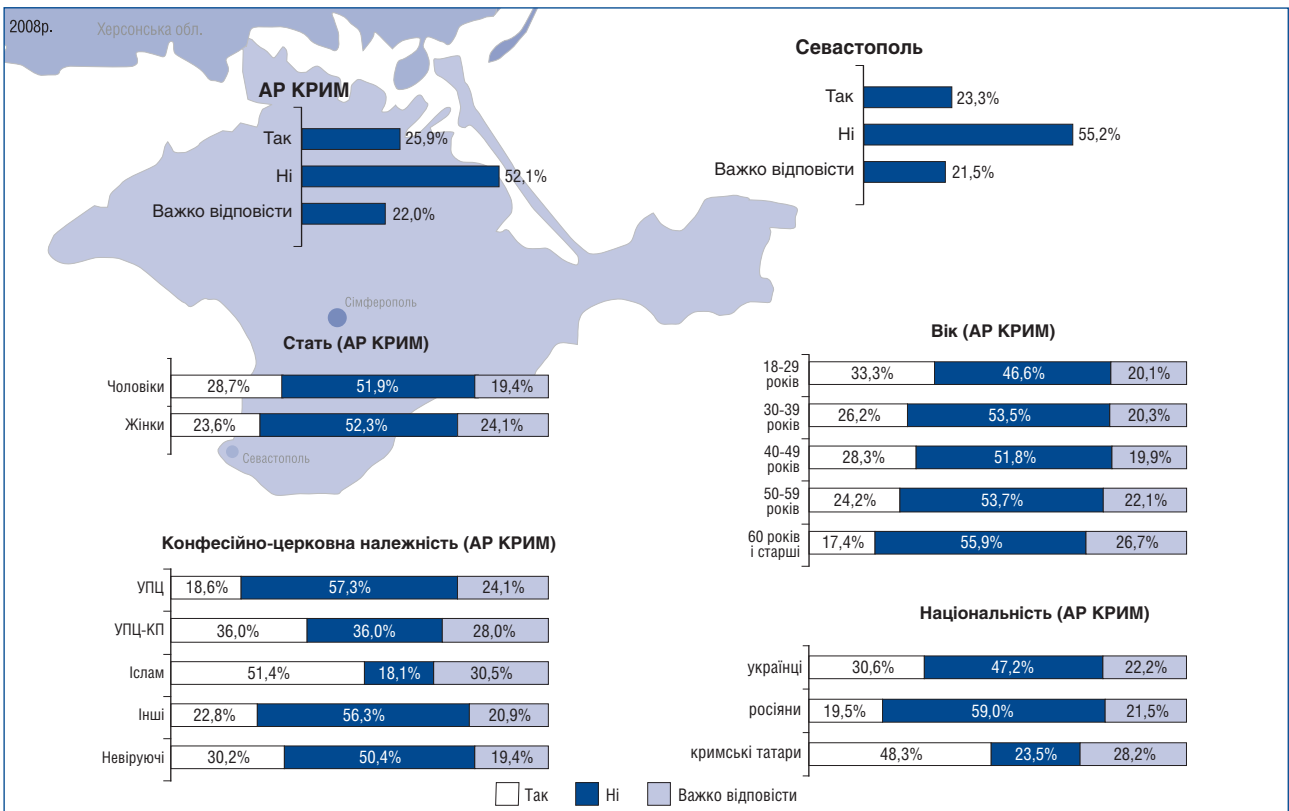
Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?
% опитаних

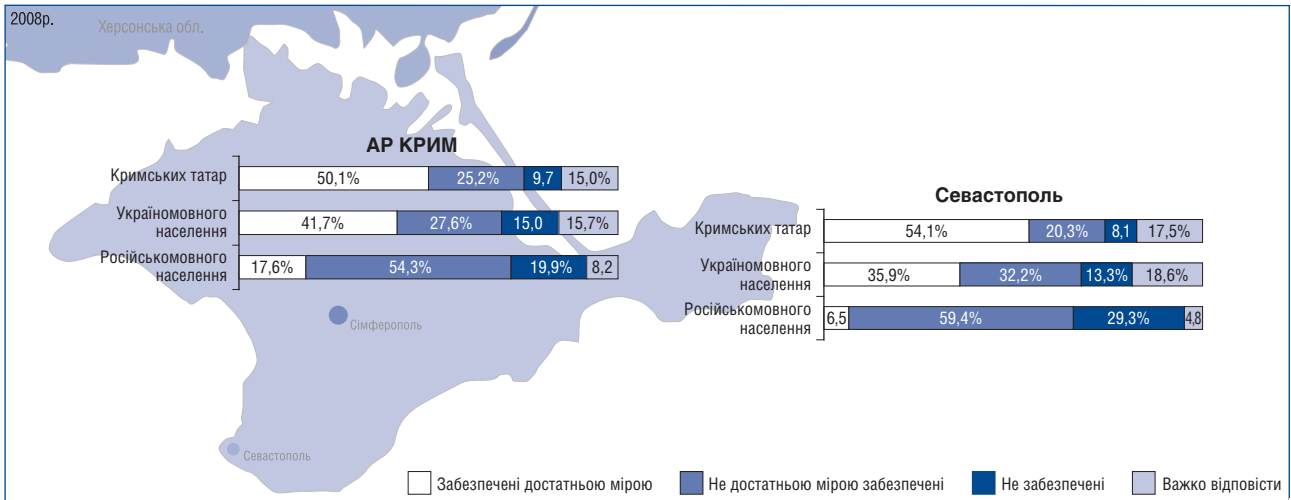
Чи потрібно Україні приєднатися до Союзу Росії і Білорусі?
% опитаних

Чи потрібно Україні вступити до Європейського Союзу?
% опитаних

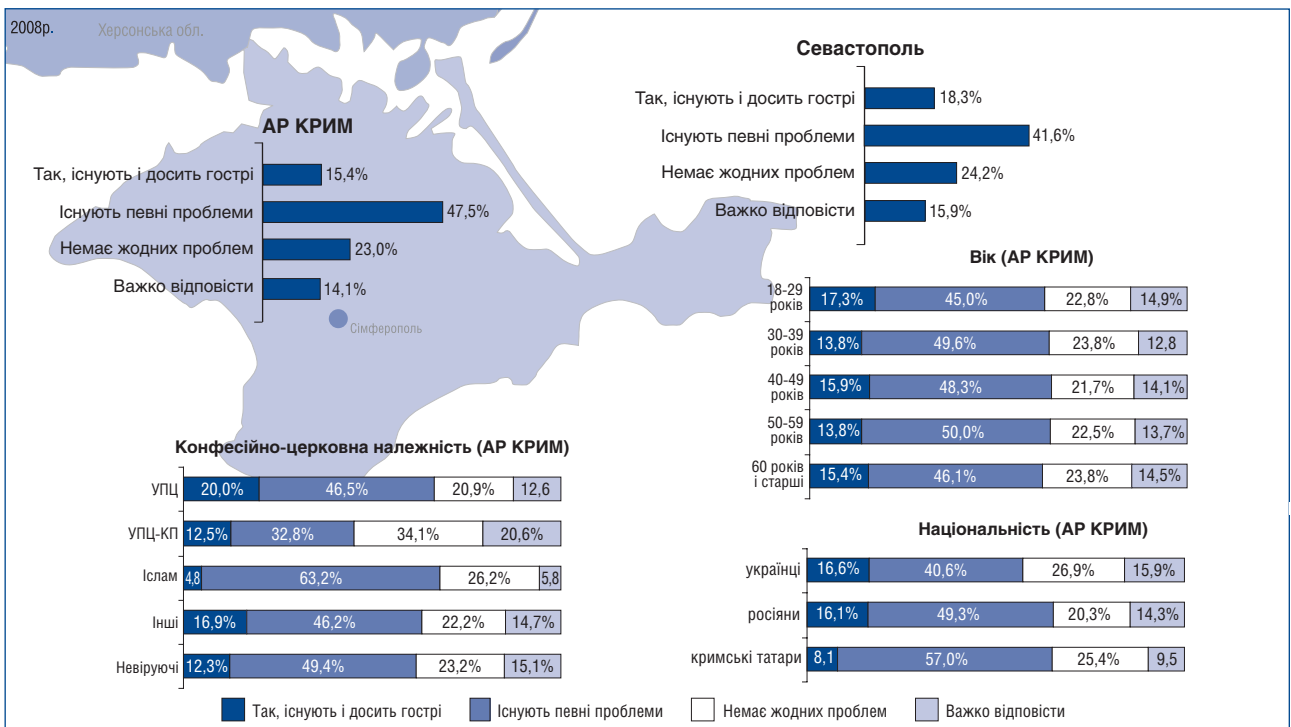

Якою мірою забезпечені права наведених національно-етнічних і мовних груп в АР Крим?
% опитаних

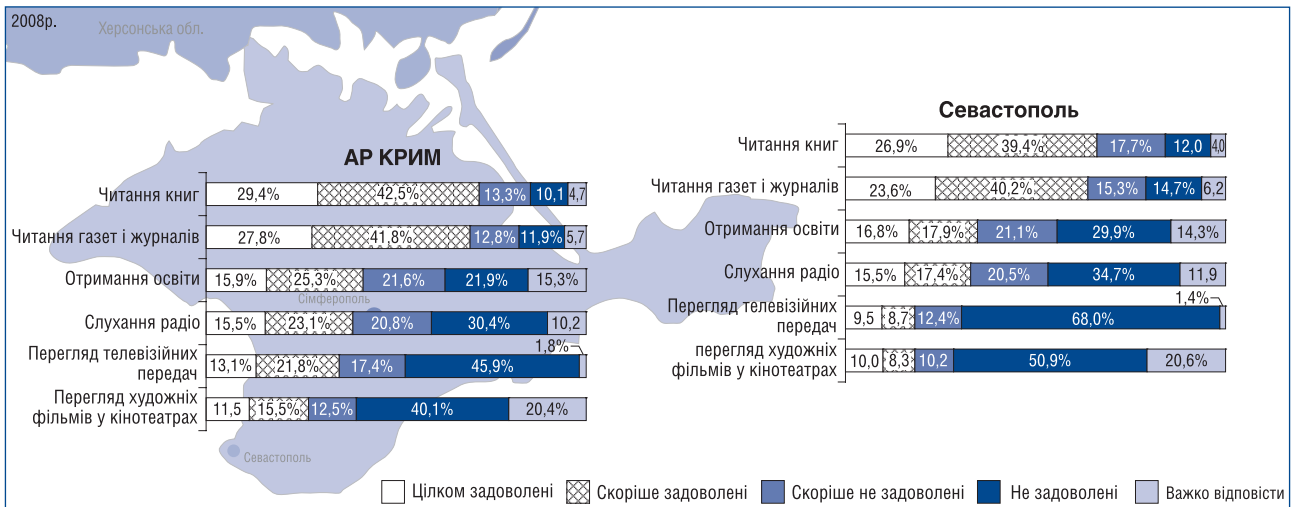

		ВІК (АР Крим)					СТАТЬ (АР Крим)		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)				НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)			
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Чоловіки	Жінки	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Кримських татар	Забезпечені достатньою мірою	49,1	50,0	50,3	50,8	50,7	50,0	50,3	55,3	35,4	5,5	56,3	48,2	54,6	54,4	12,4
	Не достатньою мірою забезпечені	24,4	24,3	26,8	26,1	24,6	25,8	24,6	17,9	37,2	46,3	24,0	25,7	24,8	22,4	41,9
	Не забезпечені	10,8	13,0	9,7	8,8	6,9	10,3	9,1	6,8	9,5	47,1	7,4	7,0	6,7	5,8	43,1
	Важко відповісти	15,7	12,7	13,2	14,3	17,8	13,9	16,0	20,0	17,9	1,1	12,3	19,1	13,9	17,4	2,6
Україномовного населення	Забезпечені достатньою мірою	41,0	40,5	42,5	41,3	42,9	42,1	41,4	45,3	25,5	59,9	36,6	47,8	40,0	41,4	53,0
	Не достатньою мірою забезпечені	27,6	30,2	28,5	27,1	25,4	27,5	27,6	26,5	43,4	17,6	28,8	26,0	32,5	26,0	22,6
	Не забезпечені	14,4	15,4	14,9	15,2	15,3	14,7	15,3	9,6	15,4	8,1	19,2	11,9	16,4	15,0	8,4
	Важко відповісти	17,0	13,9	14,1	16,4	16,4	15,7	15,7	18,6	15,7	14,4	15,4	14,3	11,1	17,6	16,0
Російськомовного населення	Забезпечені достатньою мірою	18,3	16,6	18,5	18,1	16,5	19,0	16,4	14,6	18,2	49,6	11,3	24,4	23,3	11,5	44,4
	Не достатньою мірою забезпечені	53,1	58,0	54,5	54,6	52,6	54,2	54,4	49,0	55,9	28,0	58,9	56,0	53,2	57,5	31,6
	Не забезпечені	18,7	19,4	19,7	20,1	21,5	18,8	20,8	24,1	17,1	8,1	23,8	11,8	16,1	23,3	9,1
	Важко відповісти	9,9	6,0	7,3	7,2	9,4	8,0	8,4	12,3	8,8	14,3	6,0	7,8	7,4	7,7	14,9

Чи існують у Вашому регіоні якісь проблеми у взаємовідносинах різних національних груп?
% опитаних

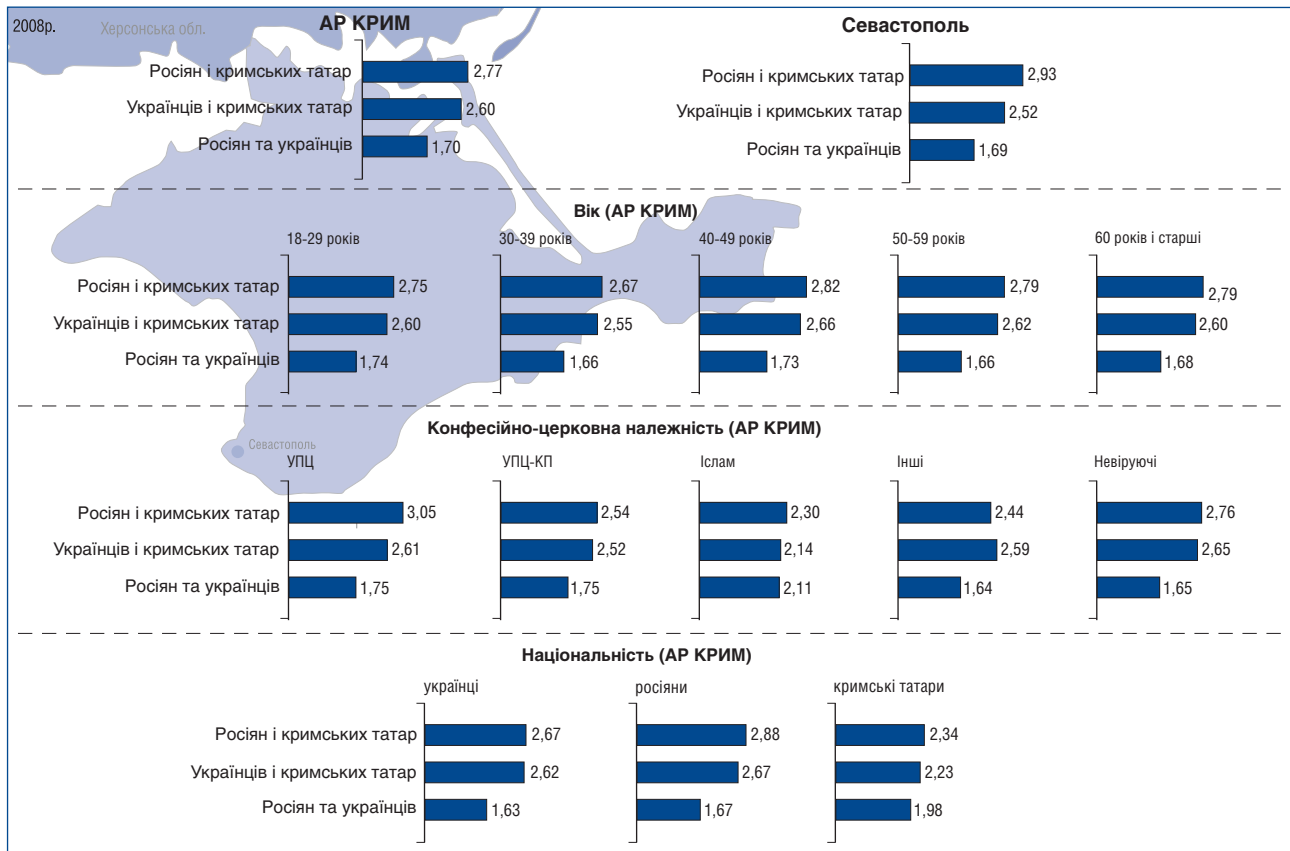

Якою мірою задоволені Ваші потреби під час отримання освіти, читання книг, газет і журналів, перегляду телевізійних передач, художніх фільмів у кінотеатрах, слухання радіо рідною мовою?
% опитаних

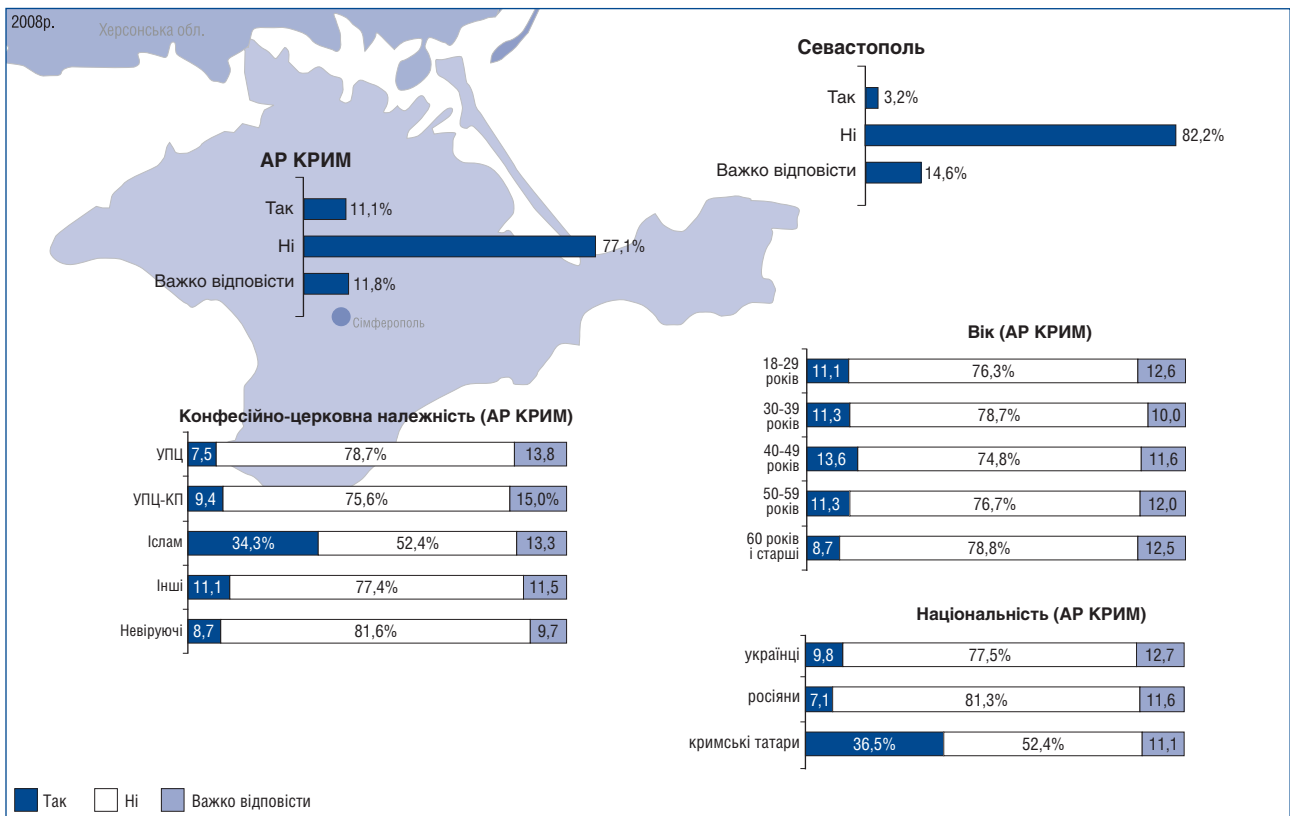
		ВІК (АР Крим)					КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР КРИМ)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР КРИМ)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські Татари
Читання книг	Цілком задоволені	31,6	31,5	30,5	28,0	25,8	30,7	26,2	17,9	31,3	28,5	28,2	31,1	24,0
	Скоріше задоволені	43,0	43,3	41,6	42,7	41,9	43,7	33,9	39,5	42,4	44,0	46,2	41,6	35,8
	Скоріше не задоволені	12,4	12,1	12,3	14,7	14,7	9,9	26,6	13,6	13,3	13,6	12,9	13,0	14,9
	Не задоволені	8,9	9,6	11,5	10,1	10,6	8,3	7,7	20,2	9,8	9,4	8,7	9,8	17,2
	Важко відповісти	4,1	3,5	4,1	4,5	7,0	7,4	5,6	8,8	3,2	4,5	4,0	4,5	8,1
Читання газет і журналів	Цілком задоволені	30,7	29,7	29,7	25,8	23,5	28,4	23,4	16,6	29,1	28,7	27,8	28,8	21,7
	Скоріше задоволені	40,3	41,9	40,2	44,0	43,1	40,5	26,9	43,6	42,8	43,4	42,5	41,8	40,2
	Скоріше не задоволені	12,2	11,3	11,9	14,1	14,2	9,1	23,8	11,3	13,0	13,6	13,7	12,2	13,6
	Не задоволені	11,2	11,8	13,2	11,5	11,9	11,6	10,5	21,7	11,5	10,0	10,7	11,7	17,4
	Важко відповісти	5,6	5,3	5,0	4,6	7,3	10,3	15,4	6,8	3,6	4,3	5,3	5,5	7,1
Отримання освіти	Цілком задоволені	19,7	15,2	16,8	13,9	13,3	12,9	20,6	12,8	15,6	19,0	20,3	13,2	17,3
	Скоріше задоволені	28,5	28,7	23,9	24,2	21,7	21,4	28,7	24,1	26,9	25,0	28,3	23,5	23,1
	Скоріше не задоволені	21,8	22,1	24,6	22,8	17,7	19,8	28,0	23,1	22,2	20,6	20,5	21,8	25,1
	Не задоволені	20,3	22,7	22,4	24,2	20,9	25,5	12,9	26,6	20,6	21,4	19,1	23,4	24,5
	Важко відповісти	9,7	11,3	12,3	14,9	26,4	20,4	9,8	13,4	14,7	14,0	11,8	18,1	10,0
Слухання радіо	Цілком задоволені	18,5	14,6	15,2	13,9	14,5	12,7	19,3	15,1	16,3	15,8	21,1	12,6	18,6
	Скоріше задоволені	23,1	23,9	21,9	23,8	23,0	19,6	18,6	27,2	21,3	28,8	27,8	20,7	26,8
	Скоріше не задоволені	21,2	22,5	20,7	19,6	20,4	18,6	29,1	16,9	20,2	23,6	20,9	21,1	17,8
	Не задоволені	28,4	30,6	31,9	31,7	30,1	35,8	14,0	28,0	33,8	22,9	20,6	36,1	25,0
	Важко відповісти	8,8	8,4	10,3	11,0	12,0	13,3	19,0	12,8	8,4	8,9	9,6	9,5	11,8
Перегляд телевізійних передач	Цілком задоволені	16,7	12,4	12,8	10,7	11,7	10,4	19,3	13,1	12,2	15,9	18,2	10,2	18,0
	Скоріше задоволені	21,5	22,0	21,1	21,9	22,5	22,4	17,2	30,1	19,7	24,0	29,6	17,5	26,0
	Скоріше не задоволені	18,2	16,7	16,9	18,3	16,6	17,4	20,4	19,9	17,2	16,7	17,7	16,1	20,9
	Не задоволені	41,8	47,5	47,3	47,1	47,1	48,4	41,4	34,3	49,4	41,8	32,3	54,9	32,2
	Важко відповісти	1,8	1,4	1,9	2,0	2,1	1,4	1,7	2,6	1,7	1,6	2,2	1,3	2,9
Перегляд художніх фільмів у кінотеатрах	Цілком задоволені	15,7	11,3	10,9	8,6	9,7	7,3	13,3	13,6	11,4	14,2	15,5	8,9	16,4
	Скоріше задоволені	17,4	16,4	15,1	14,5	13,8	10,9	9,8	19,6	17,3	15,5	18,5	13,4	18,9
	Скоріше не задоволені	14,6	12,3	12,0	13,0	10,4	14,4	16,1	10,1	11,3	13,3	14,2	11,7	13,1
	Не задоволені	38,8	42,0	41,3	40,0	39,3	47,7	51,7	28,9	39,1	37,4	33,7	44,8	29,5
	Важко відповісти	13,5	18,0	20,7	23,9	26,8	19,7	9,1	27,8	20,9	19,6	18,1	21,2	22,1

Наскільки напруженими є відносини між представниками таких національних груп в АР Крим?*
середній бал

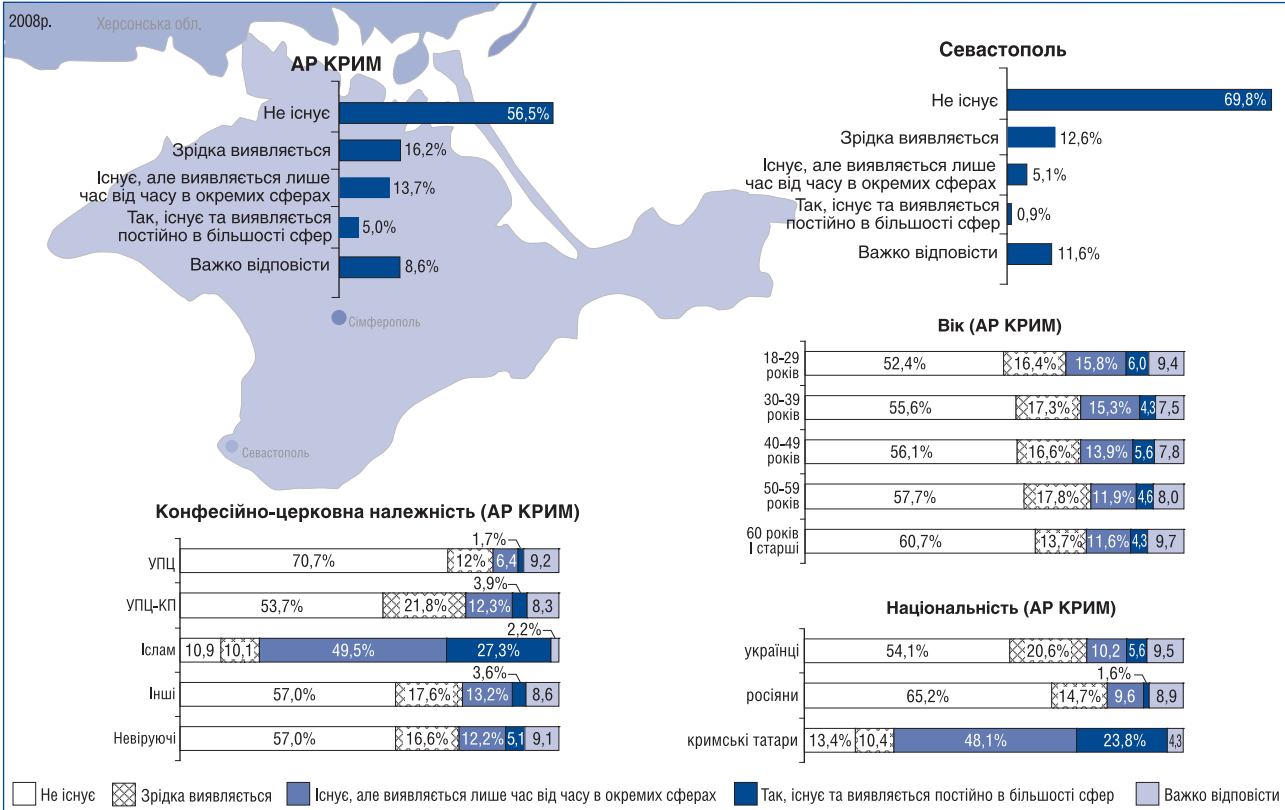

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що у відносинах немає напруженості, а "5" – відносини дуже напружені.

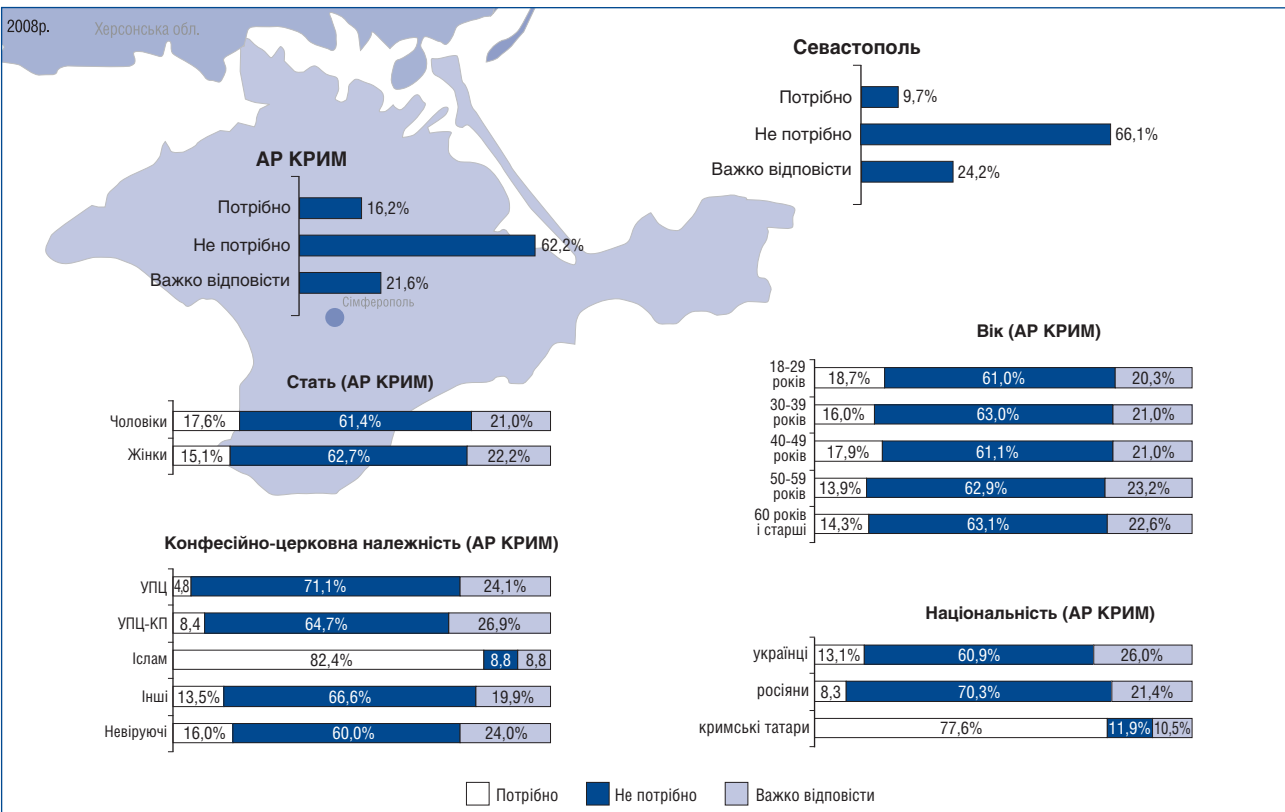
Чи стикалися Ви з випадками дискримінації за національною ознакою під час прийому на роботу та/або до навчального закладу?
% опитаних

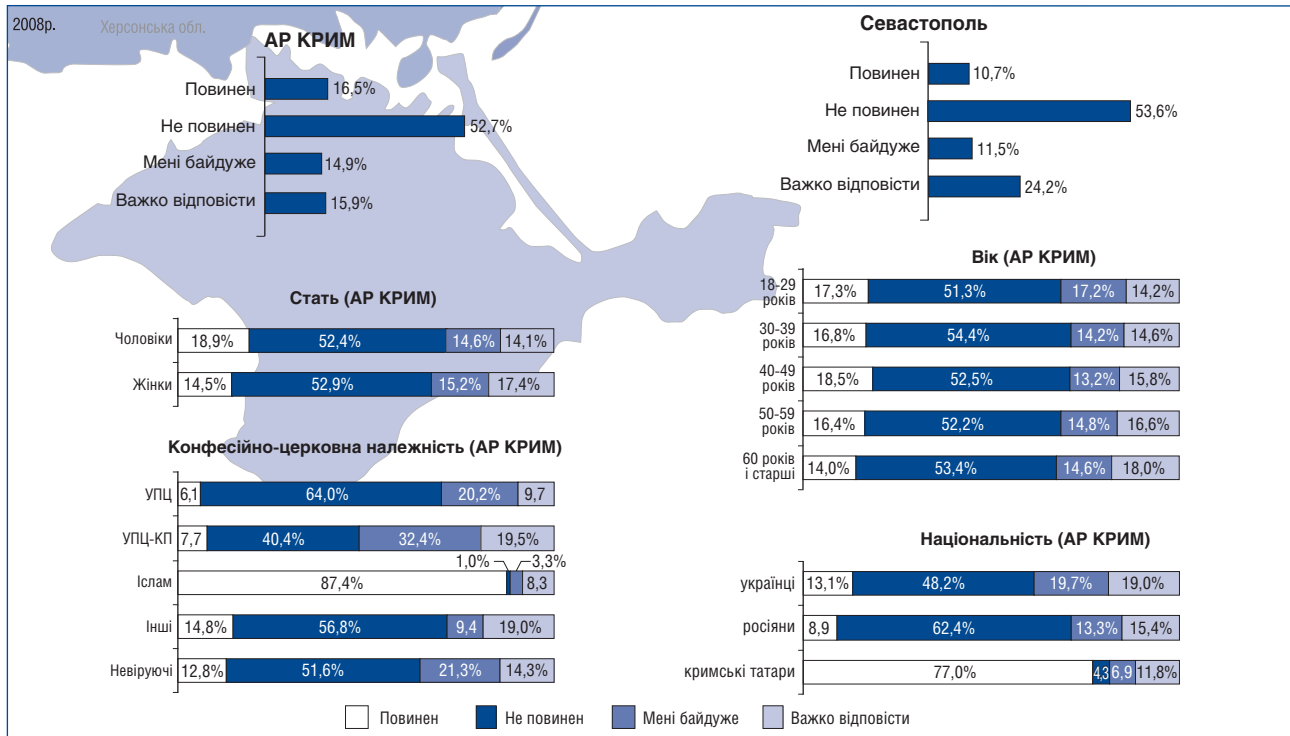
Чи існує в АР Крим дискримінація кримських татар та інших депортованих народів?
% опитаних

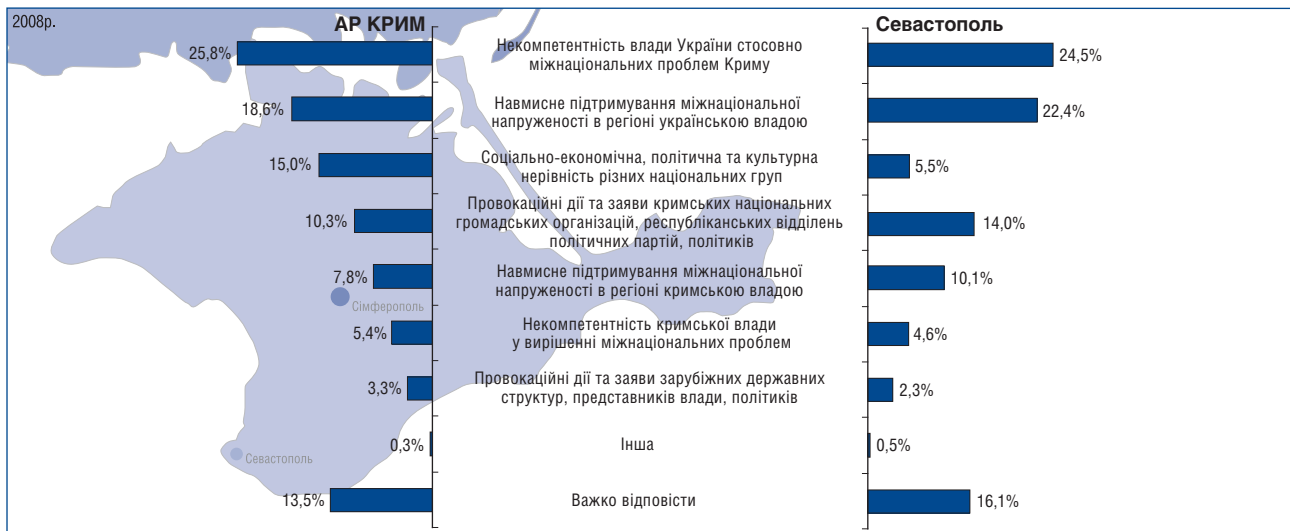
Чи потрібно надати кримськотатарському народу статус корінного народу України?
% опитаних

Чи повинен Меджліс кримськотатарського народу бути офіційно визнаним українською державою як повноважний представницький орган кримськотатарського народу?
% опитаних

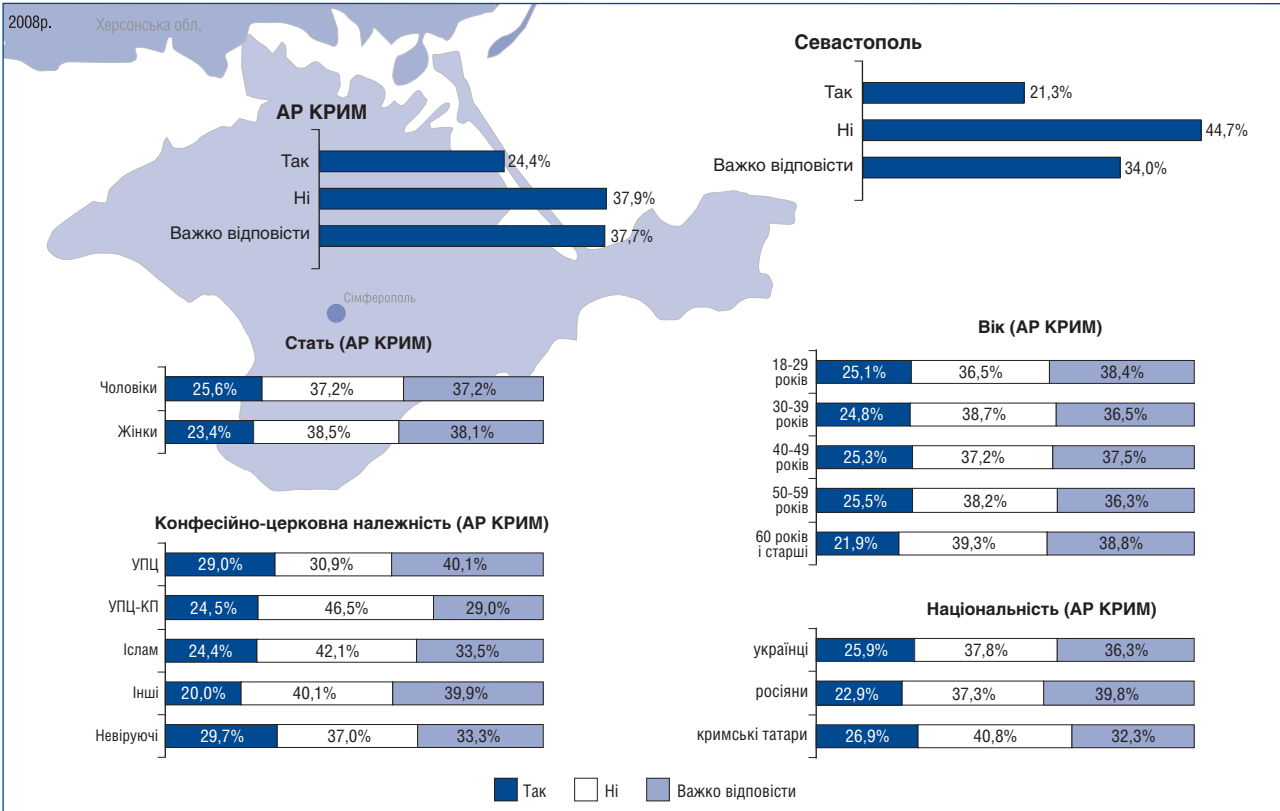

Що є головною причиною міжнаціональних конфліктів в АР Крим?
% опитаних

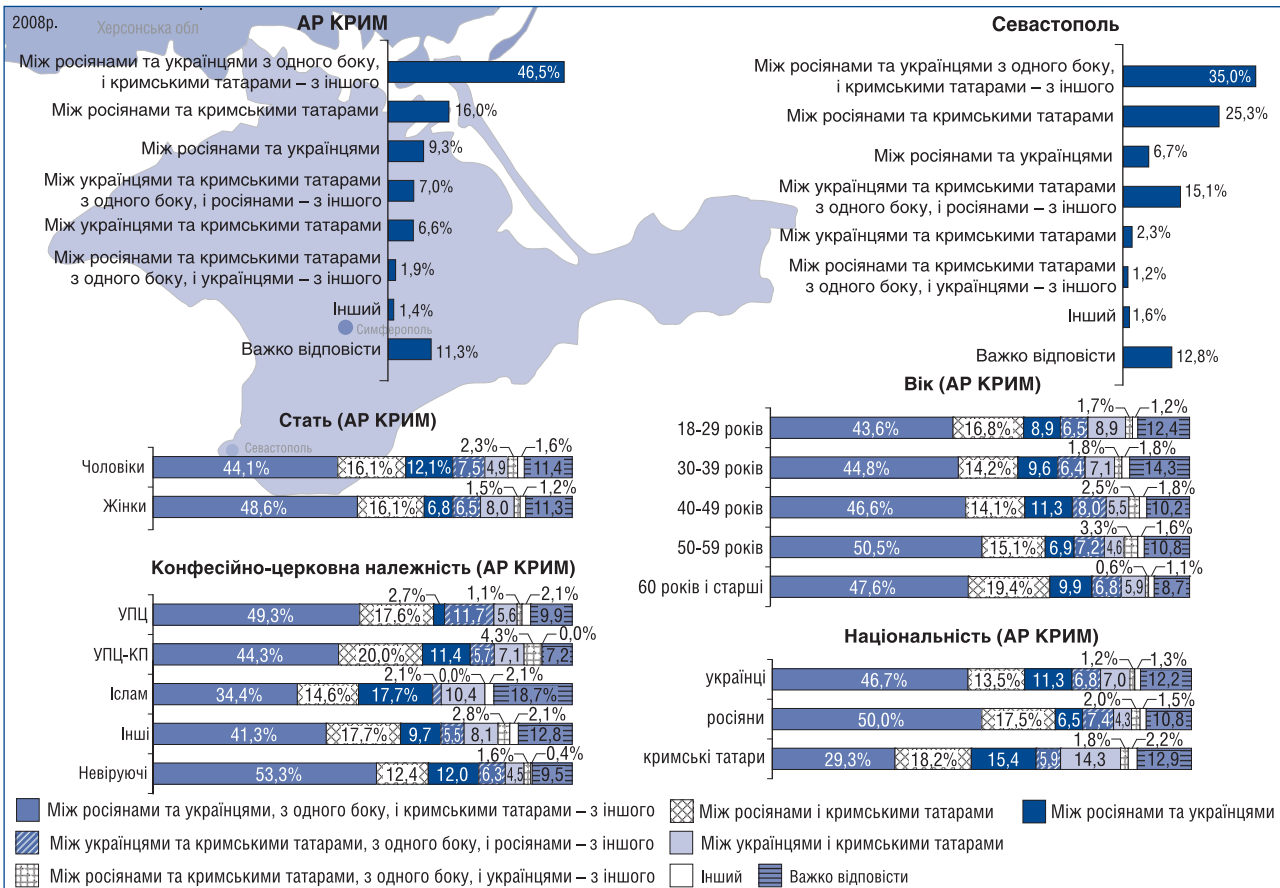

	ВІК (АР Крим)					КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Некомпетентність влади України стосовно міжнаціональних проблем Криму	24,5	26,5	26,1	26,8	25,7	30,2	20,6	16,6	31,5	15,4	24,3	28,1	17,4
Навмисне підтримування міжнаціональної напруженості в регіоні українською владою	17,2	19,9	20,1	16,7	19,1	18,9	18,5	11,8	19,6	18,3	12,7	21,4	14,9
Соціально-економічна, політична та культурна нерівність різних національних груп	14,3	14,4	14,2	16,1	15,8	11,6	9,8	17,9	13,4	20,6	16,1	14,3	18,9
Провокаційні дії та заяви кримських національних громадських організацій, республіканських відділень політичних партій, політиків	11,2	9,2	9,8	11,0	10,2	10,1	11,5	13,4	9,2	12,0	12,5	9,2	11,3
Навмисне підтримування міжнаціональної напруженості в регіоні кримською владою	8,1	8,4	8,5	6,9	7,0	7,7	10,5	13,1	6,8	8,1	9,3	6,2	11,6
Некомпетентність кримської влади у вирішенні міжнаціональних проблем	5,2	5,8	6,0	5,7	4,8	5,1	8,0	14,1	4,0	5,8	5,2	4,0	11,9
Провокаційні дії та заяви зарубіжних державних структур, представників влади, політиків	3,0	4,0	3,8	3,0	3,0	3,3	2,4	4,0	3,6	2,7	4,0	3,0	3,7
Інша	0,5	0,1	0,1	0,3	0,4	0,3	0,3	0,0	0,5	0,1	0,2	0,4	0,0
Важко відповісти	16,0	11,7	11,4	13,5	14,0	12,8	18,4	9,1	11,4	17,1	15,7	13,4	10,3

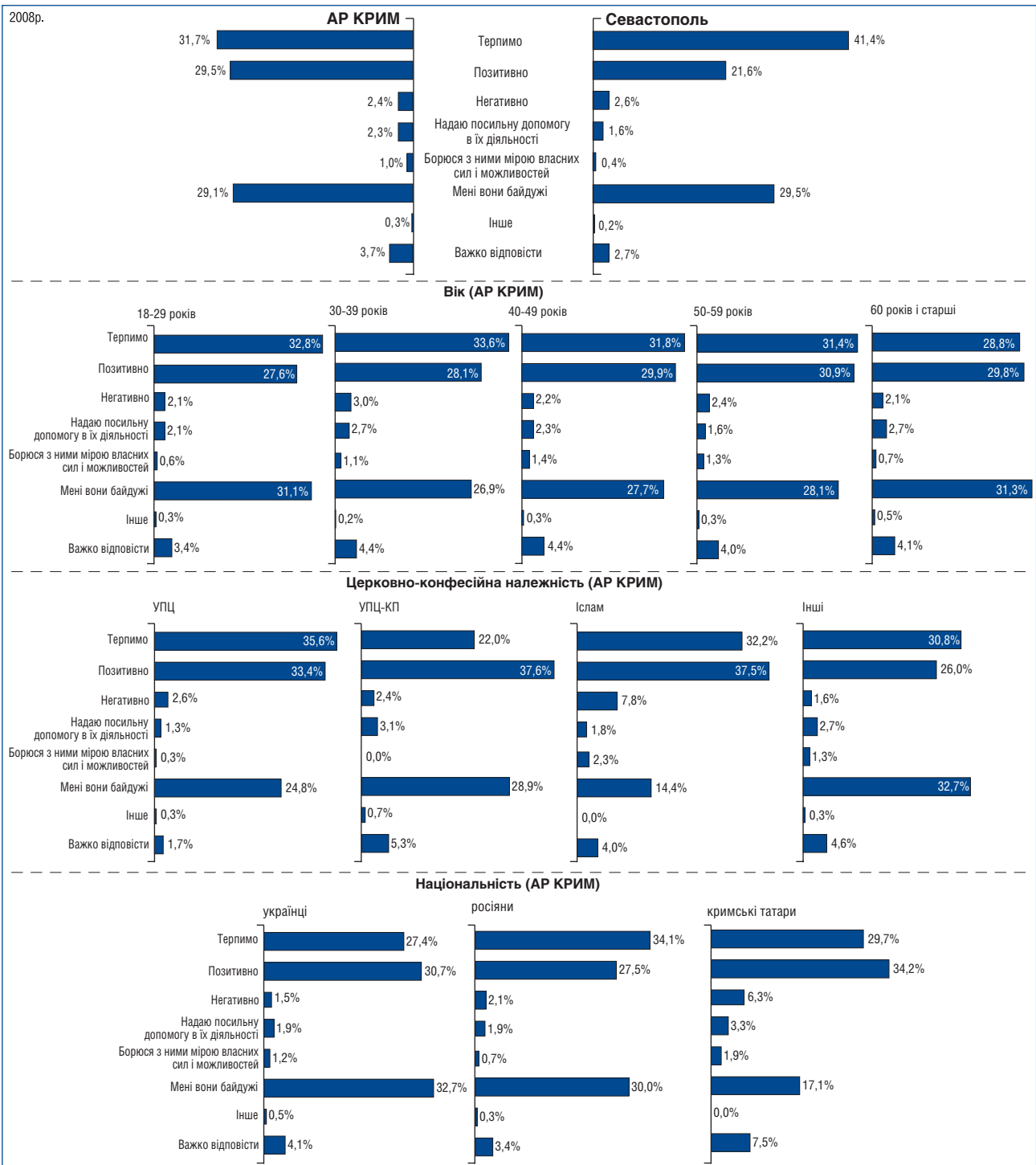
Чи може найближчим часом в АР Крим статися гострий міжнаціональний конфлікт?
% опитаних

Якщо Ви вважаєте, що такий конфлікт може статися, то між якими з наведених груп він може статися в першу чергу?
% тих, хто вважає, що найближчим часом в АР Крим може відбутися гострий міжнаціональний конфлікт

**Як Ви ставитесь до релігійних організацій, що представляють віру, відмінну від Вашої?
% тих, хто вважає себе віруючим**

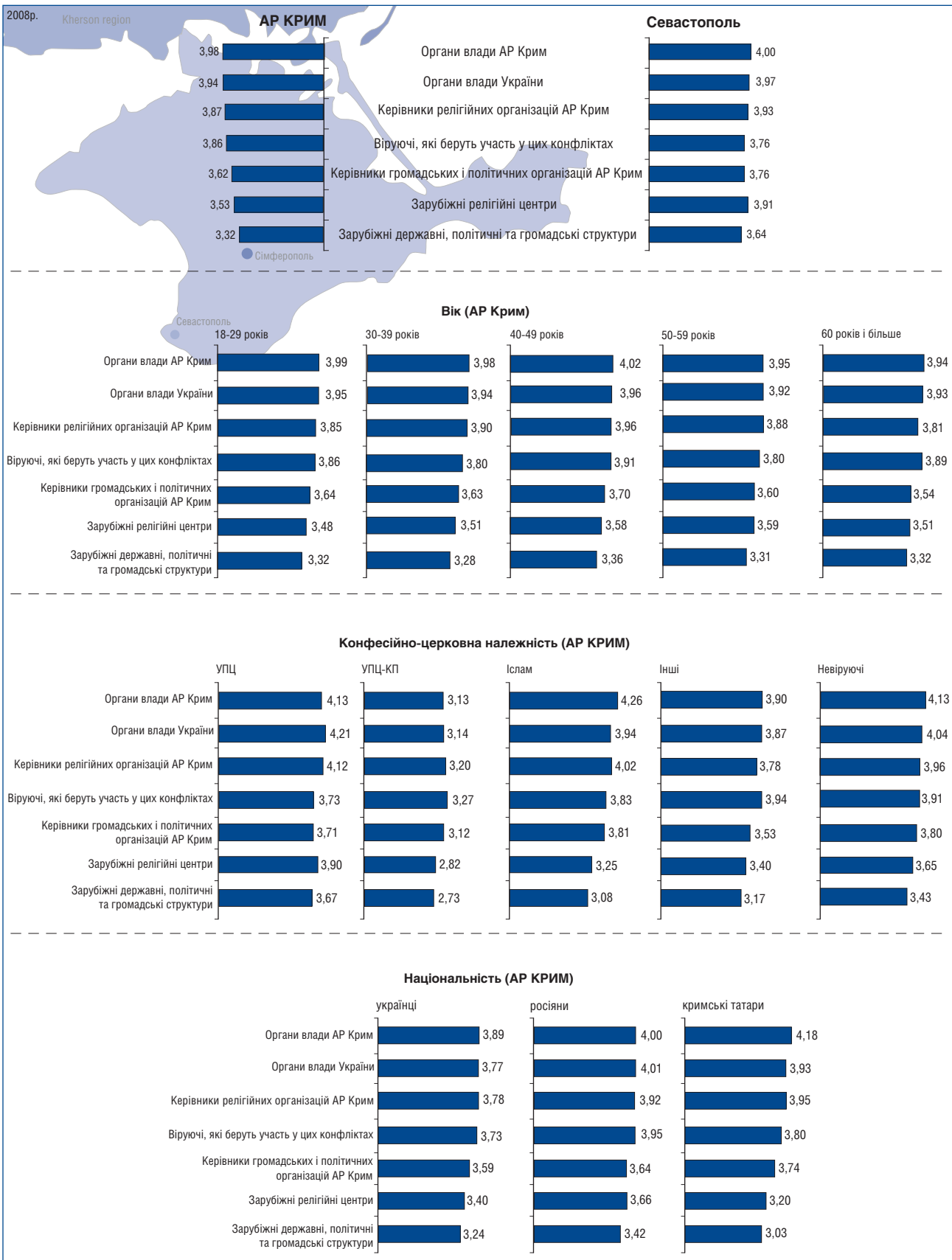

Чи маєте Ви умови для задоволення Ваших релігійних потреб?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що немає умов, а "5" – є всі необхідні умови для задоволення релігійних потреб.

Якою мірою наведені інститути і представники влади несуть відповідальність за міжконфесійні конфлікти, що відбувалися в АР Крим?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою, де "1" означає, що інститут не несе жодної відповідальності, а "5" – несе максимальну відповідальність.

Які з наведених проблем Ви вважаєте найбільш важливими та актуальними для АР Крим?*

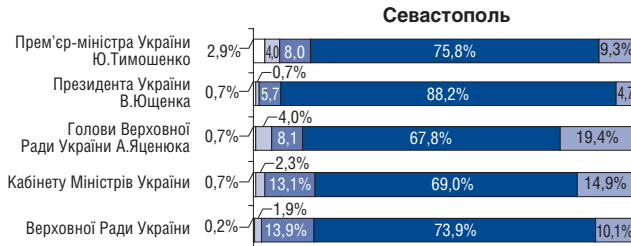
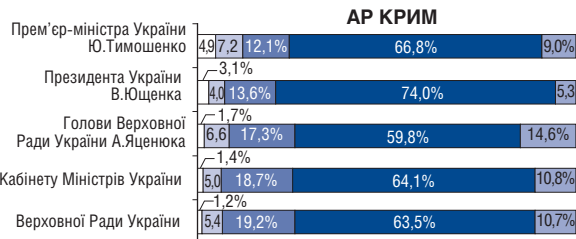
% опитаних

	КРИМ	Севастополь	ВІК (АР Крим)						СТАТЬ (АР Крим)		КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
			18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Чоловіки	Жінки	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари	
Низькі заробітна плата та пенсії	66,8	63,5	65,8	63,2	65,8	66,9	70,9	65,7	67,6	69,2	47,9	73,8	67,0	66,8	59,7	71,2	66,2	
Високі ціни на основні товари масового споживання	65,4	61,3	63,9	64,5	64,9	64,4	68,9	64,7	66,1	68,4	38,8	77,1	65,6	64,4	57,9	69,8	67,4	
Занепад промисловості та сільського господарства	53,7	49,9	51,7	51,9	54,3	54,7	56,0	54,4	53,3	61,4	59,4	51,6	53,7	47,9	56,1	54,3	46,0	
Байдужість представників влади до проблем простих громадян	38,4	45,5	35,6	38,2	39,5	39,1	40,1	38,4	38,4	41,3	28,0	48,1	38,2	36,9	36,7	39,2	42,0	
Зловживання представниками влади службовим становищем з корисливою метою, корупція	34,9	37,5	34,2	35,5	37,8	36,6	31,6	36,8	33,4	34,1	18,9	37,5	38,8	30,8	31,7	37,5	29,7	
Низький рівень медичного обслуговування	34,9	37,6	30,2	31,2	33,7	38,0	41,0	32,4	36,9	36,2	42,7	23,1	37,3	31,3	35,1	36,7	24,7	
Боротьба за земельні ділянки в курортній зоні	34,0	46,5	34,0	34,0	36,0	35,3	31,3	33,9	34,0	31,0	32,5	36,3	36,7	30,5	34,3	34,5	31,9	
Високий рівень безробіття	33,5	33,9	38,4	33,9	33,0	33,8	28,2	35,3	32,0	26,8	38,5	32,2	34,4	36,2	36,0	32,5	34,5	
Масові алкоголізм і наркоманія	31,1	35,2	29,9	28,7	30,7	31,9	33,6	29,6	32,3	30,4	40,9	25,9	34,6	24,0	35,1	30,9	23,7	
Погана екологічна ситуація	28,9	35,1	26,8	27,6	31,1	30,1	29,2	28,1	29,5	29,6	41,6	27,5	27,2	30,2	32,3	27,9	26,8	
Занепад курортної галузі	28,1	29,6	27,1	27,2	29,9	28,2	28,2	27,3	28,8	32,8	43,4	16,6	28,9	23,0	28,7	29,8	15,5	
Проблеми, пов'язані з перебуванням в АР Крим ЧФ РФ	26,2	53,1	24,4	24,8	26,4	28,0	27,7	25,5	26,8	24,3	10,1	15,6	30,9	24,0	21,9	30,3	14,8	
Погана робота житлово-комунального господарства	22,4	22,8	20,7	21,6	23,2	23,4	23,3	21,6	23,1	23,0	21,7	16,4	20,2	27,8	24,4	22,5	15,9	
Незадовільна робота з упорядкування населених пунктів (стан доріг, парків і т.ін.)	22,1	24,2	21,6	23,2	24,0	21,4	20,9	22,5	21,8	32,7	24,8	21,7	20,1	17,6	22,5	22,8	17,2	
Проблеми розпаювання землі	21,5	20,3	19,3	20,9	23,9	23,3	20,9	21,6	21,5	19,6	23,8	36,0	23,4	14,8	21,4	20,8	28,2	
Погана організація роботи в галузі надання послуг населенню	21,4	18,8	20,1	20,3	23,4	20,6	22,5	21,9	20,9	20,2	31,1	17,4	18,2	26,7	28,3	18,8	17,6	
Високий рівень злочинності	21,3	19,1	19,7	20,5	22,0	23,4	21,6	19,9	22,5	18,9	25,5	16,9	20,9	24,2	23,5	20,9	17,6	
Велике число безпритульних	20,7	23,6	20,3	18,3	19,7	20,9	23,4	19,2	21,9	20,2	40,6	8,1	21,9	18,2	23,5	20,9	11,2	
Крупномасштабні купівлі власності в АР Крим іноземними громадянами	20,7	19,5	20,3	20,2	23,0	21,8	18,9	21,6	20,0	19,8	14,3	22,7	20,9	21,5	23,6	19,9	18,5	
Незаконний розпродаж кримських здравниць	20,4	25,1	18,9	20,2	22,0	21,0	20,1	20,5	20,3	22,5	24,1	17,9	20,0	19,1	20,4	20,9	18,1	
Незадовільна робота правоохоронних органів	19,9	25,5	20,0	21,8	21,1	20,0	17,6	20,2	19,7	16,9	16,8	25,7	15,6	29,4	22,0	18,9	21,0	
Проблеми з водопостачанням	19,1	19,3	18,1	20,5	21,4	18,0	18,0	18,1	19,9	20,4	22,7	18,6	17,7	19,3	23,0	18,2	16,6	
Втрата заощаджень в Ощадбанку	17,8	25,4	14,0	14,5	17,3	20,3	22,7	16,6	18,8	15,1	31,5	4,0	22,7	10,9	16,9	20,0	8,1	
Погана демографічна ситуація (високий рівень смертності та низький рівень народжуваності)	17,3	13,1	17,4	18,3	18,0	16,9	16,5	17,0	17,6	15,0	24,8	9,6	19,4	15,8	21,3	16,2	12,0	
Проблеми взаємовідносин властей АР Крим з центральними органами влади України	16,5	17,1	15,1	15,9	18,6	15,1	17,9	17,2	16,0	21,5	13,6	19,8	14,2	17,2	17,2	16,4	16,4	
Напружені міжнаціональні відносини	16,4	20,8	17,1	15,0	17,5	16,1	15,9	16,5	16,3	21,5	23,1	14,9	14,2	15,7	15,5	17,3	14,6	
Відсутність громадського контролю над діяльністю органів влади	16,0	14,7	13,9	15,0	16,7	16,3	18,1	16,4	15,6	21,0	11,9	16,9	14,1	16,1	15,6	16,9	13,2	
Відсутність можливості навчатися рідною мовою	15,5	22,1	14,3	16,1	15,0	15,6	16,4	15,1	15,8	15,4	13,6	17,1	14,6	16,5	14,3	16,6	13,6	
Масова трудова міграція	14,7	9,0	14,8	17,3	15,6	15,0	11,7	14,2	15,1	13,0	12,2	14,4	14,5	16,7	17,8	13,8	11,6	
Проблеми забезпечення представників депортованих народів роботою, житлом, надання їм земельних ділянок	12,0	6,2	12,5	11,5	14,4	11,7	10,3	13,0	11,2	6,3	8,0	69,3	8,5	10,3	10,4	6,4	54,7	
Погані умови роботи на виробництві	11,9	6,5	11,2	11,9	12,8	12,8	11,1	11,8	11,9	11,3	11,5	6,8	13,9	9,9	12,6	12,5	7,0	
Проблеми, пов'язані з базуванням в АР Крим Військово-морських Сил України	9,8	8,1	10,5	8,7	11,3	9,5	9,1	10,7	9,2	10,2	13,3	6,3	9,2	10,9	11,2	9,5	7,5	
Недостатнє представництво депортованих народів в органах влади АР Крим та в місцевих органах влади	8,7	3,8	9,3	9,8	10,2	8,1	6,5	9,6	7,9	5,0	5,2	65,7	4,4	6,8	6,2	3,6	49,8	
Відсутність можливостей для розвитку національної культури	8,4	8,0	8,4	8,5	8,4	8,7	7,8	8,8	8,0	8,3	7,3	22,7	6,2	9,5	8,5	6,9	18,1	
Велика заборгованість із заробітної плати та пенсій	8,3	4,7	6,7	6,3	8,1	9,0	11,0	7,8	8,7	9,9	12,9	3,8	7,8	8,4	9,5	8,4	5,5	
Напружені відносини між віруючими різних конфесій і церков	7,4	4,1	8,3	7,0	7,3	7,2	6,9	7,8	7,1	7,7	5,9	2,5	6,8	9,4	10,0	7,0	2,8	
Утиски свободи слова	6,8	9,2	6,8	6,5	6,8	7,7	6,4	6,9	6,8	5,4	13,6	6,3	7,1	6,2	7,8	6,1	7,7	
Погане транспортне забезпечення	6,2	5,7	5,5	5,1	6,0	5,5	8,3	6,3	6,1	7,0	8,4	5,3	5,1	7,0	7,4	6,1	4,5	
Інші проблеми	3,6	4,4	3,4	3,9	3,3	3,8	3,8	3,8	3,5	3,1	3,5	2,3	4,2	3,4	2,9	3,9	1,8	
Жодних проблем	0,4	0,2	0,1	1,1	0,4	0,2	0,6	0,5	0,4	0,5	0,3	0,0	0,3	0,8	0,4	0,5	0,0	
Важко відповісти	0,5	0,6	0,5	0,2	0,9	0,3	0,5	0,5	0,5	0,3	0,0	0,0	0,4	0,9	0,7	0,5	0,3	

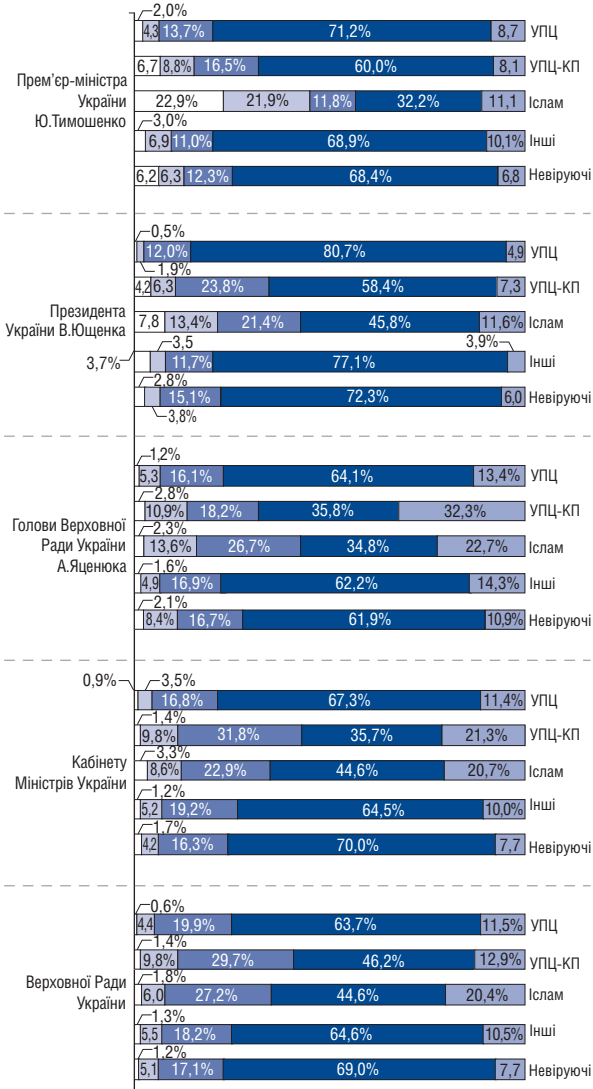
* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

**Підтримка діяльності інститутів і органів влади України та їх керівників,
% опитаних**

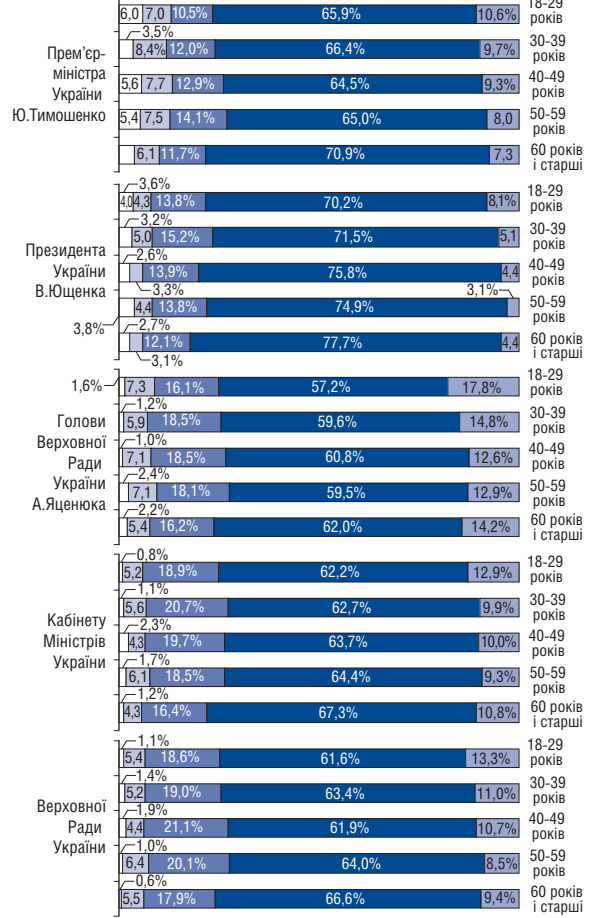
2008р.

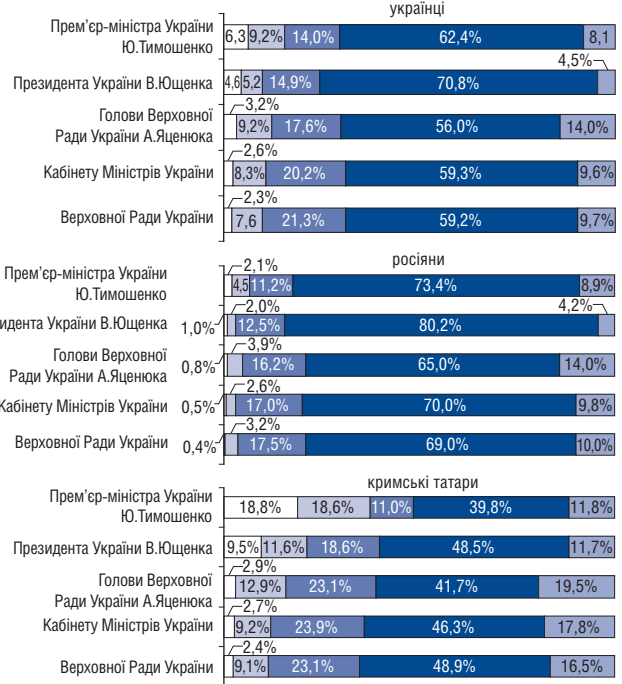
Конфесійно-церковна належність (АР КРИМ)

Вік (АР КРИМ)

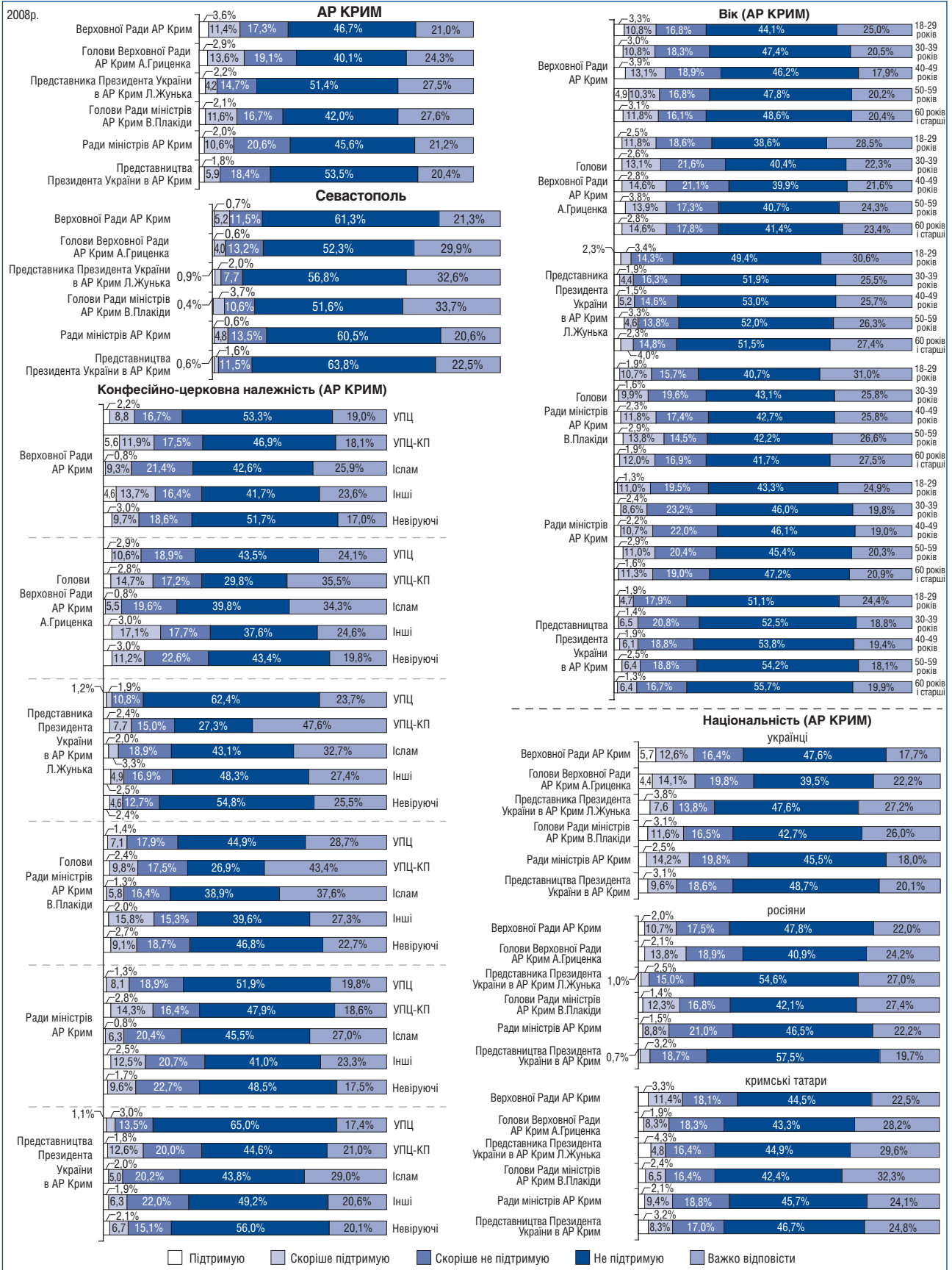

Національність (АР КРИМ)

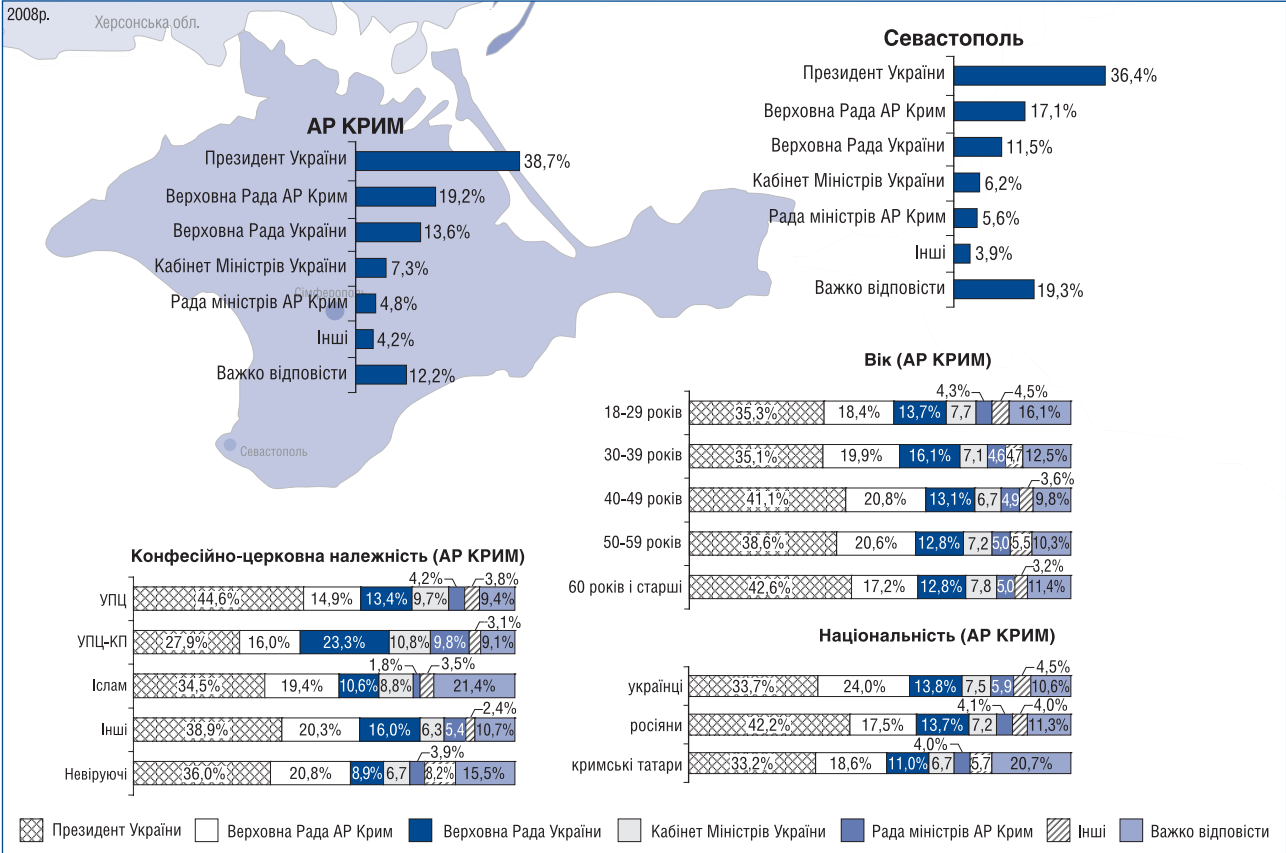

□ Підтримую □ Скоріше підтримую □ Скоріше не підтримую □ Не підтримую □ Важко відповісти

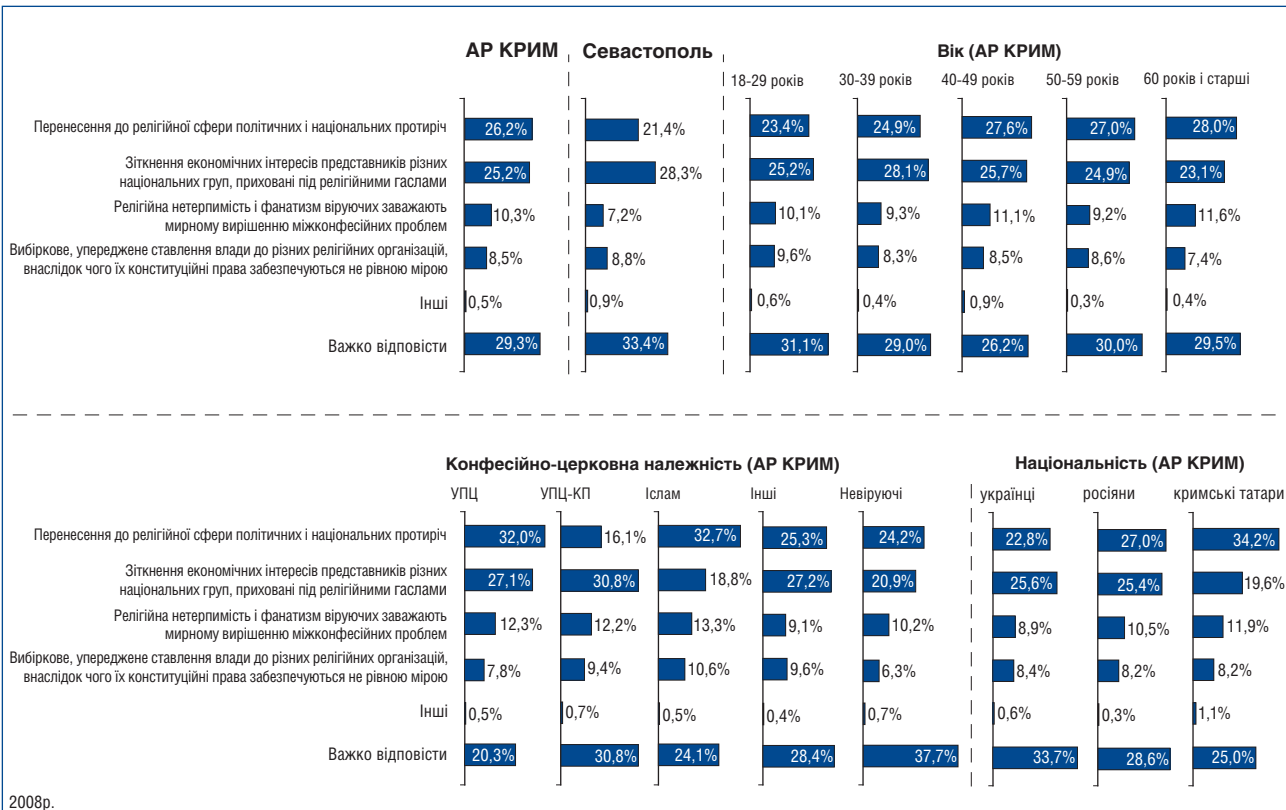
**Підтримка діяльності органів влади в АР Крим та їх керівників,
% опитаних**

Хто несе найбільшу відповідальність за економічні та політичні проблеми в АР Крим?
% опитаних

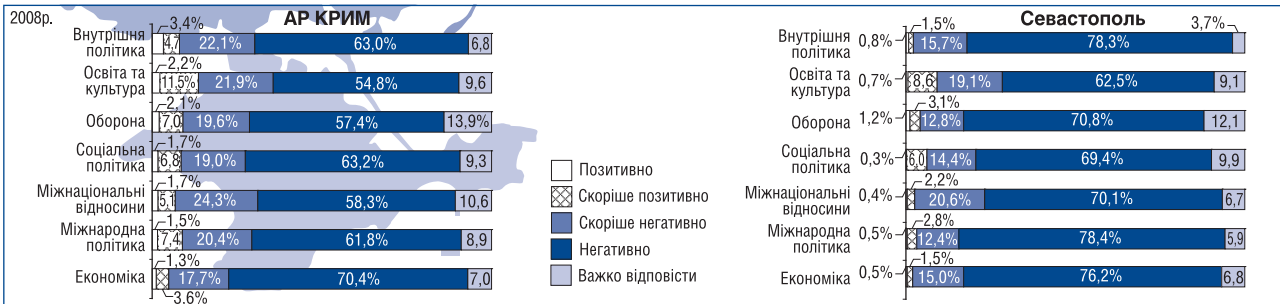

Що є головною причиною міжконфесійних конфліктів в АР Крим?
% опитаних

Як би Ви оцінили результати діяльності державної влади України в наведених сферах?

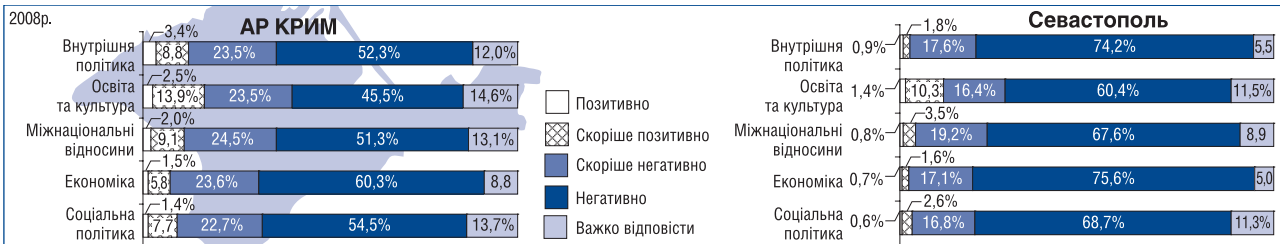
% опитаних

		ВІК (АР Крим)					КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Внутрішня політика	Позитивно	3,6	3,3	3,1	3,9	3,2	1,6	4,5	1,0	4,0	4,0	5,6	1,3	3,5
	Скоріше позитивно	5,8	4,3	4,9	4,2	4,0	2,3	8,4	16,4	4,0	4,5	7,3	2,0	13,1
	Скоріше негативно	21,5	24,3	23,0	22,0	20,6	19,3	41,6	34,3	19,4	23,5	26,7	18,9	31,2
	Негативно	59,5	62,6	63,7	65,1	64,8	69,7	40,2	38,0	67,1	59,7	52,4	72,0	41,2
	Важко відповісти	9,6	5,5	5,3	4,8	7,4	7,1	5,3	10,3	5,5	8,3	8,0	5,8	11,0
Освіта та культура	Позитивно	2,8	1,9	2,0	2,3	2,0	2,0	2,1	2,0	1,8	3,3	3,5	1,5	2,5
	Скоріше позитивно	13,4	10,4	12,5	11,9	9,2	8,4	35,5	21,5	10,5	9,7	16,4	7,1	21,8
	Скоріше негативно	21,3	23,9	23,2	22,2	20,0	21,3	26,5	23,7	20,8	23,5	25,0	20,7	20,2
	Негативно	51,4	55,5	54,1	55,5	57,7	59,4	26,5	39,4	58,1	53,7	45,6	61,8	41,7
	Важко відповісти	11,1	8,3	8,2	8,1	11,1	8,9	9,4	13,4	8,8	9,8	9,5	8,9	13,8
Оборона	Позитивно	2,5	2,2	2,2	2,4	1,5	0,7	3,8	0,8	2,2	3,2	4,0	1,1	2,1
	Скоріше позитивно	7,4	6,1	7,1	7,5	6,7	5,1	12,6	16,3	6,3	6,7	9,1	3,7	16,4
	Скоріше негативно	19,7	21,4	19,6	19,3	18,5	15,6	31,5	25,1	18,0	22,5	23,0	17,7	23,4
	Негативно	53,9	57,8	58,5	59,2	58,6	64,8	35,0	38,2	62,6	51,0	48,4	65,3	38,9
	Важко відповісти	16,5	12,5	12,6	11,6	14,7	13,8	17,1	19,6	10,9	16,6	15,5	12,2	19,2
Соціальна політика	Позитивно	1,4	1,7	1,5	2,4	1,5	1,0	1,4	2,3	1,6	2,1	2,7	0,7	3,7
	Скоріше позитивно	7,6	5,8	7,8	6,2	6,4	4,9	11,2	15,4	5,9	7,2	9,7	4,4	12,3
	Скоріше негативно	18,7	21,6	20,3	19,6	15,9	14,7	39,5	25,4	18,8	17,8	24,0	15,7	24,1
	Негативно	58,9	63,7	62,6	64,9	66,5	71,3	32,9	42,8	64,7	64,2	52,6	71,4	45,9
	Важко відповісти	13,4	7,2	7,8	6,9	9,7	8,1	15,0	14,1	9,0	8,7	11,0	7,8	14,0
Міжнародні відносини	Позитивно	1,8	1,6	2,2	1,7	1,3	0,9	1,7	1,3	1,7	2,4	3,1	0,7	2,2
	Скоріше позитивно	6,6	6,0	4,6	4,7	3,5	2,6	12,2	12,1	4,7	5,0	6,7	3,1	11,1
	Скоріше негативно	23,3	24,5	25,2	24,5	24,3	20,0	36,6	34,4	23,6	24,6	27,4	21,6	30,5
	Негативно	55,3	58,9	58,5	60,9	58,8	65,1	30,7	40,7	61,5	56,6	49,2	65,5	43,2
	Важко відповісти	13,0	9,0	9,5	8,2	12,1	11,4	18,8	11,5	8,5	11,4	13,6	9,1	13,0
Міжнародна політика	Позитивно	2,0	1,7	1,2	1,4	1,4	1,0	3,1	0,8	1,5	2,0	3,3	0,8	1,1
	Скоріше позитивно	7,8	7,1	7,4	8,4	6,6	2,5	13,6	21,7	7,8	6,4	10,0	3,6	20,2
	Скоріше негативно	20,4	22,4	20,9	19,7	19,1	18,2	35,0	28,2	18,0	22,5	25,2	17,4	25,3
	Негативно	58,4	61,6	62,8	63,1	63,8	69,8	37,8	36,5	65,0	59,3	52,5	70,4	38,1
	Важко відповісти	11,4	7,2	7,7	7,4	9,1	8,5	10,5	12,8	7,7	9,8	9,0	7,8	15,3
Економіка	Позитивно	1,2	1,1	2,0	1,1	1,2	0,6	1,0	0,3	1,4	2,0	2,4	0,5	1,4
	Скоріше позитивно	4,3	3,3	3,0	4,2	3,2	1,6	9,1	6,3	3,4	4,1	5,4	1,7	6,8
	Скоріше негативно	17,1	19,4	18,2	17,6	16,7	13,6	36,4	28,0	17,3	16,0	23,0	14,1	24,7
	Негативно	67,7	70,8	71,5	71,8	70,9	76,9	45,8	54,8	72,2	70,3	60,6	78,1	55,1
	Важко відповісти	9,7	5,4	5,3	5,3	8,0	7,3	7,7	10,6	5,7	7,6	8,6	5,6	12,0

Як би Ви оцінили результати діяльності республіканської влади АР Крим у наведених сферах?

% опитаних

		ВІК (АР Крим)					КОНФЕСІЙНО-ЦЕРКОВНА НАЛЕЖНІСТЬ (АР Крим)					НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (АР Крим)		
		18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	УПЦ	УПЦ-КП	Іслам	Інші	Невіруючі	Українці	Росіяни	Кримські татари
Внутрішня політика	Позитивно	3,7	3,1	3,9	3,6	2,9	2,2	6,3	0,8	4,0	3,6	5,4	2,0	2,5
	Скоріше позитивно	7,5	8,3	10,1	9,5	9,0	9,3	8,7	5,8	10,2	6,7	9,5	8,4	7,6
	Скоріше негативно	22,5	24,7	23,8	23,0	23,7	21,7	42,3	31,9	21,5	23,8	25,0	21,6	30,0
	Негативно	52,1	52,3	52,0	53,5	52,0	53,9	34,3	49,7	52,7	53,3	49,8	55,3	47,1
	Важко відповісти	14,2	11,6	10,2	10,4	12,4	12,9	8,4	11,8	11,6	12,6	10,3	12,7	12,8
Освіта та культура	Позитивно	2,9	2,6	2,1	2,8	2,1	2,3	5,6	1,0	2,3	2,8	3,7	1,8	1,9
	Скоріше позитивно	14,7	13,5	15,5	13,9	12,2	11,7	33,2	15,4	14,8	10,7	17,8	10,9	18,8
	Скоріше негативно	22,5	24,8	24,9	22,9	23,1	22,1	27,3	23,2	23,9	24,0	21,9	24,2	21,6
	Негативно	44,2	45,6	45,0	47,1	45,9	46,3	21,0	48,4	44,9	48,6	42,6	47,6	44,8
	Важко відповісти	15,7	13,5	12,5	13,3	16,7	17,6	12,9	12,0	14,1	13,9	14,0	15,5	12,9
Міжнародні відносини	Позитивно	2,5	2,0	1,9	2,4	1,3	1,7	4,2	0,8	2,0	2,2	3,0	1,3	2,4
	Скоріше позитивно	8,8	9,0	10,1	9,9	8,1	6,7	16,8	6,5	10,8	7,2	9,0	9,0	8,8
	Скоріше негативно	25,3	24,5	24,4	22,5	25,1	21,3	36,8	27,0	24,9	24,0	26,7	23,1	22,9
	Негативно	49,6	52,1	51,7	53,8	50,2	54,2	27,7	55,9	50,1	53,3	49,0	52,7	53,8
	Важко відповісти	13,8	12,4	11,9	11,4	15,3	16,1	14,5	9,8	12,2	13,3	12,3	13,9	12,1
Економіка	Позитивно	1,4	1,9	1,9	1,8	0,9	0,9	4,9	0,5	1,5	1,8	2,5	0,8	0,6
	Скоріше позитивно	6,4	4,9	5,3	6,1	5,8	3,7	9,1	5,5	6,4	5,6	8,0	3,9	8,6
	Скоріше негативно	22,0	24,6	25,6	24,4	22,6	20,0	39,3	23,4	25,8	20,4	25,9	22,7	24,1
	Негативно	59,7	59,6	59,7	61,4	61,2	65,4	40,4	60,5	59,6	60,6	55,4	63,8	55,7
	Важко відповісти	10,5	9,0	7,5	6,3	9,5	10,0	6,3	10,1	6,7	11,6	8,2	8,8	11,0
Соціальна політика	Позитивно	1,3	1,7	1,5	1,8	1,1	1,4	2,4	0,5	1,3	1,9	2,7	0,8	1,1
	Скоріше позитивно	6,9	7,0	8,1	8,6	7,8	4,5	13,3	8,8	8,9	6,4	10,3	5,7	10,7
	Скоріше негативно	23,4	23,8	23,7	22,3	20,7	19,8	40,6	23,9	24,7	18,4	22,8	22,3	23,1
	Негативно	52,6	55,0	54,3	54,9	56,1	59,5	29,4	54,0	52,0	59,2	50,7	57,2	51,9
	Важко відповісти	15,8	12,5	12,4	12,4	14,3	14,8	14,3	12,8	13,1	14,1	13,5	14,0	13,2

АР КРИМ СЬОГОДНІ І ЗАВТРА: ТЕРИТОРІЯ РИЗИКУ ЧИ ЗОНА КОНФЛІКТУ?

18 грудня 2008р. Центр Разумкова, за підтримки Представництва Фонду Фрідріха Науманна в Україні, провів фахову дискусію присвячену проблемам Криму та шляхам їх розв'язання¹.

Дискусія відбулася в рамках першого етапу проекту “Суспільно-політичні, міжнаціональні та міжконфесійні відносини в АР Крим – стан, проблеми, шляхи вирішення”, який здійснюється Центром Разумкова спільно з Інститутом Європи Університету м.Базель (Швейцарія) за підтримки Державного секретаріату з питань освіти і досліджень Швейцарської конфедерації.

До участі в заході були запрошені представники органів влади України, провідні науковці та експерти, які працюють у галузях політології, соціології, філософії, релігієзнавства, представники іноземних дипломатичних представництв і міжнародних організацій.

Учасникам дискусії було запропоновано висловити свої погляди з таких питань:

1. Суспільно-політична ситуація в АР Крим: тенденції останніх років (2005-2008рр.).
2. Проблеми Криму і кримчан: внутрішні і зовнішні чинники.
3. Сценарії розвитку ситуації в автономії: чи є підстави для оптимізму?

Нижче наводяться виступи учасників фахової дискусії².

ЧОГО МИ У ШВЕЙЦАРЦІВ ПОВИННІ ВЧИТИСЯ – ТАК ЦЕ ПАТРІОТИЗМУ

Геннадій УДОВЕНКО,
голова Ради з питань
етнонаціональної політики
при Президентові України

Насамперед хотів би подякувати Центру Разумкова за підготовку актуального та виваженого дослідження, яке досить правдиво висвітлює нинішню ситуацію у Криму. Дуже хотілося б, щоб правдивість і важливість цього дослідження поділялася лідерами держави та політичних партій.

Моя друга подяка – університету Базеля. Участь швейцарської сторони в цьому проекті є дуже важливою, оскільки послідовність, виваженість Швейцарії зможе досить активно впливати на формування української незалежної держави, української політичної нації.

Досвід Швейцарії для нас дуже важливий, але це зовсім інша країна. Швейцарія, як відомо, це чотири регіони, сформовані за етнонаціональним принципом, чого в Україні немає. Проте, чого ми у швейцарців повинні вчитися – так це патріотизму.

Так, під час Другої світової війни країна зберегла нейтралітет. І швейцарські громадяни німецького походження не стали “п’ятою колоною” – не було її у Швейцарії. Наша відмінність – у тому, що ми маємо “п’яту колону”. І ми про це повинні говорити і з цим повинні боротися. І вчитися досвіду інших країн, які у складних історичних умовах зберегли свою ідентичність.

Друге. Шість років я працював у Секретаріаті ООН у Женеві. І кожні суботу-неділю бачив, як тисячі солдат у формі, з автоматом або гвинтівкою, з ранцем за плечима ідуть додому на вихідні. Вся армія – це весь народ, озброєний народ – бо він у будь-який момент повинен бути готовим захищати свою державу, свою батьківщину.

Я розумію, що швейцарці не хочуть зробити з України Швейцарію, але вони реально сприяють розбудові української державності, українській самобутності та незалежності.

Що стосується питань дискусії.

Не маю ностальгії за минулим. Але, якщо пригадати початок української незалежності, 1994р. – то Крим був напередодні конфлікту. Це не був конфлікт Української держави і Криму, це був конфлікт Цєкова

¹ До фахової дискусії Центром були підготовлені робочі матеріали, що ґрунтувалися на соціологічних дослідженнях, проведених в АР Крим, та окреслювали особливості ідентичності жителів автономії, їх оцінку суспільно-політичної, міжнаціональної та міжконфесійної ситуації в Криму.

² Виступи подані за стенограмою; у скороченому вигляді; мовою, якою послуговувався доповідач; у порядку виступів під час дискусії.

Фахова дискусія, 18 грудня 2008р.

і Мешкова, але він міг перерости в дуже серйозний конфлікт³ (я постійно повторюю: Придністров'я – це те, що може трапитися у Криму). Ситуація була напруженою, фактично, за годину-дві парамілітарні угруповання цих “лідерів” мали зійтися в озброєній сутичці. Ми відвернули це. І не допустили переростання конфлікту між двома особами в міжнаціональний конфлікт.

Що потрібно сьогодні?

Щоб центральний Уряд серйозно зайнявся проблемами Криму. Так, як це було на початку 1990-х років. Тоді у нас був перший заступник Віцепрем'єр-міністра України, який постійно опікувався кримськими питаннями, **на кожне засідання Уряду виносилися проблеми, які турбували кримських татар**. Загалом, Уряд тримав ситуацію під контролем. Сьогодні цього немає, і не випадково ставлення кримчан до центрального Уряду, до президентської влади є значно гіршим, ніж до місцевої влади до АР Крим.

Зустрічаючись з Прем'єр-міністром, я ці питання порушував. **Не вирішуються дуже важливі проблеми кримськотатарського народу**. Зокрема – земельна.

Кримські татари – це народ, який тричі за життя одного покоління втрачав землю. Вперше – коли в 1944р. 180 тис. кримських татар за дві ночі були насильно виселені (і 90 тис. загинули лише під час транспортування). Вдруге вони втратили свою землю в Узбекистані, повертаючись до Криму, – а вони зробили величезний внесок у розвиток економіки, промисловості, культури Узбекистану, про що із вдячністю неодноразово говорив Президент Узбекистану І.Карімов.

І втретє кримські татари втратили свою землю, коли повернулися на батьківщину. З'ясувалося, що їх земля вже розпродана і перепродана...

Отже, **сьогодні Уряд, усі урядові структури повинні предметно зайнятися Кримом** і не віддавати Крим на відкуп Л.Грачу та його команді, тим, хто сьогодні домінує

в Криму. Це дуже важливо. Тому результати цього дослідження Центр Разумкова має довести до відома Президента, Прем'єр-міністра, Уряду та Верховної Ради. Парламент повинен зробити свою роботу – адже досі немає закону про відновлення прав депортованих. Немає закону про статус кримськотатарського народу. Тому ті депутати, які навіть слухати не хочуть про ці проблеми, мають знати, чим ризикує країна. ■

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В УКРАЇНІ МАЄ ВИКОНУВАТИ ОБ'ЄДНАВЧУ РОЛЬ

Юрій ГНАТКЕВИЧ,
голова підкомітету
Комітету Верховної Ради України
з питань прав людини,
національних меншин і
міжнародних відносин

Сьогодні в роботі Уряду, Президента, Парламенту домінує соціальна проблематика. Але якщо ми візьмемо до уваги те, що нам щойно доповіли колеги з Центру Разумкова, то виходить, що найгострішою є проблематика національна. І може трапитися так, що ці дві проблематики можуть збігтися в часі, що, справді, може породити якусь гостру конфліктну ситуацію.

Конфлікти часто-густо виникають після “закономірних випадковостей”. Пригадаймо, з чого почалася Перша світова війна – із вбивства однієї людини. Нещодавні бунти у Франції – з випадкової загибелі двох арабських підлітків, а молодіжні заворушення у Греції – з ненавмисного вбивства підлітка. Хоч нагадати, що і в Криму гострі ситуації виникали переважно тоді, коли проблема етнічної групи – кримських татар – була пов'язана з проблемою соціально-економічною, наприклад, із набуттям земельних ділянок. Отже, **національні конфлікти, якщо вони існують потенційно, можуть виникнути і загостритися несподівано**.

Після війни протягом певного часу з різних областей України організовано переселилося до Криму багато українців. Я неодноразово бував в одному кримському селі, де живуть винятково сільські переселенці з Кіровоградської і Волинської областей. На моє здивування, у цьому селі не було і досі немає української школи, і майже всі українці тут зросійщилися і спілкуються, насамперед молодь, російською мовою. Ми щойно почули від доповідача, що лише кожен п'ятий українець у Криму визнає себе послідовником українських національних традицій, тобто, іншими словами,

³ У 1994р. в Криму відбулися вибори Президента автономії, на яких переміг Ю.Мешков, лідер проросійських сил півострова, об'єднаних у блок “Росія”. Того ж року відбулися вибори до Верховної Ради Криму, на яких перемогу одержав згаданий блок. Головою Верховної Ради було обрано С.Щекова, у якого невдовзі почалися конфлікти з Ю.Мешковим. Так, зокрема, Верховною Радою були внесені зміни до місцевого закону “Про Президента Республіки Крим”, якими суттєво обмежувалися президентські повноваження. У відповідь Ю.Мешков 11 вересня 1994р. видав Указ “Про організацію державного управління в Республіці Крим у період підготовки й проведення референдуму щодо проекту Конституції Республіки Крим”. Цей Указ призупиняв діяльність Верховної Ради Криму, районних, міських і районних у містах рад та анулював мандати депутатів кримського Парламенту й інших рівнів рад в автономії. До ухвалення нової Конституції повноваження Верховної Ради Криму передавалися Президенту, а на місцях – виконкомам. Верховна Рада Криму, своєю чергою, видала низку постанов про незаконність цього та інших указів Президента.

Ескаляція конфлікту між Президентом і Верховною Радою республіки змусила державну владу України вжити низку заходів, які повертали Крим до правового поля України. Зокрема, 17 березня 1995р. Верховна Рада України скасувала Конституцію і низку законів Республіки Крим. Таким чином, зокрема, була скасована посада Президента Республіки Крим, і Крим визнавався адміністративно-територіальною автономією у складі України. – редакція.

визнає себе українцем. Це свідчить про те, що значна частина українського етносу у Криму при спокійному спогляданні чи потуранні місцевої та центральної влади втрачає свою національну ідентичність та орієнтується на іншу національну культуру.

З політичних позицій це можна оцінювати по-різному. Але ми знаємо, що саме ці факти активізують діяльність проукраїнських, чи як їх дехто називає, націоналістичних організацій. У цьому контексті я хотів би привернути увагу до проблеми ідентичності в Україні і в Криму зокрема. Характеризуючи цю проблему, можна вжити термін **“криза ідентичності”**. Я хотів би підкреслити, що зараз в Україні на економічну та політичну кризу накладається криза національної ідентичності. Багато українців, що живуть на теренах південної і східних областей України та у Криму втрачають уже в умовах самостійної України свою національну ідентичність, національно розмагнічуються, стають космополітами і манкуртами. Для нас, українських національно-патріотичних політиків, це надзвичайно важливо, бо небезпечно. У нас зароджується переконання, що місцева влада свідомо спрямовує свою політику на подальшу русифікацію українців Сходу й Півдня України. Це змушує нас розробляти плани захисту українців від “розукраїнювання”. Ця проблема може в певний момент стати набагато гострішою і потенційно конфліктнішою, ніж це може здатися на перший погляд.

Зупинюся на проблемі мови. **Мова має як об’єднавчу, так і роз’єднувальну функції**. Так Бог зробив, що людство поділено на різні народи, тобто нації, кожна з яких має свою мовою. Навколо мовної проблематики сьогодні точиться гостра боротьба. Якщо звернутися до мережі Інтернет і подивитися на пости та статті, які там публікуються, то побачимо таку закономірність: якщо публікується стаття з економічної тематики, то на неї надходить приблизно 5-10 відгуків, а якщо стаття торкається питання мови, тобто національної проблематики, на неї надходить до 300 відгуків. Часто вони носять не звичайний полемічний чи дискусійний характер, а викладаються в дуже гострій, іноді брутальній та образливій формі. Багато фактів свідчать про те, що **національне питання в Україні сьогодні не є розв’язаним**. Зараз не зовсім ясно, до якої національної моделі Україна прагне і які в цьому аспекті її чекають перспективи. Чи вона буде як українська національна держава, чи як держава українська за назвою, але неукраїнська за формою та змістом, а чи як держава, що складатиметься з двох чи трьох в етномовному сенсі частин. Само собою зрозуміло, що в цій обставині приховано серйозний конфлікт.

Крим є частиною України. Різні політики бачать модель національного розвитку Криму в бажаному для них напрямі. Іноді ці напрями є протилежними чи навіть ворожими. І тут, мені здається, ми недооцінюємо об’єднавчу роль двох мов: російської та української. Так випало, що я в парламентському комітеті з прав людини і національних меншин відповідаю за проблеми попередження етнічних і міжнаціональних конфліктів. Я усвідомлюю, що якби ми з вами правильно працювали, вели серед населення не політичну агітацію, а по-науковому і правдиво розтлумачували проблему, то вона не виглядала б настільки гострою.

Зверніть увагу на таку обставину. В Україні лише говорять про конфлікти на мовному ґрунті, а реально конфлікти не виникають – такі, як це мало місце в Литві, Латвії чи Естонії? Чому? А тому, що мови прибалтійських народів є зовсім іншими, ніж російська. Вони належать до різних мовних груп. Російська та українська мови є дуже близькими. Всі українці розуміють російську мову, всі росіяни або російськомовні – українську. Людям ніхто не пояснив, що **нас в Україні суцільно об’єднує пасивне, рецептивне володіння українською мовою**. На мій погляд, мовна політика в Криму має орієнтуватися на оволодіння високоосвіченою частиною кримського населення не лише російською мовою, але й на активне оволодіння (вміння висловлюватися чи писати) державною українською мовою. Важко повірити, що коли українець добре володіє російською, то це добре, а якщо росіянин добре володіє українською, то це погано.

Одним із законопроектів, які я нещодавно вніс до Верховної Ради, був проект закону, що зобов’язує всіх депутатів усіх рівнів володіти державною мовою. Це викликало у кримській пресі переполох. А тим часом слід було б просто запитати людей, а якою ж мовою повинен володіти депутат, якщо не державною. Російською? Прекрасно! Англійською? Ще прекрасніше! Але ж український депутат мав би володіти і державною мовою. Хіба є в Польщі депутат, який не говорить польською, а в Росії, який не володіє російською?

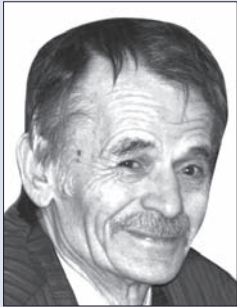
На жаль, мовне питання загострюється політиками з різними політичними орієнтаціями. А політики, навпаки, мали б пояснити людям об’єднавчу роль і функцію української мови. Вони ж ведуть себе так, ніби українська держава вимагає від чиновників забути російську мову. Держава просить їх бути культурними, освіченими і законслухняними.

Отже, нам треба донести до влади, яка сьогодні зосереджена на соціальних проблемах, всю гостроту національних питань і мовної ситуації. Можливо, для Криму слід розробити особливу програму соціального і національного розвитку, де окреслити його перспективи. Складовою цієї програми мала б стати програма попередження міжнаціональних конфліктів. Людям треба політично виважено вести за собою. Люди ніколи не йдуть туди, куди вони хочуть йти. Люди йдуть туди, куди їх ведуть. І я хотів би, щоб наша влада розробила спеціальну програму і повела український Крим у безконфліктному напрямку. ■

Фахова дискусія, 18 грудня 2008р.

**ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО ДОЛЖНО ВОССТАНАВЛИВАТЬ
НАРУШЕННЫЕ ПРАВА, А НЕ ЗАКРЕПЛЯТЬ РЕЗУЛЬТАТЫ
ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННОГО ТОТАЛИТАРНЫМ РЕЖИМОМ**

Мустафа ДЖЕМИЛЄВ,
голова підкомітету
Комітету Верховної Ради України
з питань прав людини,
національних меншин і
міжнародних відносин

Хотел бы поблагодарить за организацию этой конференции, потому что вопрос Крыма – весьма важен и актуален. И очень хотел бы надеяться, что результатами этой конференции будут шаги, направленные на разрешение проблем, существующих на полуострове.

Повторю слова, уже сказанные здесь: “Крым – особый регион Украины”. Особый, прежде всего, этническим составом, сложившимся в силу исторических обстоятельств. Это единственный регион Украины, где в составе населения преобладают этнические русские. Причём, это преимущественно русскоязычные, переселенные в Крым после Второй мировой войны, то есть, после депортации крымских татар и некоторых других этнических групп. Сейчас примерно 80% русскоязычного населения составляют именно послевоенные переселенцы и их потомки.

Советская власть после депортации, геноцида крымских татар и других национальностей провела широкую кампанию по дискредитации этих народов. Во-первых, переселенцев из внутренних областей России селили в дома крымских татар, передавали им все имущество и одновременно объясняли, какими плохими людьми были крымские татары, болгары, немцы, армяне, которых выслали. Это, в общем, поддерживалось переселенцами, потому что давало им некий душевный комфорт, оправдание того, что они владеют чужим имуществом.

Более того, в 1945г. была проведена специальная конференция Крымского филиала Академии наук СССР, где историкам чётко предписывалось, как впредь излагать историю Крыма. Чётко ставилась задача объяснить, что крымские татары и все представители переселённых народов в прошлом были варварами, деструктивным элементом. Носителями прогресса объявлялись только русские. Эта пропаганда длилась в течение многих десятилетий. И, естественно, она сказывается на нынешних межнациональных отношениях.

Кроме того, есть очень много сил, для которых важно существование межнациональной напряженности, – и они ее поддерживают.

Я просмотрел результаты исследования Центра Разумкова, с чем-то я согласен, с чем-то – нет. Например, уровень сепаратистских настроений в Крыму оценивается в 34%. Согласно другим исследованиям, которые ежегодно проводятся в Крыму, примерно

70% русскоязычного населения видят своё будущее в составе России. Одно из последних исследований студенческой аудитории касалось вопроса отношения студентов к депортации крымских татар. Результаты: категорически осуждают – всего 35%. Если исключить из этих 35% примерно 13% представителей депортированных народов, которые, конечно, депортацию осуждают, то получается примерно так же – около 70% русскоязычных студентов поддерживают депортацию. Причём, часть из них считают, что крымских татар следовало бы депортировать повторно.

Это очень опасная тенденция, в чем-то она напоминает ситуацию в фашистской Германии по отношению к евреям.

И хочу особо отметить – эти исследования проводились среди студентов, которые что-то читают, что-то знают. А если исследовать умонастроения на бытовом уровне, то этот шовинистический настрой, должен сказать, значительно выше.

Теперь можете представить себе, каково представителям крымских татар – ведь такой же настрой, такой же процент тех, кто поддерживает депортацию, присутствует, например, в правоохранительных органах. Кстати, в МВД Крыма этот процент, наверное, значительно выше, потому что наибольшее число дискриминаций, наибольшее число беззаконий в отношении крымских татар – именно со стороны правоохранительных органов. То же – со стороны судей.

Я должен сказать, что власти, несмотря на многочисленные обращения крымских татар, несмотря на острые ситуации, не реагируют или реагируют очень слабо.

Например, провести бы мониторинг русскоязычной прессы в Крыму. Если прочитать одни только заголовки – многие из них в любой цивилизованной стране рассматривались бы в судах как подпадающие под статью Уголовного кодекса о разжигании межнациональной розни. Зачитаю фрагмент только одной статейки под названием: “В Крыму зреет конфликт по Косовскому сценарию” (раньше было модно говорить “по чеченскому”, сейчас – “по косовскому”). И так: “...Есть позорная страница в современной истории крымско-татарского народа – массовое предательство в период Великой Отечественной войны”. Можно было бы сказать: обычная шовинистическая статейка, мало что напишет журналист – у нас, всё-таки, свобода слова (хотя свобода слова в цивилизованной стране должна быть сопряжена с ответственностью).

Но – это пишет руководитель милиции Крыма. Чего можно ждать от такого правоохранителя крымским татарам, и что у нас за власть, когда такая фашистская пропаганда, разжигание межнациональной розни проповедуются сотрудником правоохранительных органов? Всё время мы слышим ссылки на то, что у нас свобода. Да. Но в любой цивилизованной стране человек, употребляющий такие выражения в отношении другого народа, не только не работал бы в правоохранительных органах – он бы ответил по всей строгости закона. А у нас это, оказывается, можно.

Или такой пример. В Страсбурге рассматривалась ситуация в Крыму и был затронут вопрос о дискриминации крымских татар при приёме на работу. Тогдашний

Фахова дискусія, 18 грудня 2008р.

председатель Верховной Рады АР Крым Л.Грач в моем присутствии цинично заявляет: да, доля крымских татар на государственных должностях в соотношении с их долей в населении несколько ниже, потому что крымские татары не выдерживают конкуренции, по сравнению с русскими. То есть, русские, оказывается, высокообразованные, а крымские татары – нет. И в то же время, например, министром образования назначают бывшего сельского библиотекаря – только потому, что она член КПУ. А крымские татары-профессора занимаются обрезкой винограда, потому что они крымские татары.

В целом, крымские татары составляют сейчас 13% населения полуострова, а их доля в органах власти, в зависимости от ведомства, – от нуля (например, служба безопасности, таможня) до 3,5%. В МВД – где-то 2,3%.

Недавно в Крым приезжали представители Верховного комиссариата по делам национальностей, и мы в МВД проводили конференцию о том, как должны себя вести правоохранительные органы в многонациональном обществе. Заместитель начальника милиции рапортует: у нас очень дружная семья, у нас представители разных народов, у нас крымские татары представлены достаточно. Но ведь это не так: в органах МВД работают около 8 000 человек, из которых крымских татар – около 300, в подразделении “Беркут” служат около 2 000 человек – и только один крымский татарин. Разве соблюдена пропорция?

Одним словом, ситуация такая: **ложь для международной общественности и наглое попираание прав – на самом полуострове.**

Самое интересное – Служба безопасности. На территории Крыма работают около 2 000 человек. И в Службе открыто говорят: если брать на работу крымских татар, то саму Службу безопасности надо наполовину сокращать – поскольку значительная часть сотрудников заняты именно слежкой за крымскими татарами. Тут я не понимаю политику украинского государства: все признают, что “главные украинцы на территории Крымского полуострова – это крымские татары”. А вся Служба безопасности Украины следит за крымскими татарами. Я действительно просматривал эти “совершенно секретные” докладные, которые идут из Крыма в Киев. В среднем, по числу информаторов, приставленных к различным нашим организациям, за крымскими татарами наблюдение во много раз больше, чем за кем бы то ни было.

Далее. Здесь затрагивался вопрос о принятии законов, направленных на восстановление прав представителей депортированных народов. Если не будут восстанавливаться эти права, то крымские татары, естественно, будут продолжать их добиваться, это будет вызывать конфликты, которые, в свою очередь, будут использоваться для дестабилизации ситуации в Крыму.

Что получается, например, в земельном вопросе? Когда началась приватизация земли, мы неоднократно обращались к органам власти и говорили о том, что крымские татары, возвратившиеся на свою родину, не могут подпадать под общее правило. Скажем, в Земельном кодексе говорится, что земля передается в частную собственность тем, кто на ней работал, то есть – бывшим членам колхоза. Крымские татары не были и не могли быть членами колхозов на территории Украины. Они были колхозниками в Узбекистане и Таджикистане, в местах ссылки. Поэтому надо в Земельный кодекс внести статью о том, что крымские татары и другие

депортированные, возвратившиеся на историческую родину и поселившиеся в сельской местности, имеют такое же право на землю, как и члены колхоза. Не приняли. В результате, начались так называемые “захваты”.

Далее. Мы разрабатываем проект закона о восстановлении прав депортированных, где тоже закладывается упомянутая норма решения земельной проблемы. Парламент закон принимает, но экс-президент налагает вето, и один из главных пунктов вето – земельный вопрос. Эксперты говорят Президенту, что закон не может быть принят, потому что в нем есть пункт, который противоречит Земельному кодексу. Правильно, если бы в Земельном кодексе была бы эта норма, то мы бы её не предлагали внести. Мы и говорим, что надо принять этот закон, а потом внести изменения в Земельный кодекс. Не воспринимается.

Одно из предвыборных обещаний В.Ющенко, – отзыв вето, или, если у нас нет процедуры отзыва, повторное внесение закона на сессию Верховной Рады и подача Президенту. После избрания В.Ющенко Президентом прошло четыре года. До сих пор это обещание не выполнено. В последнем документе, который я получил от экспертного управления Министерства юстиции, повторяется то, что в свое время высказывали эксперты Л.Кучмы. Ситуация – тупиковая.

В завершение – о настрое народных депутатов. Депутат О.Доний недавно зарегистрировал проект закона о восстановлении исторической топонимики Крыма. Это принципиально важный документ, потому что после депортации крымско-татарского народа и других этнических групп с территории Крыма – это была настоящая этническая чистка – уничтожались все следы культуры этих народов. Сносились кладбища, взрывались мечети, были переименованы абсолютно все населённые пункты, за исключением только Бахчисарая. Переименовано 1 118 населённых пунктов. Теперь ставится вопрос о восстановлении исторических названий.

Но Комитет Верховной Рады вчера не поддержал этот законопроект. Главный аргумент: это вызовет недовольство жителей Крыма.

То есть, таким образом закрепляются результаты преступления, совершённого тоталитарным режимом. Правовое государство, вместо того, чтобы восстанавливать нарушенные права, идёт по пути наименьшего конфликта: коль скоро в Крыму уже поселены русские, то крымские татары в меньшинстве, они не создадут проблем.

Я должен сказать, что если идти по такому пути, то действительно в Крыму, как в одном из наиболее чувствительных регионов Украины, хорошей перспективы не предвидится... ■

НЕОБХІДНО ЗМІНИТИ ЯК ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТОСОВНО КРИМУ, ТАК І ФІЛОСОФІЮ ВІДНОСИН АВТОНОМІЇ І ЦЕНТРУ

Анатолій ТКАЧУК,
заступник Міністра регіонального розвитку та будівництва України

Тема нашого обговорення сьогодні є надзвичайно важливою. І коли йшлося про результати дослідження стосовно “насилницької українізації”, дискримінації за мовною чи національною ознаками, я пригадав давню істину: “спочатку було слово”.

Тобто багато проблем породжено не об’єктивними, а суб’єктивними чинниками. І головним серед них є те, що протягом 17 років держава не сформувала адекватної регіональної політики. Всі зусилля держави були спрямовані переважно на соціальний сектор, інші питання відходили на другий план. Це призвело до того, що в окремих регіонах сформувався локальний простір – інформаційний, освітній, економічний, врешті – міфологізований простір, абсолютно не інтегрований в загальноукраїнський контекст. Єдиного українського простору немає, і це – дуже велика загроза.

Коли ми говоримо про Крим, то варто звернути увагу на кілька наступних обставин.

Перша: у Криму вдалося створити “нову історичну спільність – “радянський народ”. Кожен, хто побував у Криму, знає, що він відрізняється від будь-якого іншого регіону України, зокрема, збереженням і підтриманням багатьох норм і правил, запроваджених за радянських часів. Як кажуть в “Артеку”: як у нас все було за Радянського Союзу, так і лишилося. Тобто: є об’єктивна річ – сформований радянський народ, який не має чітко вираженої ідентичності, і являє собою певний, відмінний від інших, психологічний тип.

Друга: прагнення кримчан до розширення прав автономії. Але ми бачимо: сьогодні, коли дійсно йдеться про необхідність децентралізації влади і створення виконавчих органів місцевого самоврядування на регіональному рівні, Крим є не найкращим прикладом. Він є єдиним регіоном країни, який має свою повноцінну Верховну Раду (депутати на постійній основі, спікер, апарат), свій повноцінний виконавчий орган – Раду міністрів. Але динаміка всіх показників його соціально-економічного розвитку, порівняно з іншими регіонами України, не є кращою. Проте витрати на управління – вищими. Тобто: багато питань слід адресувати не центру, державі, а місцевій владі та її відповідальності. А ми маємо парадоксальну

ситуацію: з одного боку, держава надала повноваження, достатньо велику автономію, з іншого – люди, які мають формувати органи влади цієї автономії і запитувати за виконання повноважень, апелюють до держави і вважають, що саме держава має вирішувати всі питання.

Третя: ефективність державної політики стосовно Криму. Наприклад, питання Севастополя. Якщо подивитися кількість державних програм, прийнятих щодо Криму і Севастополя, їх є дуже багато. **Жодна українська область, навіть Донбас з проблемами шахт і рештою, не має стільки програм, скільки має Крим.** Але соціологія показує, що всі ці програми не ведуть до покращення іміджу України у Криму.

Про що це свідчить? Напевно, про те, що намагатися долучити Крим до України – хибна політика. Це Україна максимальною мірою має бути присутня у Криму. Тобто, навпаки – **не Крим має прийти до України, а Україна – до Криму.** Вона є достатньо великою і має достатньо ресурсів, щоб це зробити.

Звичайно, це має бути зроблено правильно.

Так, багато для Криму робить Росія – і це, природно, зумовлює проросійські настрої. Тим часом, обсяги фінансових ресурсів, які вкладаються у Крим Україною, є набагато більшими. Проте, Україна буде газопроводи, водогони, школи, а російські програми передбачають створення ЗМІ, надання грантів для отримання вищої освіти – тобто те, що формує слово – слово, яке надалі призводить до зародження конфлікту. Я думаю, що зміна пріоритетів є тут надзвичайно важливою.

З іншого боку, маємо дещо змінити філософію відносин автономії і центру, з точки зору державної політики у Криму. Якщо Крим є автономією, то його органи влади повинні відповідати за всі сфери повноважень, визначені Конституцією України, Конституцією АР Крим, чинним законодавством. Тобто, є влада, є ресурс – має бути відповідальність. *Це перше.*

Друге: Україна має бути присутня у Криму, насамперед, в інформаційному, культурному та освітньому просторі. Запровадження зовнішнього тестування показало хибність ідеологемі, згідно з якою національні меншини мають бути локальними, замкнутими у своїй самодостатності. Говорилося, що система національної шкільної освіти є благо. Проте, виявилось, що це не зовсім так, тому що національні меншини не інтегруються в українське суспільство і стають, на жаль, менш конкурентоспроможними, порівняно з іншими.

Третє: питання українізації, як її проводити. Дуже просто – треба почати з державних чиновників. Наведу маленький приклад, як я українізував керівників районних державних адміністрацій. На співбесіду до мене, як до радника Президента України, прийшов кандидат на посаду керівника РДА Дніпропетровської області. Зайшовши, привітався російською мовою. Я йому пояснив, що він завітав до радника Президента не Росії, а України – і повернув його документи. Більше жоден кандидат не починав зі мною розмови російською мовою. Тобто, якщо є воля, все це може бути зроблено досить швидко...

Хочу сказати, що зараз готується пакет документів, які стосуються зміни підходів до регіональної політики загалом і політики стосовно Криму та Севастополя. Якщо все буде гаразд, то в I половині 2009р. вони будуть ухвалені, і ми матимемо всі можливості у стислі терміни змінити ситуацію на краще. ■

ФОРМУВАТИ ЕФЕКТИВНУ РЕГІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ЦЕНТРУ

Ігор ЖДАНОВ,
президент аналітичного центру
“Відкрита політика”

Слухаючи народних депутатів, я був вражений їх критикою влади, “яка не переймається проблемами Криму”. Шановні колеги, – ви ж і є влада, ви є законодавча влада, ви можете приймати закони, можете регулювати відносини. Я розумію, що в цьому році Верховна Рада практично не працювала, в минулому – працювала у форматі іншої більшості... Але є напрацювання, і треба не лише жалітися, але й ухвалювати конкретні рішення.

Так стається, що саме Центр Разумкова порушує ті питання, які випадають з поля зору органів державної влади.

Якщо на початку і в середині 1990-х років у Криму панували відверто сепаратистські настрої, то наприкінці 1990-х - початку 2000-х років, завдяки зусиллям української влади, ситуацію вдалося стабілізувати, і “політична температура” на півострові була знижена. Це сталося дійсно в результаті певної роботи влади, яка реально опікувалася, мірою сил і можливостей, проблемами півострова.

Однак у 2005-2008рр. з’явилася інша тенденція. Перший фактор, який зіграв негативну роль – те, що загалом жителі Криму підтримували іншого, ніж В.Ющенко, кандидата на пост Президента. Тому у 2005р. у кримчан переважало відчуття програшу, панувало дуже негативне ставлення до центральної влади та серйозні опозиційні настрої.

Слід констатувати, що з боку центральної влади, найвищих посадовців не було цілісної системної політики стосовно АР Крим. Вона мала хаотичний, несистемний характер і зводилася до фрагментарних зусиль з усунення окремих проблем. Крим був відпущений практично “в самостійне плавання”, сам вирішував власні проблеми, не реагуючи вже на центр. Кримська політична еліта практично не інтегрована в загальноукраїнську.

Тобто, протягом 2004-2008рр. в автономії відбулася консервація суспільних негативних антиукраїнських настроїв.

А суспільні настрої значною мірою формуються завдяки інформаційній політиці. Кримські телебачення та радіостанції транслиують переважно російськомовні програми, які часто мають антиукраїнську спрямованість. Як видно з результатів дослідження: 81% опитаних заявили, що вони особисто не стикалися з проявами насильницької українізації, але вони вірять, що це відбувається. Така ситуація свідчить, що у Криму

створено віртуальний інформаційний простір. І це треба враховувати.

Дійсно, в Україні існує свобода слова, і заборонити діяльність будь-яких ЗМІ через те, що вони пропагують якісь ідеї, не пов’язані з загрозами національній безпеці, – це безглуздя, яке викличе лише опір.

У Криму має бути сформований конкурентоспроможний інформаційний продукт, український за суттю. Він може бути не обов’язково україномовний, принаймні на початковому етапі, оскільки україномовний варіант може викликати відторгнення. Важливіше – просувати українські ідеї, аніж створювати чергову газету чи телеканал, які не користуватимуться на півострові попитом.

Крім того, майже одразу після повернення кримських татар на батьківщину, виник додатковий негативний чинник – питання землі. Хоча ця проблема виникла не раптово: ще у 2001р. ми відзначали, що земельне питання стане одним з кримських “яблук незгоди”.

Отже, головні проблеми у Криму мають економічний і земельний характер. І ці проблеми необхідно вирішувати зараз в той чи інший спосіб. Інакше конфліктна ситуація розвиватиметься і матиме серйозні та непередбачувані наслідки. А відповідальною за це є українська центральна влада, в т.ч. Президент.

Стосовно сценарію розвитку ситуації в автономії. Відверто скажу: з огляду на нинішній стан справ, у мене оптимізму немає.

Хотів би окреслити, насамперед, проблему 2017р., як її умовно можна назвати – проблему, пов’язану з виводом Чорноморського флоту. Хоча центральна влада порушує це питання у відносинах з Росією, не здійснюється жодної підготовки суспільних настроїв у Севастополі.

Якщо я не помиляюся, чимало філіалів російських ВНЗ діють на території Криму, в т.ч. Севастополя. Вони відповідним чином готують молодих людей, які, маючи досить активну позицію, визначатимуть у 2017р. суспільні настрої в Криму. На жаль, на протигагу цим навчальним закладам там не створено філіалів вітчизняних престижних ВНЗ, – ні Києво-Могилянської академії, ні Київського національного університету, – які б готували проукраїнськи налаштовану інтелігенцію, що протистояла б системним проросійським настроям.

Тобто 2017р. – це не лише політичне і правове питання відносин України з Росією, технічне питання виводу ЧФ, але це й питання суспільних настроїв серед зокрема севастопольців, яка існуватиме на той час.

Без урахування цих факторів, будь-які спроби українізації викличуть лише опір і негативні тенденції. На жаль, **волі для того, щоб проводити політику України стосовно Криму, сьогодні недостатньо. Потрібен ще авторитет влади, яка здійснюватиме певні заходи.**

Ще одна тема – загрози територіальній цілісності України. На моє глибоке переконання, будь-які спроби форсованого вступу до НАТО в цих умовах можуть призвести до посилення загроз територіальній цілісності України, а якщо говорити відверто – ми можемо

втратами, як мінімум, Севастополь. Навіть за умови проведення референдуму.

Що робити? Принаймні зараз провести громадське обговорення концепції регіональної політики, концепції розроблених міністерством документів, долучитися інтелектуально до цієї праці, ухвалити ті документи, фінансово забезпечити їх виконання і працювати.

Сподіваюся на те, що у 2009р. будуть, нарешті, прийняті стратегічні документи з регіональної політики, які визначать, як будуватиметься політика центру стосовно регіонів, у т.ч. Криму. ■

ВІДБУВАЄТЬСЯ “СОЦІАЛІЗАЦІЯ” ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ КРИМЧАН, ПИТАННЯ МОВИ, ТОПОНІМІКИ ТОЩО ВІДХОДЯТЬ НА ДРУГИЙ ПЛАН

Віталій КУЛИК,
директор Центру
досліджень проблем
громадянського суспільства

Хотів би зазначити, що питання ідентичності, а тим більше – топоніміки Криму, з точки зору національної безпеки, втрачають актуальність.

Наш Центр також проводив дослідження громадської думки кримчан-жителів одного з кримських регіонів – Великої Ялти. Нас цікавили питання, насамперед, ефективності місцевого самоврядування, комунікації між місцевими депутатами та виборцями та ін. Проте, для того, щоб мати повну картину, ми поставили також ряд питань загального характеру. Перша хвиля дослідження пройшла у травні, друга – завершилася 5 грудня 2008р.

Що ми бачимо?

У соціальній сфері. У травні серед проблем, які хвилювали жителів Великої Ялти, на першому місці – безробіття. Далі, мірою зменшення значимості: відмова держави від соціальних зобов'язань; невідповідність цін зарплатам і пенсіям; проблеми комунального господарства; примусова українізація. Нарешті, на 10 місці – загроза міжнаціонального конфлікту.

У грудні першу позицію посіла невідповідність цін зарплатам і пенсіям. Далі: відмова держави від соціальних зобов'язань; безробіття; поглиблення розшарування населення за майновою ознакою; загроза міжнаціонального конфлікту. Примусова українізація перемістилася з п'ятої позиції на 14.

Таким чином, ситуація у грудні виглядала зовсім інакше. Якщо у травні більшість учасників фокус-груп на перше-друге місце ставили питання українізації і

намагалися про це більше говорити, то у грудні, перші місяці та 90% часу фокус-груп відводилося соціальній сфері: питанням соціальної політики, безробіття, зарплат, пенсій, цін, споживчих прогнозів тощо. Тобто українізація відійшла на другий план. При цьому, пояснити, що таке “примусова українізація” під час фокус-груп учасники не могли. Тобто це явище є, але в чому воно виявляється пояснити не можуть.

Тому я повністю погоджуюся з висновками Центру Разумкова, ми теж бачили зниження значимості проблем, пов'язаних з мовою, міжнаціональними відносинами тощо.

Далі – з одного боку, жителі Великої Ялти бояться міжнаціонального конфлікту. І водночас 75% виступають за мирне співжиття і толерантні відносини між росіянами, українцями, кримськими татарами.

Під час фокус-груп у середовищі російськомовних громадян і в середовищі кримських татар ми побачили наступну картину. Російськомовні стверджують, що вони толерантно ставляться до кримських татар, а не толерантно вважають поведінку кримськотатарської громади. Твердження кримських татар – дзеркально протилежні.

Тобто, є підстави припускати, що, фактично, існують два “світи”, які між собою не перетинаються, а головне – один одного не хочуть чути. Російськомовні не хочуть чути аргументацію кримських татар, кримські татари не хочуть чути аргументацію російськомовних.

Якщо у травні багато говорилося про питання землі, самозахоплення, про акції МВС на Ай-Петрі, про знесення незаконних забудов, то у грудні – і кримські татари, і російськомовні говорили насамперед про безробіття і зростання цін. Питання самозахоплення також відходить на другий план.

У політичній сфері. Якщо у травні головна тематика, яка цікавила жителів Великої Ялти, – це інтриги між БЮТ і Партією регіонів у Великій Ялті, конкуренція різних груп інтересів у Партії регіонів, протиріччя між селищним головою Лівадії і мером Ялти тощо, то у грудні проявився чіткий вододіл: політикум, політичні сили – це “вони”, а жителі, громадяни – це “ми”, ті, хто має комунальні проблеми, проблеми з неврахуванням інтересів при розподілі землі тощо. А політика – це “їх проблеми”, які “нас” цікавлять на третьому плані.

Якщо у травні експерти нашого Центру бачили більш-менш стійкі рейтинги, зростання рейтингу БЮТ і зниження – Партії регіонів, то зараз усі представники груп лідерів громадської думки під час експертного опитування говорили, що спостерігаються “плаваючі” рейтинги. Тобто це сезонні коливання – буквально протягом тижня ситуація змінювалася, на 5-10% перепади у ставленні громадян до політичних партій.

Тому робимо висновки.

1) **Відбувається “соціалізація” громадської думки, тобто підвищення значимості соціальних питань для громадян.**

2) **Можемо констатувати наявність у Криму двох “світів” – кримськотатарського та російськомовного, які не хочуть чути – підкреслюю – не хочуть чути аргументацію одне одного.** І це підігрівається

місцевими ЗМІ, що формують певні стійкі уявлення, які не піддаються логічній раціональній аргументації.

3) **Зростає рівень протестних настроїв.** У травні готовність до участі у протестних акціях у разі порушення своїх прав, засвідчили 25% жителів Великої Ялти, у грудні – до 45%.

За певних обставин може відбутися каналізація цього соціального протесту в міжнародний конфлікт. Тому що, як на винних у негараздах, можуть вказати на представників іншої нації або іншої мовної групи.

Поки що “температура” у Великій Ялті не надто висока. Але певна тенденція до її підвищення вже є.

Простий приклад: у травні для місцевих працівників існувала цілком очевидна можливість працювати охоронцем вілл та особняків, які є в регіоні Великої Ялта, або підсобним робітником на цих віллах. У грудні майже всі місцеві працівники були звільнені та замінені приїжджими або представниками певних рекрутингових компаній, які займаються охороною, наданням послуг тощо. Відповідно, ми помітили зростання невдоволення місцевого населення, особливо тих груп, які не мають великих ділянок землі, не мають можливості надавати якісні послуги під час туристичного сезону, зростає невдоволення власниками великих маєтків у регіоні Великої Ялти.

Це, фактично, певна, я сказав би, “неусвідомлена класова свідомість”, класове почуття. Вина за те, що немає зарплат, немає роботи, зростають ціни, покладається саме на власників крупної нерухомості, власників великого капіталу, які мають майно, будинки на приморській території. Саме на них вказують як на винуватців усіх трагедій, бід і нещастя місцевого населення. Особливо ті, хто має проблеми в комунальній сфері (зокрема, опалення немає майже на 65% об’єктів Великої Ялти), або проблеми перебоїв з газом, відключення від електроенергії тощо.

Особливо це питання стосується жителів приватного сектору Лівадії, які навіть не внесені до списку нерухомості Великої Ялти, і їх будинків немає на карті. Це є зараз підставою для судових позовів і проблем, пов’язаних з приватизацією землі в Лівадії.

Тому, з моєї точки зору, за відсутності у держави надійних механізмів впливу на процеси, що відбуваються на місцях, акцентація проблем віртуальних, фактично, симулякрів – українізації, протистоянні кримських татар і російськомовних тощо – є небезпечною і недалекою⁴. Проблеми, які хвилюють громадян зараз, у грудні, – і кримських татар, і російськомовних, і україномовних, – це одні й ті самі проблеми: зарплати, безробіття, ціни, але аж ніяк не питання мови, назв, топоніміки.

І якщо політичні сили або держава зможуть ефективно впливати на ці настрої, зможуть освоїти механізми недопущення каналізації цих протестних настроїв у площину міжнародного конфлікту, тоді нам вдасться врятувати Крим і вдасться його зберегти. І створити механізм для нормального толерантного співіснування представників різних груп населення.

Якщо це не буде зроблено, то конфлікти на соціальному підґрунті будуть поглиблюватися. І тоді йтиметься не про соціальний конфлікт, а про класовий, несвідоме класове почуття перетвориться на усвідомлення класового інтересу. І ворогом буде і той, хто має будинок чи особняк, чи бізнес, і той, хто є іншої національності або розмовляє іншою мовою. Тоді ситуація вийде з-під контролю. Тоді популярності набудуть політичні сили, які представляють радикальні погляди. Я не хочу сказати, що це можуть бути винятково російські сили. Це можуть бути і радикальні ісламістські та фундаменталістські угруповання, і націоналістичні расистські групи – наприклад, боннхеди, які є сьогодні в Севастополі та Сімферополі.

У такому випадку ситуація може досягти критичної межі, надалі – призвести до непрогнозованих наслідків. *Поки що, знову підкреслюю, температура точки кипіння не досягла, але вона вже рухається в цьому напрямі.* Якщо держава не робитиме якісь спроби зупинити цей процес, думаю, що вже в лютому 2009р. ми стикнемося з серйозними соціальними проблемами не лише в регіоні Великої Ялти, але й у всьому Криму. ■

УСІ АКАДЕМІКИ СВІТУ НЕ ДАДУТЬ “НАУКОВО ОБГРУНТОВАНОГО РЕЦЕПТУ”, ЯК ВІДНОВИТИ ІСТОРИЧНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ. ЦЕ ПИТАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Свєген БИСТРИЦЬКИЙ,
виконавчий директор
Міжнародного фонду “Відродження”

Наша дискусія свідчить, що Крим – це комплекс проблем, так само складних, як і проблеми всієї України. Їх важко охопити одним дослідженням, а тому їх потрібно вивчати й надалі, бажано – активізуючи участь кримських аналітичних центрів.

Фонд “Відродження” давно і, сподіваюся, не без результатів, підтримує проекти у Криму. Так, разом з Урядом Нідерландів Фонд підтримував велику програму “Інтеграція кримськотатарського населення та інших депортованих народів в українське суспільство”, в рамках якої ми співпрацювали, зокрема, з Меджлісом. Результати: *по-перше*, видано підручники з основних предметів до 5-6 класів кримськотатарською мовою – що сприяло зниженню рівня конфліктогенності в сенсі мовних питань. *По-друге*: створена кримськотатарська бібліотека – це культурний центр, який може слугувати майданчиком для спілкування різних етнічних, культурних, конфесійних груп і громадських асоціацій.

Підтримували також проект з налагодження діалогу мусульманських громад з Урядом Криму,

⁴ Симулякр (від лат. *simulare* – прикидатися, вдавати) тут – штучна, вигадана конструкція, що її видають за реальність.

з розвитку етнотуризму та інші. Останніми роками, разом з Європейською Комісією, працюємо над проектом з формування толерантності, який передбачає впровадження уроків толерантності у школах, через телебачення тощо. Зараз передаємо апаратуру для громадського радіо Криму, – можливо, воно буде створене.

І нарешті проект, який англійською називається “e-government” – електронне врядування у Криму. Так, у Судаку створено центр електронного врядування, завдяки якому жителі Судака і Криму взагалі мають можливість (або матимуть можливість) отримувати відкриті інформацію і певні послуги від місцевого уряду. Тобто налагоджується діалог між громадянами, громадськими організаціями, бізнесом і місцевим урядом.

Чому це зроблено у Криму? Там великі перспективи. Хотів би сказати, що, **незважаючи на поширене сьогодні зневажливе ставлення до так званої “радянської ментальності”, у Криму іноді більше раціональності “радянського типу”, ніж в інших регіонах України.** Власні Судака погодилися на участь у проекті не тому, що вони такі демократичні, а тому, що вони бачать: потрібно якимось чином вступати в діалог з громадянами – принаймні для того, щоб знизити рівень соціального невдоволення.

З практики роботи у Криму можу зробити висновок, що не все там так жахливо, як іноді здається. Просто – потрібно працювати. Якщо ми будемо говорити: влада повинна розвивати те, робити те – цитувати можна далі – то це буде плач Ярославни. Вона має це робити. Але як, у який спосіб? Розвивати централізовану програму? Делегувати владу, децентралізувати її і потім контролювати, як вона децентралізовано функціонує? Яким чином?

Я пам’ятаю 1993р., коли у Криму висадився “десант” у складі П.Мовчана і С.Хмари, які вирішили українізувати Крим за тиждень чи місяць. І що? Це мало наслідки набагато гірші, ніж можна було навіть очікувати. На хвилі демократичного відродження України як нації, потенційно *єдиної нації*, було зроблено більше шкоди для цієї єдності, ніж це міг зробити будь-який зовнішній вплив.

Моя теза проста: **треба звернути увагу на громадянське суспільство.**

І те, що я тут почув, – насторожує. Ми знали давно: найбільш активні та популярні у Криму громадські організації – це, як було сказано, “організації слова, пропаганди”. Це організації політизовані, це проросійські організації. Хоча саме вони найменш переймаються тим, щоб влада була підзвітною, не корумпованою, відкритою, щоб вона надавала якісні послуги і т.ін. Ось на це протиріччя треба звернути увагу.

Можу сказати про власний досвід роботи з неурядовими організаціями Криму. Більшість із них дуже схильні проводити конференції, круглі столи. Це, дійсно, певна спадщина “країни Рад”, коли всі можуть радити. Як кажуть деякі їх активісти: “немає такого питання, з приводу якого ми б не зібрали конференцію”. І меншою мірою кримські громадські організації схильні до прямих дій. Яких? Наполягати на тому, щоб певна інформація була відкрита. Щоб були захищені або відновлені чийсь права. Щоб був наведений порядок у земельних питаннях... Це менше практикується у Криму.

Як вийти з цього становища?

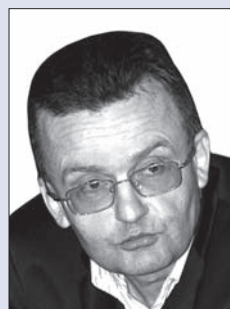
Як донорська організація, ми надаватимемо гранти організаціям, які будуть моніторити, лобіювати, критикувати і робити у Криму все те, що має робити неурядова організація. Думаю, будемо готові підтримати київські аналітичні центри – з тим, щоб вони стали кураторами створення незалежних аналітичних груп у Криму. Маємо робити це разом з іншими донорами – для того, щоб учасниками таких обговорень було дедалі більше кримських аналітиків...

Але треба робити це на рівні всієї України. **Центральна влада після Помаранчевої революції, під час якої вона клялася громадянським суспільством, забула навіть такі слова “громадянське суспільство”.** Вона стала популістичною й апелює до кожного з нас окремо: вам ми підвищимо зарплати, вам – пенсії, вас – убезпечимо від кризи. Вона абсолютно не хоче спілкуватися з громадськими асоціаціями, з серйозними групами і неурядовими організаціями, які представляють різні приватно-колективні інтереси в Україні.

На завершення. Тут пролунала стандартна для пострадянської країни теза: дайте нам науково обгрунтовані “рецепти” – і ми все зробимо. Справа в тому, що головна з проблем, яку слід розв’язати у Криму, полягає у відновленні *історичної справедливості*. Але ні в політичних, ні у філософських науках теорії історичної справедливості ще ніхто не виробив. І не слід сподіватися, що буде колись наука про історичну справедливість, – ці питання не є академічними по суті.

Це питання демократичної практики, практики демократизації. Тому депутати і всі представники влади мусять знати і розуміти, що всі академіки світу не дадуть науково обгрунтованого рецепту, як це зробити у Криму. Це питання демократизації всієї країни, питання співпраці Уряду з громадянами, в т.ч. – громадянським суспільством. ■

ГОЛОВНА ПРИЧИНА НАПРУЖЕНОСТІ У КРИМУ – БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ

Віктор КОТИГОРЕНКО,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса

Представлене дослідження справді дає відповіді на дуже актуальні питання стосовно того, що відбувається у Криму. Але, як і будь-яке соціологічне дослідження, воно не дає відповіді на питання, чому це відбувається і що робити.

Отже, за результатами як цього дослідження, так і дослідження в Ялті, проблеми власне етнічні, етнонаціональні, культурні, мовні тощо у Криму посідають

десяті місяця – на відміну від України, де вони посідають двадцять місяців серед проблем, що хвилюють громадян. Приблизно в той самий час, коли проводилося це дослідження, ми робили моніторинг провідних ЗМІ Криму. За його результатами, **ні питання цін, ні питання зарплат не є домінуючими в інформаційному просторі Криму, а домінуючими є питання дискримінації російської мови** – з фактами якої ніхто не стикався, як підтверджує дослідження. **Актуальною є також проблема позбавлення Криму статусу автономії**, тобто в кримському інформаційному просторі домінують маргінал Тягнибок і маргінальні російські націоналісти – з тими темами, які для них цікаві.

Але ж інформаційний простір Криму – це не безособовий феномен. Насправді за всіма інформаційними ресурсами Криму (та й загалом України) стоять певні фінансово-промислові групи, які сформували політичний ресурс у вигляді політичних партій, блоків тощо.

Виходячи з цього посилання, можна чітко сказати, **що головна причина підвищеної або потенційної конфліктогенності у Криму – це політична безвідповідальність усіх загальноукраїнських і регіональних груп правлячого класу України**, які у своїх корупційних бізнесових і вузькополітичних електоральних інтересах актуалізують ті теми, які насправді не є актуальними для людей. У Криму, Львові, Чернігові, Києві – теми, які справді турбують людей, є однаковими, і дослідження це показує.

Друга причина – це базована на політичній безвідповідальності, безпринципна **боротьба різних груп правлячого класу за кримські земельні, рекреаційні та інші ресурси**. В цій боротьбі вони використовують класичний засіб: для того, щоб приховати свої корупційні (читай: кримінальні) дії із захоплення і приватизації кримських ресурсів, вони каналізують невдоволення кримчан у тему міжетнічних відносин: земельний конфлікт російськомовного і кримськотатарського населення, російська мова, русифікація/українізація і т.ін. Насправді, проблеми стоять зовсім інші.

Третя причина – це, знову ж, пов'язана з політичною безвідповідальністю **неспроможність державної влади України та місцевої влади реально відповідати на реальні виклики, насамперед – соціально-економічні**. Можна назвати вже кілька програм соціальної адаптації кримських татар, кілька абсолютно продуманих, грамотних рішень і рекомендацій та вимог РНБО, які приймалися і за Президента Л.Кучми, і за Президента В.Ющенка. Сьогодні з повною відповідальністю можна сказати: **нічого з тих програм і правильних рішень РНБО не виконано. Частково – через некомпетентність, але переважно – через корупційні інтереси**.

Четверта – це **деструктивні зовнішні впливи**. Насамперед – в інформаційному просторі. Насамперед – з боку Росії, Саудівської Аравії та деяких інших країн. До цього причетні й наші бізнес-групи. Спецслужби знають, які держави, які політичні сили в Україні фінансують і Хізб-ут-Тахрір, і Тягнибока, і багатьох інших.

Отже, відбувається жорстка боротьба за доступ до влади як інструменту перерозподілу економічних ресурсів. Це є головна причина.

Що робити? Результати соціологічних досліджень показують, що проблеми, конфліктність – не в етнічних, етнополітичних, етнокультурних відносинах, а в соціально-економічній сфері.

Якщо ми хочемо вирішити питання кримських татар, то це не питання наділення їх землею. Насправді, це питання інвентаризації кримських земель, державного реєстру земель, з'ясування реальних власників. Це розробка єдиної загальнокримської програми освоєння кримських земельних ресурсів, розвитку виробництва, в т.ч. сільськогосподарського, на території Криму. І як частина цього загального питання – наділення землею кримських татар.

Свого часу були пропозиції вирощувати у Криму бавовну. Рентабельність одного гектара бавовни вчетверо вища за рентабельність пшениці, з якою ми маємо сьогодні кризу перевиробництва, збуту тощо. А з Узбекистану приїхали фахівці в цій галузі...

І тоді питання про переселення кримських татар на кримське узбережжя, мабуть, стояло б не настільки гостро. Тому що кримські татари були б економічно мотивовані працювати у степовій зоні, де їх розселили, всупереч традиції проживання до депортації...

Знову ж, **головна проблема – боротьба з корупцією, з корупційними діями на території Криму представників і місцевої, і центральної влади, і бізнесу**, в т.ч. російського. І правоохоронні органи повинні з цими проявами рішуче боротися. Але як боротися, якщо вони самі інтегровані в усі ці реальні корупційні схеми?

Можна говорити: давайте проведемо круглий стіл з журналістами, поговоримо про кодекс журналістської етики... Але ж усі журналісти залежні від власників, зацікавлених у каналізації проблем у русло міжетнічних відносин, міжетнічного конфлікту. В цій каламутній воді можна ловити всіяку рибку. Це теж проблема.

Законодавче забезпечення. Насправді в зауваженнях до Закону про відновлення прав депортованих, про землю, наскільки я пам'ятаю, не йшлося – там є потреба редагування, а потому – ухвалення. Принаймні хоч якоюсь мірою це зняло б напруженість.

Але немає політичної волі. А її немає тому, що немає зацікавленості реально врегулювати соціально-економічну ситуацію в Криму. **Є реальна зацікавленість політичних сил, фінансово-промислових груп в Україні, в т.ч. – представлених у владі, підтримувати ситуацію конфліктності**.

І є, звичайно, геополітичний інтерес Росії – так, як вона його сьогодні розуміє, чомусь думаючи, що якщо буде конфліктна ситуація у Криму, то їй від того буде краще. Не буде, бо це стимулюватиме конфлікти й на території самої Росії. Але нинішній російський істеблішмент саме так розуміє ситуацію в Криму.

Підсумовуючи, підкреслюю ще раз: **головна причина – це безвідповідальність різних груп правлячого класу України, які заради наживи готові спалити власну хату**. ■

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПІДМІНЯЄТЬСЯ КУРАТОРСТВОМ НАД КРИМОМ З БОКУ ПОЛІТИКІВ З ПЕВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Юлія ТИЩЕНКО,
голова Ради
Українського незалежного центру
політичних досліджень

Представлене дослідження чи не вперше характеризує певні елементи специфічної кримської ідентичності, яка формується. У Криму прийнято говорити “ми – кримчани”, тобто феномен цієї регіональної ідентичності існує.

Але слід зазначити, що це певний квазі-феномен. Якщо проаналізувати вислови адептів цієї кримської ідентичності, то можна помітити, що вона ґрунтується на доктрині “русского мира”, яка дуже популярна зараз у Росії і яка, фактично, транслюється на весь пострадянський простір. Зрозуміло, що вона активно пропагується у Криму – і багатьма кримськими політиками, і в учбових закладах, і певними, дуже активними громадськими організаціями (зокрема – “Русской общиной Крыма”, яка інтегрована, до речі, у кримський політикум).

Тут пролунала дуже цікава теза: “Україна має прийти до Криму”. У принципі, це дійсно так. Але виникає питання: яка Україна має прийти, яким чином і до кого? Адже – якщо подивитися уважно – у Криму існує багато міфів, але – і в Києві існують міфи про взаємини Києва і Криму. Що я маю на увазі?

Одним з цих міфів є, наприклад, теза про те, що в Києві немає державної політики стосовно Криму. Не хочу бути адвокатом, але – і раніше, і останнім часом ухвалені ряд принципово важливих документів, зокрема, Державна програма соціально-економічного розвитку АР Крим на період до 2017р. Тобто, політично цілі та завдання сформульовані. Справа в іншому, в дуже низькому рівні імплементації політики – і в земельних відносинах, і в освіті, культурі, і в тій же топоніміці (ми можемо скільки завгодно говорити, що питання топоніміки є неактуальним, але якщо подивитися, наприклад, документи 2006р. – то вони передбачають принаймні вивчення цього питання, тобто воно є одним з пріоритетів політики державної влади стосовно Криму).

Чому не імплементується ця політика? Можливо, це питання політичної волі, але також – і координації дій центральної і місцевої влад, а сьогодні такої координації (навіть комунікації) на державному рівні немає...

Отже, Україна, у принципі, прийшла до Криму, але – в дещо специфічному вигляді. Державна політика підміняється певним кураторством над регіоном з боку тих чи інших політиків з певних політичних партій.

Також є певним міфом те, що кримська політична еліта не інтегрована в український контекст. Склад

парламентських партій свідчить про протилежне, в них є дуже потужні кримські політики, які мають вплив, зокрема, на інформаційний простір регіону та могли б, у принципі, сприяти “приходу України до Криму”.

Ще одне дуже важливе питання, яке ми часто обминаємо. Питання асиміляції кримських татар. У мене немає готової відповіді: чим, наприклад, російська асиміляція може відрізнитися від української асиміляції цього народу у Криму. Якщо ми широко говоримо про гармонізацію міжетнічних взаємин, про усунення ризиків конфлікту, то ми повинні бути свідомими проблем збереження ідентичності кримськотатарського народу. Ми повинні вибудовувати міжетнічні взаємини максимально толерантно і враховуючи потреби цілісного народу, у якого дуже складна історична доля. І можливо, тут слід було б з більшим розумінням підходити до питань топоніміки і насамперед – освіти.

Так, ішлося про те, що учні - представники національних меншин неконкурентоспроможні у плані тестування. Але – давайте подивимося на систему освіти для національних меншин, на національні школи. Фактично, викладання там ведеться російською мовою, оскільки немає кадрів, немає підручників... Це – окрема тема для окремої розмови.

Дуже багато говорилося про кримський інформаційний простір у контексті “приходу України до Криму”. У принципі, я погоджуюся з пропозицією створення певного засобу масової інформації, можливо, російськомовного – для транслювання повідомлень, які протистояли б зовнішнім впливам на Крим і кримську ситуацію. Проте у Криму зараз існують 27 комунальних ЗМІ – всі російськомовні. Можливо, доцільно було б почати з двомовних версій...

До речі, тут згадували кодекс журналістської етики – для довідки: він у Криму давно є, ще на початку 2000-х років його ухвалили та всі без винятку підписали, але від цього нічого не змінилося. Були і дослідження, і конференції, і тренінги – проте, це нічого не змінює, на жаль. Це лише певна ілюстрація притаманної нам “марності зусиль”...

І ще одне стосовно інформаційного простору. Назва сьогоднішнього заходу – “Крим сьогодні і завтра: територія ризику чи зона конфлікту?” – у принципі, є хорошою, але, думаю – лише в експертному середовищі. Адже сьогодні ми вже традиційно намагаємося асоціювати Крим з кризою, конфліктом, ризиком. За великим рахунком, ми самі додатково репродукуємо негативні сенси і змісти. Звичайно, це не стосується тієї мови ворожості, яку часто використовують кримські ЗМІ. Але, мабуть, варто більш позитивно формулювати тематику, навіть проблеми.

Що стосується Закону “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою” (сьогодні він має таку назву). Це питання не вирішується з 2004р. Ще у 2007р. говорилося, що закон буде внесений до Парламенту як невідкладний. На жаль, цього не сталося. Тим часом, прийняття Закону дозволило б розв’язати низку питань інтеграції кримських татар, їх статусу, врешті – розв’язати земельні та інші питання.

До речі, земельне питання та пов’язані з ним корупційні схеми – це дійсно тема окремої розмови. Але слід порушити питання тих рішень, що сьогодні приймаються кримською владою. Так, ідеться про реєстр усіх

депортованих і їх земельних ділянок. Можливо, таке рішення має право на існування. Але чому не інвентаризація всієї кримської землі? Тому, що це зачіпає чийсь незаконно набуті права власності?

... Отже, що з усіма цими проблемами робити? Імплементувати ту розумну політику, яка є. Працювати з місцевою владою, оскільки саме від неї дуже багато залежить. Принагідно хочу сказати, що наш Центр виконує у Криму цікаві проекти з місцевою владою. Так, у 2007р. у нас пройшли навчання близько 300 міських голів. Сподіваюся, наші проекти допоможуть “вести Крим до України”. ■

ДЛЯ УЛУЧШЕННЯ СИТУАЦІЇ В КРИМУ НУЖНО, ПРЕЖДЕ ВСЕГО, ОТКАЗАТЬСЯ ОТ ПОЛИТИКИ ПРИНУДИТЕЛЬНОЙ КУЛЬТУРНОЇ І ЯЗЫКОВОЇ АССИМИЛЯЦИИ...

Володимир СТУС,
керівник групи
аналітиків і прогнозування
Центру стратегічних ініціатив

Результаты представленного социологического исследования показывают, с одной стороны, абсолютную неэффективность государственной политики, с другой – несоответствие представлений, которые нам давали в течение прошедших десятилетий, реальному положению вещей. Жаль, если они будут положены на полку и забыты, как это неоднократно происходило.

А что такая пессимистичная перспектива использования этих данных возможна – это показывает частично и наше обсуждение. Судите сами: в то время, как большинство крымчан ставит положение с русским языком и принудительной украинизации на одно из первых мест среди проблем, которые их волнуют, нам опять говорят о том, что это неважно, “это не входит в первую десятку”. То есть, происходит отрицание результатов социологических исследований.

В то время, как большинство крымчан, говоря о причинах межнациональной напряженности, обвиняют киевскую власть и говорят о ее некомпетентности, более того – о провокационном характере ее политики, об этом ни слова не говорится в обсуждении. Вместо этого мы слышим традиционные: “пятая колонна”, “научно обоснованная пропаганда” и т.п.

Вместо того, чтобы понять, почему после стольких лет независимости мы имеем в Крыму такие “выдающиеся” показатели украинизации и что делать дальше, как из этого положения выходить, мы рассуждаем о необходимости дальнейшей украинизации. Да, можно вести украинизацию на уровне чиновников – хотя, с точки зрения их работы, это неэффективно. Но как проводить украинизацию на уровне избирателей? Ответа тоже нет.

В чём причина кризиса и наличия потенциального конфликта? На мой взгляд – в конфликте между нарастающей демократизацией в обществе, вызванной,

в частности, Майданом, с одной стороны, и продолжающимся стремлением к насильственной культурной и языковой унификации Украины, к культурной ассимиляции других этносов, к навязыванию языка, религии, культуры, видения истории и традиций, присущих одному региону, всем регионам страны – с другой. В этом основная причина конфликта.

Как события будут развиваться дальше?

Я очень скептически оцениваю перспективы принятия законодательных актов, о которых здесь говорилось, в 2009г. Будет не до этого – будет и развивающийся кризис, и обостряющаяся президентская кампания, и необходимость заручиться поддержкой, в частности, крымского электората – все это затормозит принятие законов и по языкам, и по репрессированным народам, и по всем остальным вопросам. Один, более конкретный прогноз такой: в 2009г., и в дальнейшем школьникам будет предоставлена возможность проходить тесты на родном языке, не только на украинском.

В то же время предвыборная ситуация смягчит потенциальные конфликтные линии в регионе. Перед выборами взрыв на национальной или любой другой почве становится маловероятным, поскольку у людей будет возможность высказать своё мнение на выборах.

Каковы пути улучшения ситуации?

Прежде всего, общеукраинские – они лежат не в плоскости Крыма, там есть свои специфические проблемы, но **в целом Крым – это фокус общеукраинских проблем.**

Первый путь – это отказ от политики принудительной ассимиляции в культурном и языковом аспектах. Отказ государства от вмешательства в культурную, информационную, языковую среду. С одной стороны, это позволит дать достойный ответ российскому влиянию. Когда языковые вопросы, вопросы культурного разнообразия будут сняты, у Москвы ничего не останется. С другой – это позволит в большей степени рассчитывать на голоса крымских избирателей. Можно сколько угодно, образно говоря, сравнивать крымчан с “неправильными пчёлами, которые несут неправильный мёд”. Но эти “неправильные пчёлы”, живущие советским прошлым и не желающие украинизироваться, являются избирателями. И точно так же, как эффективность учёного определяется соответствием его аналитики и прогнозов действительности, эффективность политика определяется числом избирателей, за него проголосовавших.

Второй путь – это децентрализация. О ней тоже говорилось, и она тоже была обещана Майданом.

И, наконец, **последний возможный путь – это повышение влияния избирателей на власть всех уровней, от сельсовета и выше.** Отмечается, что на первом месте претензий к власти стоит коррупция. Но борьба с коррупцией сверху невозможна, это доказано всеми. Единственная возможность – подключить к этой борьбе избирателей. Нужна система влияния, неважно – в Крыму, в Киеве, в Западной Украине – конкретного избирателя на власть в период между выборами.

Завершая, хочу сделать единственное замечание к исследованию. Я предложил бы в будущем разграничивать понятия “русская” и “российская”. Это очень важно – одно дело, когда человек “русской культурной традиции” (то есть, русской), совсем другое в смысловом плане, когда он “российской культурной традиции”. Введение этой дифференциации, на мой взгляд, чётко определит и покажет эту смысловую разницу. ■

СИТУАЦІЮ У КРИМУ МОЖНА ВИЗНАЧИТИ ЯК ПОЧАТКОВУ СТАДІЮ КОМУНАЛІЗМУ. ВИХІД ОДИН – ДІАЛОГ...

Сергій ДАНИЛОВ,
заступник директора
Центру близькосхідних досліджень

Ми виконували проект, подібний до того, що сьогодні обговорюється. Найближчим часом вийде доповідь за його результатами – “Іслам і політика ідентичності в Криму: від символічних війн до визнання культурного розмаїття”.

Хочу сказати, що в сьогоднішніх виступах містяться дуже правильні характеристики тих процесів, що відбуваються у Криму. Особливо хочу відзначити тезу про відсутність діалогу та доповнити її.

Як відомо, найбільший насильницький конфлікт стався у 2006р. в Бахчисараї на ринку, що виник на місці давнього мусульманського кладовища “Азізлер”. Роком пізніше ми проводили семінар з учасниками цього конфлікту – представниками обох його сторін, зокрема, був присутній один з лідерів місцевих козацьких організацій. На питання: “Чи збиралися ви разом після конфлікту?” і кримські татари, і представник козацької організації відповіли: “Ні”. “Чи покращилася ситуація по року після конфлікту?” Відповіді були такими: “Ми намагасмося, але шрам залишився”. “Цю травму ми будемо переживати ще довго, але ми ні разу не збиралися разом і не говорили, ми не спілкуємося”. “Ми спілкуємося як сусід із сусідом”, “Спілкуємося у справах бізнесу” (є люди, які ведуть спільний бізнес незалежно від національності). Отже, представники сторін конфлікту спілкуються в побутових справах, але не спілкуються з приводу того, що їх роз’єднало...

Таку ситуацію можна визначити як першу стадію комуналізму, а отже – як дуже небезпечну⁵.

Загалом, за останній рік ми провели понад 20 семінарів, учасниками яких були близько 200 осіб – і представники місцевої влади, і директори шкіл, і журналісти (до речі, запрошували також редакторів і журналістів тих ЗМІ, які оприлюднювали “проблемні” матеріали,

що доходили й до прокуратури. Проте, вони ці запрошення проігнорували). Були учасниками наших семінарів і козаки, і представники “Русского блока” – люди новонабутої специфічної ідентичності чи квазі-ідентичності, яку ми визначили як “неокозацтво”.

Фактично всі учасники семінарів інтуїтивно відчують брак публічного майданчика для комунікації, при цьому часто висловлюючи готовність до неї. Тобто, з одного боку, “ми можемо говорити про що завгодно”, з іншого – “немає місця, де ми можемо говорити про ці проблеми”.

Тобто, в головах цих людей існують якісь “теоретичні конструкти”, дуже міфологізований образ *інших*, за яким стоять Саудівська Аравія, Туреччина, якісь фантастичні сутності і події. І коли починається розмова, то стає очевидним, з одного боку, брак знань, розуміння *інших*, з іншого – брак комунікації, спілкування. Причому, значна частина кримчан, незалежно від національності, до спілкування готові та навіть потребують його. Так що майже всі представники “неокозацтва” постійно підкреслювали: “Я маю товариша – кримського татарина”, “Нічого проти кримських татар не маю” і т.ін.

Існує також брак знання та розуміння не лише *інших*, але й самої ситуації у Криму. Це стосується, на жаль, і представників влади та місцевого самоврядування. Лише один приклад. Як відомо, в Алушті – одна з найбільших організацій Хізб-ут-Тахрір, яка де-факто захопила мечеть і видає єдину на пострадянському просторі офіційну газету “Тахрір” (“Відродження”). Ми беремо інтерв’ю у заступника мера Алушті, яка відповідає за міжнаціональні відносини. Питаємо, чи знає вона про якісь проблеми в мусульманському середовищі Алушті. Відповідь: “Які проблеми? Немає жодних проблем. А, щось там було, чула, що вони сварилися...”. Тобто навіть на рівні органів влади існує повне незрозуміння процесів, що відбуваються, або гірше – небажання розуміти, знати...

Отже, це певна стадія комуналізму. Вихід один – створювати майданчики для діалогу. Треба розмовляти. Люди готові до цього і хочуть цього. Особливо це стосується голів, секретарів, депутатів сільських і селищних рад. Гірше з містами, особливо з Сімферополем, як відомо.

Крім того, існує брак уваги з боку центру. Кримчани хочуть, щоб з ними говорив Київ. Працюючи у Криму, ми щоразу чуємо: “Дякуємо, виявляється в Києві хтось цікавиться Кримом”. Це цитата. Стандартна фраза, що її пишуть в анкетах, які ми роздаємо по завершенню семінару: “Виявляється, в Києві знають про наші проблеми”.

Тобто, людям притаманні уявлення, що вони “покинуті”. Так, це інфантильні реакції, реакції людей, не зовсім самодостатніх, або суспільств, які страждають на певні комплекси і потребують компенсаторних механізмів, але це – реальність, з якою ми постійно стикаємося.

Далі – дуже важливе значення в Криму мають символічні і міфічні речі, які відіграють роль, не меншу, ніж реальні. Так, для кримськотатарського народу вкрай важливим є символічне визнання державою

⁵ Комуналізм – тут: локалізація спільноти за релігійною ознакою, її замикання у власних межах, відмова від комунікації з іншими спільнотами, визначеними так само за релігійною ознакою. Крайніми виявами комуналізму можуть бути взаємна ворожість зазначених спільнот і конфлікти на релігійному підґрунті. – редакція.

факту злочину, вчиненого проти нього тоталітарним режимом. Проте, держава досі не спромоглася цього зробити. Натомість вона розробляє, очевидно, необхідні, але в певному сенсі не такою мірою важливі програми з інтеграції, які передбачають будівництво доріг, каналізацій, комунікацій тощо.

На завершення, кілька слів про результати нашого проекту “Іслам і політика ідентичностей”. Релігія у Криму, на відміну від інших регіонів, стає потужним джерелом суспільної легітимації і важливим механізмом конструювання групових ідентичностей. Культурні місця знаходяться у фокусі міжгрупової конфронтації. Усі насильницькі конфлікти (за дуже невеликим винятком) пов’язано з культовими місцями. Продовження та ескалація конфліктів, що містять релігійну складову, *по-перше*, посилює ризик радикалізації окремих груп всередині конфліктуючих спільнот, *по-друге* – створює додаткові можливості для зовнішнього втручання, як на державному, так і на субдержавному рівні.

При цьому, релігійні організації загалом не здатні, а головне – не вмотивовані бути толерантними, будучи залученими до міжгрупової конкуренції. Водночас, у переважній більшості випадків релігійні організації, які беруть участь у конфліктах, не є їх ініціаторами та рушійною силою. Природа таких конфліктів – політична. Відтак шляхи усунення конфліктних ситуацій слід шукати в політичній площині.

І наостанок. Один наш семінар збігся з Днем Росії. Ми з колегою дивилися, як відбувається це святкування, коли юнаки, які тримали транспарант “Крым с Россией навеки”, запитали нас: “Вы за Россию?”. Слово за слово, я думав – дійде до конфлікту. І тут один з юнаків каже: “А нам эта Россия безразлична, мы – крымчане”... ■

ХОТИЛОСЯ Б, ЩОБ ДОСЛІДЖЕННЯ СИТУАЦІЇ В КРИМУ БУЛИ НАДБАнням СУСПІЛЬНОГО ЗАГАЛУ І ПРЕДМЕТОМ ПУБЛІЧНИХ ДИСКУСІЙ

Тетяна ХАЗИР-ОГЛИ,
молодший науковий співробітник
секції ісламознавства
відділення релігієзнавства
Інституту філософії
ім.Г.С.Сковороди НАН України

Я представляю Інститут філософії Академії наук, відділення релігієзнавства, при якому створено науково-дослідницьку групу з питань ісламу. Ми виїжджаємо безпосередньо в Крим, де досліджуємо ситуацію на місці.

Не буду говорити про те, що хотіла сказати – про міжконфесійні відносини, про те, хто фінансує громадські організації, про сценарії розвитку подій – про все це вже говорилося. Натомість хочу зробити кілька зауважень з приводу і наших досліджень, і представленою сьогодні тут.

Переглянувши результати дослідження, я розумію, що це перший етап, і він буде не останнім. Сподіваюся,

що буде в ньому блок, присвячений питанням внутрішньо- та міжконфесійним – оскільки саме цю ситуацію ми досліджуємо у Криму і знаємо, що там є проблеми, і вони дуже гострі.

Проте, на жаль, наші дослідження майже не доходять до широкого загалу і про них знають одиниці. Але ми працюємо, як і ви, в цьому напрямі.

І сьогодні, на жаль, я не побачила фахової дискусії. Ми просто виступали, доводили до відома один одного наші бачення та думки з приводу ситуації у Криму. Дискусії як такої не було.

Не було також і немає – тут і загалом – спілкування з державними органами, компетентними у справах Криму. Так, сьогодні я не побачила тут посадовця, який відповідає за міжконфесійну ситуацію у Криму і який, на жаль, подає не зовсім об’єктивну інформацію до Києва.

Тому я б хотіла, щоб наша співпраця продовжувалась і виходила на широкий загал, і щоб ці дослідження мали рекомендаційний характер для Уряду, а не залишалися нашими знаннями. Дякую за дослідження, дуже цінне для науковців. ■

ВИРИШАЛЬНОЮ ПЕРЕДУМОВОЮ РОЗВ’ЯЗАННЯ КРИМСЬКИХ ПРОБЛЕМ Є ПОДОЛАННЯ ЗАГАЛЬНОПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Володимир ФЕШЕНКО,
голова Правління
Центру прикладних політичних
досліджень “Пента”

Питання, винесені на дискусію, є вкрай актуальними, а їх обговорення засвідчило, що кількість проблем у Криму, на жаль, не зменшується, а в чомусь – і збільшується.

Якщо говорити по першому питанню, то мене особливо вразили тенденції останніх років – те, що за останні один-два роки значно погіршилася ситуація з громадянською ідентичністю кримчан. Це і сприйняття України як батьківщини, і відчуття себе патріотом України. Це дуже небезпечна тенденція.

З іншого боку, привертає увагу високий рівень проросійських настроїв і водночас – амбівалентність громадської думки: 64% опитаних – за входження Криму до складу Росії, і водночас 50% – за збереження Криму як автономії у складі України. Це, у принципі, дає можливість зробити висновок, що не все втрачено, не слід надто драматизувати ситуацію.

Однак, тенденції дуже небезпечні. Чому вони виникли саме останнім часом?

Насамперед через політичну кризу, соціально-економічні проблеми у Криму і в країні загалом, неефективність державної влади. Це погіршення

україно-російських відносин – ми не можемо відіграти ситуацію у Криму від загального тла україно-російських відносин. І, звичайно, негативно вплинула війна на Південному Кавказі.

Інше дуже принципове питання: чи є політика стосовно Криму? Тут говорили про регіональну політику, про політику стосовно Криму – чи Крим наближати до України, чи, навпаки, Україна має прийти до Криму.

Я думаю так: рішення, навіть правильні – це ще не політика. Політика – коли ці рішення здійснюються, хоча б з невеликим ККД. Саме в цьому зараз ключова проблема – це проблема ефективності державної влади.

Є, дійсно, програми і пропозиції, які можна і треба втілювати. І я хочу відповісти на репліку про хибні програми: не програми є хибними. Хибним є виконання державної політики. Я б сказав: немає системної політики. Ще за часів президентства Л.Кучми в мене склалося враження, що у нас є окрема політика стосовно кримських татар, а поряд – якась, досить аморфна політика стосовно Криму. А системної цілісної політики немає.

У цьому контексті ще одне важливе питання: хто має бути суб'єктом державної політики стосовно Криму? Коли у нас воюють між собою Президент і Кабінет Міністрів, не може бути єдиної державної політики. З'ясування відносин між ними переноситься і на Крим...

Друге: інструментом державної політики є представник Президента у Криму, але його можливості впливу на ситуацію – вкрай обмежені. Він, фактично, є декоративною фігурою. І треба думати – на майбутнє – хто має здійснювати державну політику у Криму, запроваджувати ті рішення, які виробляються, зокрема в РНБО.

Скажу дуже неприємну і непопулярну річ. Це моя суб'єктивна точка зору. За часів Л.Кучми політика стосовно Криму була більш результативною. Вона теж була несистемною, непослідовною, але – результативною. В тому сенсі, що тоді Крим, хоч і повільно, але інтегрувався в Україну. Зараз ми бачимо прямо протилежні тенденції. **Крим віддаляється від України.** І це, на жаль, негативна оцінка діям державної влади.

Що далі?

Я згоден з тим, що зараз немає підстав для зайвої драматизації, але, на жаль, немає підстав і для оптимізму. Жодних підстав. Ми входимо в економічну кризу, яка посилить негативне ставлення до центральної влади. Хочу нагадати ситуацію першої половини 1990-х років. “Мешковщина” з'явилася на тлі економічно-соціальної кризи у Криму. Що зараз народить у Криму економічна криза 2008-2009рр.? Я не знаю відповіді. Питання відкрите. Але проблеми, боюся, будуть.

Тут ішлося про критичну межу. На мій погляд, **критична межа – це прихід до влади у Криму агресивних, радикально налаштованих проросійських сил.** Якщо це відбудеться, то процес може стати незворотнім і піти неконтрольованим шляхом. І тоді дійсно ми зможемо порівнювати ситуацію у Криму з деякими іншими територіями поза межами України. Зараз підстав для таких порівнянь – з Південною Осетією, Абхазією – немає. Але якщо це відбудеться, то буде ризик втрати Криму.

І останнє – що робити? Про це вже багато говорили, скажу лише про одну важливу річ. Ключовою, вирішальною передумовою розв'язання кримських проблем, крім того, про що вже йшлося, є подолання загальнополітичної кризи у країні. Коли буде подолана криза в Києві, коли підвищиться хоча б на 10-20% ефективність державної влади, я вас запевняю – будуть вирішуватись і кримські проблеми, тому що наші колеги напрацювали багато корисних і правильних пропозицій. Справа лише в тому, щоб вони втілювалися в життя. Додам, що **треба також знижувати рівень конфліктності у відносинах з Росією.** Якщо цього не буде, ми матимемо посилення конфліктності у Криму, і посилення тих суперечливих, дуже негативних тенденцій ідентичності, які ми зараз бачимо. ■

продовження виступу

Анатолій ТКАЧУК,
заступник Міністра регіонального розвитку
та будівництва України

Колеги, я не випадково уважно прослухав виступи всіх учасників дискусії – я списав пів-зошита. Тому, коли хтось говорить, що все напрацьоване неурядовими організаціями та експертами, кладеться на полицю, він, напевне, не знає, що є органи влади, які ці напрацювання використовують. І тут присутні багато експертів, які брали участь у підготовці важливих концептуальних документів Міністерства.

Що стосується прогнозів стосовно прийняття законодавчих актів у 2009р. Хочу сказати, що Міністерство має дві лінії поведінки. *Перша* – підготовка нових нормативних документів. *Друга* – запровадження необхідних заходів, не чекаючи змін у законах. Так, те, що цього року було зроблено в частині субвенцій для об'єктів соціальної сфери без зміни законодавчої бази, дуже суттєво змінило ситуацію в регіонах на краще. Тобто – **жодна з висловлених тут слухних пропозицій не пропаде.**

Стосовно представника Президента України у Криму. На розгляді Парламенту знаходяться два законопроекти, які передбачають надання йому тих повноважень і функцій, про які сьогодні тут ішлося. **Децентралізація влади є необхідною – і буде проведена, але вона неможлива без контролю над законністю з боку держави.**

Одне зауваження: тут говорилось про доцільність шкільної освіти і проведення тестування школярів національною мовою. Але – чи є у когось сумніви в тому, що службовець повинен бути грамотним, повинен грамотно готувати й викладати рішення? Якщо подивитися, наприклад, останнє рішення Одеської обласної ради, підписане її головою, то це “двійка” – і з граматики, і стилістики. Кваліфікація і мовна підготовка – це аксіома для державного службовця, для депутата, для будь-якого працівника влади і місцевого самоврядування. А доступ до них має бути рівним для всіх – і тому **ми повинні думати, як одночасно зберегти національну ідентичність і не робити при цьому людей неконкурентоспроможними.**

Я дякую організаторам. ■